МЕЃУНАРОДЕН СЛАВЈАНСКИ УНИВЕРЗИТЕТ
„ГАВРИЛО РОМАНОВИЧ ДЕРЖАВИН“
СВЕТИ НИКОЛЕ – БИТОЛА
РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

ФАКУЛТЕТ ЗА ПРАВНИ НАУКИ
СТУДИСКА ПРОГРАМА: КАЗНЕНО ПРАВО

МАГИСТЕРСКА РАБОТА

ПРОБЛЕМИ СО РЕСОЦИЈАЛИЗАЦИЈА ВО ИНСТИТУЦИОНАЛНИОТ ТРЕТМАН НА МАЛОЛЕТНИТЕ СТОРИТЕЛИ

СТУДЕНТ: БОБАНА ПРЛЕСКИ
БРОЈ НА ИНДЕКС: 197010
МЕНТОР: ПРОФ.Д-Р МАРЈАН КИЦЕВ

Свети Николе, 2020

АПСТРАКТ

Политиката на третман на малолетни сторители е сложен проблем, така што изјавата за постоење криза во однос на потребата од воведување промени во постојната пракса е секогаш релевантна. Реформата на институционалниот третман на малолетните лица во судир со законот, примената на новата концептуална рамка, можноста за афирмирање на нови облици и форми, а особено можноста за вложување на нови напори во пракса, со право предизвикуваат интерес кај научната и професионалната јавност.

Долгорочното занемарување на проблемот со воспоставување на законски пропишани институции и нерешавање на проблемот со трансформација на постојните институции неизбежно бара итно и сеопфатно дејствување од надлежните органи. Проблемите со институционалниот третман се манифестираат преку правна нејаснотија во однос на воспоставување, финансирање и супервизија на професионалната работа на одделни институции и спроведување на соодветни мерки на институционален третман на младите луѓе во судир со законот, што значително влијае на очекуваната ефикасност на институциите, нивната ориентациона програма или одразува различни пристапи на разни подрачја во Република Северна Македонија.

Во овој труд ќе се обидам да укажам на повеќето фактори кои се клучни за појавата на ова социјално отстапување, но и на сите мерки коишто треба да се спроведат за да се стави крај на овој проблем. Во исто време, фокусот на трудот е на формите на институционален третман на младите во спротивност со законот, како и на сите тешкотии што постојат во самите институции, но и во примената на законот во пракса.

Клучни зборови: детско престапништво, малолетен сторител, воспитување, ресоцијализација, институции, институционален третман.

ABSTRACT

The policy of treatment of juvenile delinquents is a complex problem, so the statement of existing a crisis in relation to the need to introduce changes in continual practice is always relevant. The reformation of the institutional treatment of juvenile delinquents in conflict with the law, the enforcement of the new conceptual framework, the possibility of affirming new shapes and forms, and especially the possibility of realizing new efforts in practice are with the right of interest for the scientific and professional public.

The long-term neglecting of the problem with the establishment of legally prescribed institutions and not solving the problem with transformation of the existing institutions inevitably requires immediate and comprehensive action by the competent authorities. The problems with the institutional treatment are manifested through legal vagueness in response to establishment, financing and supervision of professional work of individual institutions and implementation of appropriate measures of institutional treatment of young people in conflict with the law, which significantly affects the expected efficiency of institutions, their orientation program or reflects different approaches to different areas in the Republic of North Macedonia.

In this paper, I will try to point out most of the factors that are key to the occurrence of this social deviation, but also all the measurements that need to be implemented to end this problem. At the same time, the focus of the paper is on the forms of institutional treatment of young people in violation of the law, as well as on all the difficulties that exist in the institutions themselves, but also in the utilization of the law in practice.

Keywords: juvenile delinquency, juvenile offender, upbringing, resocialization, institutions, institutional treatment.

МЕЃУНАРОДЕН СЛАВЈАНСКИ УНИВЕРЗИТЕТ ГАВРИЛО РОМАНОВИЧ ДЕРЖАВИН | INTERNATIONAL SLAVIC UNIVERSITY GAVRILO ROMANOVICH DERZHAVIN | МЕЖДУНАРОДНЫЙ СЛАВЯНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ГАВРИЛА РОМАНОВИЧ ДЕРЖАВИН

СОДРЖИНА

I. ВОВЕД.....5

II. МЕТОДОЛОГИЈА НА ИСТРАЖУВАЊЕТО.....7

1. **Проблем, предмет и цел на истражување…….7**
2. **Хипотези на истражувањето……8**
3. **Методи на истражување……...8**
4. **Оправданост на истражувањето……...10**

III. МАЛОЛЕТНИЧКА ДЕЛИКВЕНЦИЈА.....11

1. **Поим за малолетничка деликвенција.....11**
2. **Малолетничка деликвенција и нејзините причини.....14**
3. **Малолетници и малолетни сторители.....31**
4. **Ресоцијализација и превоспитување на малолетните сторители.....41**
5. **Тешкотии во ресоцијализација на малолетни сторители во Република Северна Македонија.....53**

IV. ПРЕВЕНЦИЈА НА МАЛОЛЕТНИЧКА ДЕЛИКВЕНЦИЈА…….55

1. **Превентивни активности со цел спречување на појавата на малолетничка деликвенција…….55**
2. **Улогата на социјалната работа во превенцијата и воопшто во однос на малолетничката деликвенција……..61**
3. **Улогата на другите социјални институции во борбата и спречувањето на малолетничката деликвенција……..67**
4. **Специфичност на социјалната реакција за малолетничката деликвенција во светот и во нашата земја……...82**

V. КРИВИЧНО-ПРАВНА ПОЛОЖБА И ИНСТИТУЦИОНАЛЕН ТРЕТМАН КАЈ МАЛОЛЕТНИТЕ СТОРИТЕЛИ……...88

1. **Кривично-правна положба кај малолетниците и малолетничкото правосудство…….88**
2. **Воспитни мерки……95**
3. **Дисциплински мерки……..99**
4. **Мерки на засилен надзор……..100**

5. Заводски мерки……..104

6. Важноста на изрекување и спроведување на соодветни санкции против малолетните сторители…….106

7. Институционален третман на малолетните сторители во Македонија…..110

VI. ЕМПИРИСКО ИСТРАЖУВАЊЕ……114

1. Анализа на истражувањето……..114

VII. ЗАКЛУЧОК.....117

VIII. КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА.....121

I. ВОВЕД

Секојдневно сме сведоци на различни форми на малолетничка деликвенција. Овој проблем е особено изразен во последните дваесет години. Црните хроники во дневниот печат, полициските билтени, како и судските пресуди, дополнително нè предупредуваат за бранот на малолетничка деликвенција што ги поплавува сите пори на нашето општество. Тешката економска состојба, како и сите повоени тешкотии, дополнително ја отежнаа ситуацијата. Насилството меѓу врсници во училиштата, како и бруталноста на сторени кривични дела, сведочат и предупредуваат дека целата социјална заедница мора да се справи со овој проблем со цел да се најде најдобро можно решение за овој растечки проблем. Не можеме, а да не се запрашаме која е причината за толку деструктивност и вандализам на толку млади и сè уште физички и ментално неформирани луѓе?

Дали тоа се случува под влијание на општата социјална состојба во која се наоѓаме или сè е започнато од семејството, како основна единка на општеството?

Насилството на трибините на спортски стадиони, насилството меѓу врсниците на улица или на училиште, скоро секогаш е придружено со активно учество на малолетни лица. Според сите расположливи индикатори, малолетничката деликвенција кај нас постојано се зголемува. Самиот изглед на малолетничка деликвенција во секое општество укажува на голем број фактори кои влијаат на зголемувањето на ова социјално отстапување. Секој сериозен ангажман во проучувањето на овој проблем бара исклучително сериозен мултидисциплинарен пристап. Во овој поглед, малолетничката деликвенција не може да се смета за изолиран и автономен проблем.

За успешно да се бориме, или во најдобар случај да ја намалиме на минимум малолетничката деликвенција, треба да го откриеме коренот или поточно да ја најдеме самата основа на проблемот.

Во овој труд ќе се обидам да укажам на повеќето фактори кои се клучни за појавата на ова социјално отстапување, но и на сите мерки коишто треба да се спроведат за да се стави крај на овој проблем. Во исто време, фокусот на трудот е на формите на

институционален третман на младите во спротивност со законот, како и на сите тешкотии што постојат во самите институции, но и во примената на законот во пракса. Колку и да се интересираат луѓето за проблематиката со малолетничкото престапништво во нашето општество и да продолжуваат со барањето и развивањето на нови едукативни елементи и методи, сепак во денешни околности не може да се најде решение за овој вид проблем преку ноќ. Кои се мерките што мора да се преземат против малолетните сторители? Дали досега познатите методите и средства ќе вродат со плод, или ќе мора да најдеме помошни методи заради целокупната состојба во која се наоѓа оваа земја.

Земајќи ја предвид количината на сторени кривични дела на нашиов простор, поимот малолетничка деликвенција одамна прерасна во еден вид социјална појава. Сите овие, а и слични настани за кои сме сведоци, доведоа до одлука, преку овој труд, кој е теоретско - емпириски по природа, да се обидам да најдам некои одговори што се поставени пред сите субјекти на општеството.

Овој магистерски труд претставува скромен придонес за расветлување на проблемот со малолетничката деликвенција, но и храбар обид да се реши таков сериозен и сложен проблем што го нагризува нашето општество.

II. МЕТОДОЛОГИЈА НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

На почетокот на трудот ќе се запознаеме со самата методологија на работата. Ќе ја прикажеме целата методолошка стратегија, како и методолошкиот пристап при изработката на овој труд. Поставениот проблем ќе биде детално објаснет, како и темата и целта на магистерскиот труд. Ќе се образложи начинот на изработка, како и оправданоста на изработка на темата со основните категорични концепти, како и дефинирање на главната и помошна хипотеза.

1. Проблем, предмет и цел на истражувањето

1.1.Проблем на истражувањето

Со овој магистерски труд сакам да го пронајдам одговорот на прашањето: „Која е причината за појава на малолетничката деликвенција и насилството помеѓу малолетниците во Република Северна Македонија?“. Како проблем на истражувањето, кое ќе го разработам во трудот, се јавува запознавањето на проблемите со сместувањето и третманот на малолетните лица во соодветни институции.

1.2.Предмет на истражувањето

Како проблем на истражувањето, кое ќе го разработам во трудот, се јавува запознавањето на проблемите со сместувањето и третманот на малолетните лица во соодветни институции.

1.3.Цел на истражувањето

Истражување на улогата и корелацијата на социјалните служби, односно социјалниот работник и установата за сместување и згрижување на малолетните сторители со останатите служби кои на директен или индиректен начин се занимаваат со истата проблематика. Пронаоѓање и дефинирање на негативните фактори кои влијаат на сместувањето и на институционалниот третман на малолетните сторители.

Социјалната цел на магистерскиот труд во голема мерка ќе помогне во зајакнувањето на улогата на социјалната работа во соработка со малолетните престапници со цел нивна успешна ресоцијализација и социјална интеграција.

2. Хипотези на истражувањето

2.1.Главна хипотеза на истражувањето

За успешно справување со проблемот на малолетничка деликвенција и третман на малолетните сторители во Македонија, неопходен е мултидисциплинарен пристап во решавање на проблемот со малолетничката деликвенција.

2.2.Помошни хипотези

- Навремено сместување, како и институционален третман на малолетните сторители во соодветните институции, е од исклучителна важност;
- За успешна ресоцијализација на малолетните сторители, важен е и односот помеѓу општеството и социјалната заедница;
- За успешна ресоцијализација на малолетните сторители, важна е и поддршката од страна на семејството;
- За успешна ресоцијализација на малолетните сторители, важен е и односот во училишното опкружување.

Секоја од споменатите хипотези може понатаму да се развива и конкретизира во согласност со општиот концепт и содржината на трудот. Индикатори за тестирање на овие хипотези ќе бидат предметните изјави во соодветната научна литература, тековни регулативи, применети општи модели во пракса, но и теоретски изведен заклучок.

3. Методи на истражување

Истражувањето, кое е спроведено за да се подготви магистерскиот труд, е од мултидисциплинарна природа, каде се претставени неколку научни методи кои се карактеристични за општествените науки, односно за социјалното истражување. Методолошката основа, како главна основа за истражување, лежи во теоретската рамка на структурно-функционалниот пристап.

3.1. Методот на анализа на содржината е само еден од методите што ги користиме во социјалното истражување, а тоа всушност е проучување на документацијата или анализирање на содржината. Ова е една од најсигурните методи во истражувањето на социјалните појави. Анализата на содржината ја разложува содржината на нејзините суштински делови, нејзините основни значења, мисли и идеи во текстот. Тоа е научен метод што квантитативно и концизно опишува разни содржини со цел да се открие објективната природа на нејзината содржина. Целта на анализата на содржината е да обезбеди точни и валидни податоци за научни истражувања или за тестирање на нов научен проблем или хипотеза, преку квантитативен опис на карактеристиките, причините и последиците од содржината.

3.2. Методот на научно набљудување е метод на научно прибирање на податоци со директно сензорско набљудување со сетилата за вид и слух. Преку нив може да се евидентира одредена манифестација на појавата, што во исто време не ги исклучува сите видови на медијација.

3.3. Биографскиот метод е граничен метод помеѓу методите за собирање податоци и т.н. оперативни методи, како и помеѓу методите кои имаат свои техники за собирање податоци и оние што ги нарекуваме концептуални. Во основа, тоа е квалитативен метод што не ја исклучува примената на квантификациите, примената на статистичките општи научни методи и математичките процедури.

3.4. Компаративниот метод се состои во споредување на претходно идентификувани и објаснети системи на темата на истражување, во земјите од интерес, кои треба да послужат како добри практики. Најчесто се користи комбиниран пристап, со поврзување на функционалниот и струкутралниот метод за правно компаративно истражување. Функционалниот метод како начин за спроведување на компаративна анализа се базира на „актуелниот социјален проблем и начинот на кој истиот е решен во различни јурисдикции на сличен, односно различен начин, со слични или различни резултати“. Од друга страна пак, структуралниот метод овозможува приказ на тоа како индивидуалните норми и закони се интегрирани во поширокиот систем.

4. Оправданост на истражувањето

Оправданоста на истражувањето и работата на магистерскиот труд се заснова на неговата научна и социјална релевантност и значење.

4.1. Научното оправдување се заснова на фактот дека предложената тема не е доволно непосредно обработена како целина, но ниту сегментално во рамките на социјалната работа или образованието, поради што нејзината обработка претставува вистински научен придонес.

4.2. Социјалната оправданост за обработката на оваа тема е во тоа што се гради научна основа за истражување, планирање, управување и проценка на организацијата, содржината, методите на спроведување, управување и евалуација.

III. МАЛОЛЕТНИЧКА ДЕЛИКВЕНЦИЈА

1. Поим за малолетничка деликвенција

Во овој дел од трудот ќе се занимаваме со дефинирање на основните концепти на малолетничката деликвенција, но и за деликвенција на младите како социјален феномен и социјална појава воопшто, како и нејзините причини. На самиот почеток, ќе се дискутира за делот што се однесува на самата дефиниција на деликвенцијата, како и за личноста на малолетните престапници. Во истиот дел ќе ги разработуваме факторите, односно причините за појавата на малолетничката деликвенција, кои сами по себе имаат круцијално влијание врз појавата на овој проблем.

Покрај гореспоменатите термини, во истиот дел ќе се направи разлика во однос на препораките за едукација и мерките на едукација. Превенцијата на малолетничката деликвенција се наметнува како многу важна област во теоретскиот дел од проучувањето на проблемот со малолетничката деликвенција. И во овој дел ќе ги најдеме сите важни карактеристики на превентивното дејствување со цел да се спречи појава на малолетничка деликвенција. Интересна област е превоспитувањето на малолетните сторители, како и сите форми на нивно враќање во судир со законот. Малолетничката деликвенција е сериозен проблем со кој генерално се соочуваат нашата земја и модерните општества. Станува збор за малолетни лица кои сториле различни кривични дела, поради што се покренати судски постапки против нив или се наметнати некои од предвидените санкции. Многу студии се занимаваат со феноменот на малолетничка деликвенција од различни перспективи. Сепак, растечката тенденција да се пристапи кон феноменот на малолетничка деликвенција е од интердисциплинарен аспект.

Во кривично-правна смисла, криминалец е секое лице кое е сторител на кривични дела. Поимот малолетничка деликвенција најчесто се поврзува со малолетни лица кои вршат прекршоци или кривични дела. Криминалец во поширока смисла, претставува

секое лице кое покажува антисоцијално однесување, кое крши не само социјални, туку и морални, прекршочни и кривични закони.

Под поимот деликвенција во поширока смисла, се подразбираат сите однесувања кои директно ги загрозуваат и кршат утврдените и законски загарантирани човечки вредности, но и општоприфатените социјални норми. Затоа, деликвентните однесувања ги вклучуваат сите оние однесувања кои се на прво место антисоцијални, неморални и заканувачки за себе и за другите луѓе. Малолетничката деликвенција се однесува целосно на истиот вид на однесување предизвикано од лица помлади од 18 години. Кај младите има поширок спектар на причини за ваквото однесување.

Тие можат да бидат многу различни, од обичниот младешки бунт, што е честа појава кај пубертетот, до сериозни нарушувања на личноста.

Со сигурност може да се каже дека малолетничката деликвенција е целосно антисоцијална форма на однесување, опасен и комплексен социо-патолошки феномен, многу комплициран, не само правен, криминолошки, економски, социолошки, семеен, педагошки, но исто така многу сериозен и тежок социјален проблем. „Терминот малолетничка деликвенција се дефинира различно во криминолошка, правна, педагошка и друга литература, што е условено на многу начини. Ова првенствено се должи на сложеноста на самиот феномен и неговато различно регулирање во одделни земји. Покрај тоа, феноменот на малолетничка деликвенција се третира во текот на научните дисциплини и области, така што секоја од нив го разгледува овој феномен од свој агол и според тоа го одредува. Така, во литературата има голем број на различни поими кои се обидуваат да ја избегнат стигматизацијата, а во исто време укажуваат дека станува збор за кривично дело, или нарушувања во однесувањето на децата и младите.“[1] Важно е да се споменат уште на почетокот и да се прави разлика помеѓу криминал и деликвенција. Терминот криминал (лат. krimen - криминална активност, криминал), обично се користи кога станува збор за возрасни сторители на кривични дела и деликвенција (лат. delinque - да се направи грешка, да стори кривични дела), кога станува збор за малолетни сторители.

[1] Buljubašić Suada, Maloljetnička delinkvencija, Arka Press, Sarajevo 2005. str. 17.

Во суштина, под поимот малолетничка деликвенција се подразбираат кривични дела извршени од страна на малолетни лица, со една од клучните разлики во разбирањето на овој термин. „Дефинирањето на поимите или значењата на малолетничката деликвенција не е лесна задача, затоа што во литературата што се занимава со овој феномен се користат неколку различни поими и дефиниции, кои понекогаш се разликуваат толку многу што не можеме да зборуваме со сигурност за општоприфатена дефиниција што значи овој индивидуален и социјален феномен. Точно, изразот „социјално неприфатливо однесување на младите“ денес најчесто се користи, што со својата ширина и непрецизност (и со цел да се избегне стигматизација на деца или малолетни лица) во најширока смисла, всушност, ги подразбира сите атипични однесувања на младите во рамките на социјалните заедници. “[2]

[2] Miković Milanka, Maloljetnička delinkvencija i socijalni rad, Magistrat, Sarajevo 2004. str. 15.

2. Малолетничка деликвенција и нејзините причини

Тешко е да се зборува за причините за појава за било кој социјален феномен, а уште потешко да се најдат соодветни одговори и да се откријат вистинските причини за појавата и потеклото на тој феномен. Така, појавата на малолетничка деликвенција во социјалниот контекст бара детален и сериозен пристап. Социјално неприфатливо однесување на деца и млади е предмет на бројни научни трудови и истражувања, кои се фокусираат на оваа област од различни агли, покажувајќи го нивниот интерес за оваа многу широка и сè уште енигматична и неистражена област. Факторите на сите социјални феномени се наоѓаат во самото општество, во неговата структура, секојдневниот живот и околината. „Причините што доведуваат до малолетничко деликвентно однесување се многу сложени, а честопати се резултат на истовремено дејствување на неколку фактори поврзани со личноста и социјалните состојби, како што се сиромаштијата, уништено семејство, недостаток на грижа за родителите, притисок од врсници, недостаток на образовни институции, неможност за наоѓање работа итн.”[3]

Многу автори ја опишуваат деликвенцијата како чисто урбан феномен. Тоа е поврзаност на урбаната средина со појавата на социјално неприфатливо однесување на децата, што нè упатува на голем број причини што треба да ги бараме во урбаното живеење.

Патот до малолетничко престапничко однесување не е секогаш предизвикан од лични или семејни тешкотии. Големо е и влијанието на општеството како целина. Затоа, секое општество, во зависност од состојбата во која се наоѓа, има различно влијание на фактори кои директно или индиректно влијаат на појава или зголемување на малолетничката деликвенција. Општеството, како заедница на луѓе, не е едноставен систем. Наидуваме на едноставно објаснување во фактот дека општеството во повеќето случаи се смета за манифестација на сите општествени феномени. „При дефинирање на концептот на општеството, треба да тргнеме од претпоставката дека карактерот на општеството е комплексен и дека не може да се сведе на едноставна сума, збир на

[3] Buljubašić Suada, Maloljetnička delinkvencija, Arka Press, Sarajevo, 2005. str. 114

поединци, социјални групи и институции. Поимот општество подразбира сложеност на процесите и односите, социјални интеракции од различни видови помеѓу различните општествени реалности. ”[4]

Секое општество посветува посебно внимание на проблемот со малолетничка деликвенција и феноменот на социјално неприфатливо однесување, што не е непознат концепт кај нас. Според светската статистика, малолетничката деликвенција претставува 15% од вкупниот криминал на едно општество. Многу е важно да се потенцира дека ова е дел од населението кое ја презема одговорноста за идниот развој на истото општество. Како резултат на тоа, колку е помала стапката на криминал кај младите, толку повеќе општество ќе добие корисни членови на заедницата.

Специфичноста на социјалните феномени во голема мерка го отежнува дефинирањето на факторите или причините за сите или индивидуални појави во општеството. Општо е познато дека еден од клучните проблеми во општествените науки е појава на потешкотии при наоѓање на основните причини за појава на одредени социјални феномени. Така, дефинирањето на факторите на малолетничка деликвенција, општо, но и во нашето опкружување, не е едноставна мисија, ако ја земеме предвид ситуацијата во која се наоѓа нашето општество.

Сите појави во општеството на многу начини се испреплетени со различни врски, што укажува на нивната специфична врска. „Човекот како *sui generis* е принуден да живее во заедница, а тоталитетот на сопствените активности се заснова на повеќе или помалку развиен систем на потреби, чие задоволство претпоставува воспоставување на одредени врски или врски меѓу поединци и социјални групи со цел тие потреби да се извршуваат на рационален начин. Така, поединците неопходно и независно од сопствената волја, врз основа на развиените потреби што треба да се исполнат, влегуваат во различни интеракции со други лица и социјални групи, а како резултат на интеракција на човекот во рамките на различни активности, се јавува она што се нарекува социјален феномен. Социјалните потреби се еден од најважните фактори за појава на социјални феномени.“[5]

[4] Mesihović Nijaz, Uvod u sociologiju, Svjetlost, Sarajevo, 1996. str. 50.
[5] Mesihović Nijaz, Uvod u sociologiju, Svjetlost, Sarajevo, 1996. str. 52.

Секоја појава на малолетничка деликвенција во социјалната заедница, вклучително и кај нас, укажува на голем број фактори кои влијаат на мултиплицирањето на овој социјален феномен. Во овој поглед, малолетничката деликвенција не може и не смее да се смета за помалку важен, изолиран и автономен проблем. Секој сериозен ангажман во проучување и борба против овој проблем, бара наш сериозен и првенствено мултидисциплинарен пристап. Секој социјален феномен што нè опкружува има своја причина. Така, појавата на малолетничка деликвенција мора да ги има нејзините причини. Со сигурност може да се каже дека повеќето фактори кои директно или индиректно влијаат на овој феномен се дефинирани и научно систематизирани.

Во зависност од различните нивоа на истражување на овој проблем во сродните литератури, постои мала разлика помеѓу факторите за појавување на малолетничка деликвенција. Природно е дека истражувачите од областа на криминологијата или правната наука имаат еден вид пристап кон овој проблем, додека од друга страна на истражување од областа на социјалната работа, социологијата, т.е. општествените науки воопшто, користат друг поврзан пристап при истражување на малолетничката деликвенција.

Затоа, наидуваме на различни интерпретации на основните концепти за овој проблем или, во најкратка смисла, употребата на различни категорични апарати.

Важно е да се напомене дека истакнувањето на овие разлики не значи дека има грешки во толкувањето или целосно погрешно дефинирање на проблемот. Имено, повеќето автори, но и не толку мал број истражувања од областа на општествените науки, посочуваат на интересни податоци дека појавата на малолетничка деликвенција е исклучиво поврзана со градските, односно урбаните средини. Некои автори го изнесуваат ставот дека малолетничката деликвенција е исклучиво урбана појава, поточно појава што се јавува исклучиво кај урбаната малолетничка популација. Ова укажува на добро упатство за понатамошно истражување и пишување на овој труд, затоа што во следниот дел од текстот ќе ги претставиме повеќето фактори, меѓу кои и урбаното опкружување, кои се поврзани со концептот и феноменот на однесување што е во спротивност со законот.

Во овој труд ќе се изврши систематизација на основните фактори за појава на малолетничка деликвенција, кои се тесно поврзани со темата на овој труд. Некои од факторите, за кои ќе се дискутира подолу, директно влијаат на појавата на деликвентно однесување кај децата, но исто така и нивната интеракција со сите фактори, коишто доведуваат до социјално неприфатливо однесување. Во продолжение, ќе ги посочиме сите причини што директно влијаат врз малолетникот и кои директно влијаат на неговото растење и созревање како член на социјалната заедница. Исто така, на второ место, ќе се осврнеме на причините и појавите коишто не влијаат директно на малолетникот, односно тие не се појавуваат директно во неговата семејна околина или во секојдневниот живот.

2.1.Семејство и семејно опкружување

Од времето на Античка Грција и Аристотел, па сè до денес, семејството се дефинира не само како основна ќелија на општеството, туку и како важен и влијателен социјален фактор. Можеме да кажеме дека семејството е основа на секое општество и има многу важна улога. Семејството е најдобрата околина за малолетното лице од раното детство, па сè до стекнувањето на полнолетство, како и за условите за подобра социјализација. „Семејството генерално се дефинира како основна социјална ќелија и како една од најсложените социјални групи. Опфаќа многу различни аспекти на животот на човекот и затоа постои цело богатство од неговите значења и објаснувања, од филозофски, психолошки, едукативни, социјални, па сè до економски и правни. “[6]

Се разбира, за ова можеме да зборуваме само ако имаме целосно здраво семејство и здрави семејни односи. Семејството има свои позитивни, но за жал и негативни влијанија врз заедницата. Секое нарушување во функционирањето на семејството се рефлектира врз сите негови членови и честопати ова нарушување се чувствува надвор од семејството во социјалната заедница. Овие негативни појави, во рамките на секое семејство, имаат

[6] Bubić Suzana, Traljić Nerimana, Porodično pravo, Magistrat, Sarajevo 2001. str. 17.

најголемо влијание врз нејзините најмлади членови. По својата природа, тие се исто така најранлива категорија и секоја негативна појава во семејството остава големи траги врз нив, што директно влијае на нивното растење.

Во повеќето земји, забележана е специфична појава која се однесува на малолетничката деликвенција. Според таквите статистики, можеме да видиме дека има малолетни престапници во добро организирани, функционални и ситуирани семејства, но исто така и во сиромашни семејства со секојдневни проблеми. „Семејството е социјална заедница во која, од самото раѓање на детето, покрај формирањето на неговата личност, се одвиваат и незаменливи процеси на воспитување и социјализација. Семејството е природен мост помеѓу индивидуата и општеството, местото на првите социјални допири на детето и првиот увид во животот надвор од семејната средина. Во семејството, детето го развива својот идентитет, чувството на припадност, заедништво и доверба засновано врз директната врска меѓу сите членови.“[7]

Специфичноста на семејството ја наоѓаме во тоа што тоа ни обезбедува материјална состојба, но и значителен дел од воспитувањето што нè придружува во текот на нашите животи. Во рамките на своето семејство, секое дете, но и другите членови на фамилијата го наоѓаат своето засолниште и безбедност. Не треба да се потенцира колкаво влијание има семејството врз растот не само на детето, туку и на секое човечко суштество. Семејството остава особено силен и неизбришлив белег на своите млади членови.

Проблемите на младите луѓе, заради нивното социјално неприфатливо однесување, најчесто се споменуваат во контекст на девијација и малолетничка деликвенција. Проблемот со вакво однесување кај децата и малолетните лица од многу истражувачи од оваа област се припишува на разни дефекти во рамките на самото семејство и во врска со нарушениот процес на социјализација на младите луѓе поврзани со семејството. Значаен фактор за малолетничката деликвенција може да биде едукативното занемарување на родителите, како и лишување од воспитување, односно отсуство на свесно, планирано влијание врз нивниот развој и формирање обезбедено од семејството во рамките на нивната околина. „Семејството е првенствено биолошко-едукативна група, што значи дека во рамките на оваа група доминираат биолошки и едукативни процеси, односно едно лице

[7] Miković Milanka, Maloljetnička delinkvencija i socijalni rad, Magistrat, Sarajevo 2004. str. 86

во рамките на семејството ги задоволува биолошките потреби за проширување на видовите. За семејството може да се зборува, на пример, како економска група, затоа што семејството извршува некои економски функции, но економските процеси во семејството се помалку изразени од биолошките едукативни процеси, што на крајот го одредуваат карактерот на семејството.“[8] Честите конфликти помеѓу социолошкиот и психијатриско-психолошкиот пристап при дефинирање на проблемот со малолетничка деликвенција, но и воопшто во објаснувањето на криминалот, се особено видливи од начинот на кој тие го третираат семејството како фактор на криминал. Социолозите, од друга страна, заземаат спротивен став. Тие, пред сè, се заинтересирани за односите помеѓу семејството и поширокаата социјална заедница, како и можностите за социјализација.

Општо е познато, и можеме да извлечеме заклучок од претходниот текст, дека семејството е од големо значење за децата што растат во него. Така, појавата на деликвентно однесување кај најмладите членови на семејството може да се поврзе со причините што произлегуваат од самото семејство. „Секое општество се стреми да ги регулира семејството и семејните односи на најдобар начин и да го прилагоди своето регулирање на потребите на своите членови, но и на потребите на социјалната заедница“. Бидејќи семејството е основната клетка на општеството, неопходен е таков пристап кон семејството.“[9]

Без разлика дали станува збор за семејства со слаба или стабилна економска состојба, во двата случаи може да се соочиме со појава на малолетничка деликвенција. Со губење на еден од членовите на семејството, семејството ја губи својата компактност, структурата станува нецелосна. Децата без соодветна родителска грижа, но и децата кои растат без еден од родителите, многу лесно можат да отстапат од вистинскиот пат во животот. Децата ги наоѓаат своите модели на улоги во семејството и во родителите. Во подоцнежната фаза на растење, тоа се проширува и на другите повозрасни членови на семејството. Децата, особено во рана возраст, се обидуваат да ги имитираат и усвојуваат нивните навики на однесување. Во процесот на социјализација, личниот пример игра важна улога. Во повеќето случаи, голем дел од малолетните лица кои се спротивставуваат

[8] Mesihović Nijaz, Uvod u sociologiju, Svjetlost, Sarajevo, 1996. str. 89.
[9] Bubić Suzana, Traljić Nerimana, Porodično pravo, Magistrat, Sarajevo 2001. str. 21

на законот доаѓаат од семејства оптоварени со проблеми. Објаснувањето за деликвентно однесување на младите во литературата особено укажува на: нецелосно семејство, нарушени семејни односи, голем број на деца во семејството, едно дете во семејството, неповолен генерациски состав на семејството, ниско образование и културно ниво на родителите, неповолни услови за домување и др.“[10]

Еден од показателите за социо-економскиот статус на секое семејство е квалитетот и условите за живеење. Безусловните и затегнати услови за живеење ги охрабруваат децата да поминуваат повеќе време надвор од домот на улица и без надзор на возрасни членови, каде што се изложени на бројни негативни влијанија. Сите антисоцијални феномени во семејството, како и нарушување на хармоничните врски се рефлектираат на сите нејзини членови. Особено треба да истакнам дека најголемото негативно влијание врз децата и младите имаат нарушените семејните односи.

2.2.Училиште

Во широкиот спектар на литературата што се занимава со воспитување и образование, голем број теоретичари расправаат за прашањето во врска со вистинската функција на училиштето. Различни мислења и ставови се испреплетени околу тоа дали училиштето на прво место е едукативна или образовна институција.

Сите се согласуваат во едно, училиштето е и едукативна и образована социјална институција. Училиштето, покрај семејството, има најважна улога во воспитувањето и социјализацијата на децата. Училиштето како институција, покрај општото образование, е задолжено и за социјализација на децата. Групната работа во училиштата им обезбедува на децата од најмала возраст интерактивни односи во училишната средина, преку кои тие се прилагодуваат на работа во тим, што во подоцнежниот период од животот овозможува многу лесно вклопување во секојдневниот живот.

[10] Buljubašić Suada, Maloljetnička delinkvencija, Arka Press, Sarajevo 2005. str. 68

Училиштето, како и другите образовни институции, е најважната социјална група во која детето влегува по семејството, т.е. тоа е значајна алатка во процесот на социјализација. Тоа е околината во која детето доаѓа и оди на возраст во која се развива и формира, во која учи социјални вредности, ставови, социјално прифатливи однесувања, се стекнува со знаење и развива способности.

Веднаш зад семејството, училиштето зазема значителна позиција во животот на секоја личност, а како социјална институција има за цел да развие позитивни вредности. Психосоцијалниот развој на секоја индивидуа во голема мерка зависи од нејзините вродени, генетски, својства, но и од односот или влијанието на околината во која таа личност расте.

Децата поминуваат многу време на училиште сè додека не бидат целосно независни, поради што училиштето зазема голем дел од животот на секое дете. Затоа, училиштето на одреден начин ги обликува младите кон нивната целосна социјална независност.

„Училиштето е важно социјално опкружување, колку заради неговата образовна вредност, толку и за одредена улога во развојот на личностите на учениците. Училиштето како социјална установа ги извршува своите задачи со тоа што ќе го донесе искуството на постарите генерации и нормите на вредности донесени од тие генерации, со што ќе се обезбеди живот на едно општество и ќе се одржи нејзината култура.“[11] Образованието и воспитувањето е сериозен, сложен и многу чувствителен процес. Тоа е резултат на серија процеси во кои се случуваат сложени интеракции помеѓу детето и неговата околина. Секој неуспех во воспитувањето и образованието на децата негативно се рефлектира во блиска иднина. Исто така, секој зрел и сериозен пристап во процесот на едукација и воспитување ќе има позитивни резултати. Затоа училиштето е исклучително важно во животот на секоја личност, во однос на неговата улога во воспитувањето и образованието. Тоа е место каде се врши усогласување на образовните процеси од семејството со процесите што се одвиваат во училиштето како институција.

[11] Socijalno učenje - Socijalizacija štićenika odgojnih ustanova , Savez društva defektologa Jugoslavije – Sekcija vaspitača neprilagođene omladine, Beograd 1969. str. 52.

Образованието на секое дете му дава упатства за еманципација. Тоа е суштинска крстосница во животот, каде секој си избира свој пат, кој во повеќето случаи го следи целиот свој живот. Преку училиштата се кршат спрегите на затворените социјални групи, како што се семејствата. Преку училиштето кон детето се отвора вратата, преку која за првпат тоа самостојно учи за светот околу себе и донесува социјално прифатливи норми и вредносни системи. На овој начин, тоа постепено излегува од семејната социјална група и е целосно интегрирано во социјалниот свет, кој за него секој ден се зголемува и станува сè покомплициран.

Секое малолетно лице, но и дете, постојано ја гради својата личност со стекнување искуства преку растење, а во исто време може да се каже дека личноста е делумно одредена и со генетски предиспозиции. Токму заради ова, секое дете има свои способности кои се условени на скоро ист начин. Затоа, не секое дете го доживува училиштето на ист начин и не се справува на ист начин со сите училишни обврски. Во училишната средина, интелектуалните и адаптивните способности на детето доаѓаат до израз. Новиот начин на живот, како и мноштво обврски што самото училиште ги предизвикува, имаат значително влијание и честопати можат да предизвикаат најразлични реакции кај децата. Сосема ново и во повеќето случаи недоволно познато опкружување може да резултира на притисок на кој не можат да одолеат сите деца. Преку училишниот образовен систем, децата на прво место се стекнуваат со знаења и вештини, кои ќе им служат во текот на следниот дел од животот.

Се разбира, овде не можеме да ја вброиме само теоретската настава. Децата во училиште се запознаваат со разни ситуации, преку кои се стекнуваат со големо искуство. Наставни, но ненаучни настани, создаваат специфично опкружување чие влијание се чувствува при собирањето на децата во разни формални и неформални групи. Секое дете на почетокот на својот живот е „празна табла“ на која со тек на време е напишано сето она што детето го доживува и што минува низ неговиот краток живот. Опкружувањето во кое престојува, како и сите општествени настани околу него, ја обликуваат секоја личност, а со тоа и секое дете. „Тоа се првенствено семејството, училиштето, врсниците и другите формални и неформални групи и околината во која е вклучено детето. Влијанието на животната средина на детето врз неговиот или нејзиниот психосоцијален развој и

менталното здравје е многу подобро познато за разлика од влијанието на вродените или стекнатите карактеристики на однесување. ”[12]

Обврските што во училиште им ги задаваат на децата се строги и честопати несовладливи. Многу често, децата на училишна возраст се обидуваат да ги заобиколат обврските што ги имаат, обидувајќи се да го постигнат својот успех на најлесниот можен начин. Во овие ситуации тие наидуваат на одобрување на истомисленици кои се наоѓаат во слична ситуација. Поради слични или исти мотиви, постои неформално здружение на малолетни лица во помали или поголеми групи.

Овој начин на комуникација и овој вид интеракција меѓу врсниците на училиште честопати се пренесува надвор од училишната средина. Малолетните лица преку школување, покрај притисокот што го чувствуваат преку редовната настава и извршувањето на дневните училишни обврски, честопати имаат проблеми во нивното секојдневно опкружување, што дополнително ја отежнува состојбата. „Училиштето предизвикува тешкотии за себе“. Оваа изјава не би значела многу доколку се размислува само на тешкотиите што се содржат во секојдневното учење. Како и да е, посебна карактеристика на школувањето е тоа што има голема социјална вредност. Со школувањето, училиштето му наметнува на детето систем на тешки обврски. Но, училишните обврски не се поврзани само со однесувањето и меѓучовечките односи и успехот. Тука лежи судирот на тешкотии поврзани со способностите и карактеристиките на детето или околностите на неговиот живот: недоволна интелектуална способност, неповолни услови за живеење и животна средина, педагошки празнини кои произлегуваат од претходно училишно занемарување и разни педагошки неуспеси. Овие тешкотии првично се потиснуваат, избувнуваат повеќе во случаи на конфликт сè додека детето, во некои случаи, дури и не ги користи како изговор за целосно откажување или негирање на одговорност. Така, детето во училишната состојба е доведено на ненадејно соочување со систем на големи барања, строга дисциплина, сложени односи, со услови на строга конкуренција. Тешкотиите се големи и на едукативно и на социјално ниво. Ако адаптивните способности на детето доведат до неуспех, детето прибегнува кон различни можности да се зачува себе си надвор од нормативните форми: постои

[12] Škola i mentalno zdravlje, Priručnik za nastavnike, Grin, Gračanica 2005. str. 12.

незаинтересираност, несоодветно реактивно однесување, отпорност, одбивно однесување кон училиштето.

Една од најважните цели и задачи на градинката и училиштето е социјализацијата на детето, што му овозможува најдобро можно вклучување во општеството. Бидејќи луѓето по својата природа се социјални суштества, неопходен е одреден степен на социјализација за човекот да има нормален квалитет на живот. Во пракса, честопати се среќаваат деца кои не се доволно социјализирани, што се рефлектира на фактот дека тие не се доволно комуникативни, односно одбиваат да соработуваат и комуницираат со други, непознати луѓе и врсници. Често е случај овие деца да бидат злоупотребени и запоставени. Наспроти овие примери, добрата социјализација во голема мера помага да се заштити менталното здравје на секој човек, што му овозможува подобро да се справи со многу животни трауми што секого го чекаат во животот. За да може детето што е можно поуспешно да се социјализира, тоа оди во градинка, се дружи со други деца од соседството, оди на училиште, каде што го очекуваат неговите врсници.

Несериозен, но и пасивен став кон училиштето, како и самиот неуспех, кој е поврзан со повторување на училишната година, е сигурен симптом, но и предупредување за сериозни проблеми на личноста на детето. Секое дете различно реагира на неговиот успех, но и на неуспехот на училиште и во животот. Постојните услови во училиштето треба да влијаат врз промената на ставовите на децата кои веќе стекнале негативни ставови кон училиштето. Промената на факторите и сите околности што довеле до таква состојба, имаат за цел да го зајакнат позитивниот став и да ги променат стекнатите негативни навики, или формирање и зајакнување на нови правилни ставови кај учениците. Само овие или слични процедури можат сериозно да работат на намалување на бројот на проблематични ученици во училиштата и со тоа да ја намалат можноста поединците од оваа категорија да тргнат по патот на малолетничка деликвенција. Училиштето е тоа кое може да открие и да спречи многу работи во вакви услови, но општеството не ги обезбедило потребните „алатки“ за тоа да го направи самостојно, туку потребна е помош од други социјални институции, како и помош на општеството во целина.

2.3.Слободно време

Многу важен фактор за растење и правилно формирање на секоја личност е најдобро можно планирање и организација на слободното време. И покрај товарот на училишните обврски, децата имаат слободно време во кое можат да се одморат и да се забавуваат. Во нашите животи, слободното време се намалува секој ден. Ова не е картеристичко само за возрасните, денес слободното време се намалува и кај децата. Точно при несоодветно планирање, но и во „трошењето“ на слободното време на децата и малолетните лица, се наоѓа стапицата во која е лесно се влегува. Слободното време е времето кое детето го поминува надвор од организираните училишни активности. Затоа, планирањето и надзорот врз спроведувањето на ова време спаѓа во опсегот на семејството во кое живее детето. Значи, целата одговорност паѓа на семејството. Покрај семејната и родителската средина, детето може да го помине слободното време со своите врсници. Затоа, слободното време на децата и малолетните лица може да се помине на два начина: спонтано и планирано.

„Спонтаното слободно време обично е исполнето со следниве активности: дружење со врсници и групи деца од соседството, читање книги и стрипови, гледање телевизија, забави со видеоигри, спорт и разни игри во паркови и игралишта, прошетки, разни посети и многу други непланирани активности. Планираната употреба на слободно време, што може да се утврди однапред за еден ден, недела, месец или година, може да ги содржи сите наведени видови на спонтани активности, но тие мора да бидат планирани. Планираните активности на однапред одредена употреба на слободно време може да вклучуваат различни типови спортски тренинг, волонтерска работа, присуство на некои компаративни форми на образование (курсеви за странски јазици, обука на компјутер, учење на танцување, итн.), одење во кино, театар, концерти, гледање омилени ТВ-серии, посети на пријатели, итн. Во наведените активности исто така се вклучува и учењето дома, читање лектири и изработка на домашни задачи.“[13]

[13] Miković Milanka, Maloljetnička delinkvencija i socijalni rad, Magistrat, Sarajevo 2004. str. 98

Веќе споменавме дека контролата над слободното време на децата и адолесцентите најчесто им се остава на родителите. Тука координацијата во образовниот процес помеѓу семејството и училиштето може да се види на најдобар начин, но и практично да се осети. Соодветното трошење на слободно време има за цел да ги задоволи сите физички и ментални желби на детето. Сите дискусии за слободното време не можат да се водат одделно од социјалната заедница. Општеството е тоа кое е должно да обезбеди најдобри можни услови за децата и адолесцентите со цел да го поминат своето време на најдобар можен начин на спортски терени, но и на едукативни и културни настани и институции. Недостаток на социјална поддршка и недостаток на спортски сали, клубови и културни и забавни програми, директно влијае на самата заедница. Колку повеќе спортски клубови и културно-уметнички здруженија и други забавни објекти постојат во еден град, толку повеќе млади се вклучени во нивната работа.

Недостатокот на наведените клубови и здруженија во секоја околина предизвикува погрешно и лошо квалитетно трошење на слободното време од страна на децата и адолесцентите, што во голема мера се одразува на нивната соодветност и однесување во општеството. „Врз основа на некои криминолошки истражувања, утврдено е дека немањето игралишта, клубови, секции и други содржини и услови за организирана и практична употреба на слободното време, на одреден начин го условува деликвентното однесување на младите. Истражувањата за планираното трошење на слободното време и деликвентното однесување, покажаа дека младите кои се членови на спортски, културни, уметнички и други клубови, секции и организации во многу помал број, покажуваат деликвентно однесување.“[14]

Веќе е познато дека вработеноста на родителите доста придонесува за економската стабилност на семејството. Сепак, вработеноста на двајцата родители во повеќето случаи може да значи и помалку време што го поминуваат со своите деца. Така, тие имаат и значително помалку можности за вршење на успешен надзор на начинот на растење и едуцирање на нивните деца. Во такви семејства каде што двајцата родители се вработени, детето поминува дел од своето време под надзор на други лица или институции. Тоа е поврзаноста на детето со неколку луѓе што влијае на неговото растење, што влијае на

[14] Buljubašić Suada, Maloljetnička delinkvencija, Arka Press, Sarajevo 2005. str. 78

неговата интеракција со неговите родители и неговата околина, што може да се одрази и во неговото несоодветно однесување.

Врз основа на горенаведеното, можеме да заклучиме дека квалитетот на слободното време е условен од социјалната реакција во форма на несебична поддршка на младите, но и родителски или старателски надзор на децата во нивните воннаставни активности. Само на овој начин, успешни резултати може да се очекуваат во превенцијата, но и во намалувањето на стапката на малолетничка деликвенција.

2.4.Масовни медиуми

Живееме во време кога мас-медиумите се многу распространети. Без разлика дали се предизвикани од глобализацијата како социјален процес и современ феномен, средствата за масовна комуникација подеднакво го покриваат поголемиот дел од планетата. Денес, не само развиените земји имаат право на оваа привилегија. Модернизацијата во производните процеси, но и самата цена на овие технички производи постојано опаѓа, поради што набавката е олеснета за општата популација. Светот полека, но сигурно станува едно глобално село.

Вреди да се напомене дека современите средства за комуникација имаат големо значење, но исто така влијаат и во секое општество. Покрај нивните позитивни ефекти, тие исто така имаат свои лоши ефекти и негативно влијание. Денес, сме сведоци на појава на разни филмови во кои изобилуваат насилство и кривични дела. Радиодифузната содржина, која го прикажува криминалот како позитивна општествена активност, како и удобен живот без напор и посветеност, може да предизвика негативно влијание врз малолетните лица во перцепцијата на нивната околина.

Децата и малолетните лица поради својата природна незрелост, немаат изграден критички став. Затоа е многу лесно да се влијае врз нив и да им се понудат разни содржини преку медиумите. Проблемот со децата и младите е во тоа што тие поминуваат

премногу време користејќи модерни средства за комуникација. Обично, децата денес се запознаваат со работата и користењето на разни технички средства од раното детство. Дефинитивно треба да ги споменеме компјутерите и компјутерската опрема, интернетот, како и голем број на видеоигри кои ја зафаќаат не само имагинацијата, туку и животите на голем број млади луѓе.

Според поделбата што ја наоѓаме во литературата и која тесно се осврнува на оваа област, денешните медиуми можат да се поделат на: филм, радио, телевизија, печат, интернет. На прво место, можеме да го ставиме интернетот, кој по неговото влијание е далеку пред останатите средства за масовна комуникација. Интернетот во моментов е најмодерно и најпопуларно средство за масовна комуникација. Од ден на ден, интернетот станува сè подостапен за сите сегменти на општеството секој ден. Користејќи го интернетот, богатство на информации се достапни за нас, во дел од секундата.

Покрај горенаведените факти, не треба да се занемаруваат важните податоци што го опишуваат интернетот како модерен феномен кој нема систем на контрола, мониторинг или цензура. Со други зборови, на ова место сè е понудено и сè е достапно за секој корисник на интернет без оглед на неговата возраст, пол, социјален статус или нивото на образование. Токму тука лежи опасноста за децата и малолетните лица. Веб-страниците што покажуваат насилство, но и други содржини што не се соодветни за нив, се многу лесно достапни и влегуваат во нивните домови и животи преку компјутерите. Неверојатната способност за комуникација, обезбедена од интернетот, исто така може да се злоупотреби. Не треба да се заборави дека разни криминални групи често го користат овој вид модерна комуникација. Секој ден сме сведоци на популаризација на филмовите на телевизиските канали, но и во кината, со исклучително насилна и друга експлицитна содржина. Честопати ваквите филмови изобилуваат во славењето на криминалот и ваквиот начин на живот. За жал, ваквите филмови секојдневно се достапни за деца и малолетни лица, не само во нашата земја, туку и во странство.

Пресот, како медиум со голема традиција и искуство, под притисок на конкуренцијата и трката за пазарот, започна авантура во објавување на разни изданија со намален квалитет и содржина. Оваа категорија често вклучува разни изданија „Тинејџери“ чија целна група се младите луѓе. Некои популарни пејачи, од домашната или странска

сцена, се прикажани како примери, иако се знае дека живеат живот полн со пороци и честопати ги прекршуваат законите и законските мерки. Тие често ги презентираат во сосема поинакво светло, создавајќи модели на лажни улоги или идоли на младите луѓе во нив. Слаткото зборување за разни животни ситуации кои се сосема различни во реалниот живот, создава лажна слика за секој млад човек, чија незрелост и лошо животно искуство многу лесно го привлекуваат во овој лажен свет.

Различните совети што се поставуваат честопати се поврзани со маркетинг-пропагандата и затоа нивниот ефект е сомнителен. „Телевизиите ги заменија родителите во земјите во транзиција, предизвикани од распадот на поранешна Југославија, оптоварени со повоената реконструкција, колапс на социјалистичките економски гиганти и пристигнувањето на мултинационални компании, чија главна цел беше и останува да се оствари што е можно повеќе профит со помош на евтина, а квалитетна работна сила... Улогата на децата остана важна, но сега само како целна група која медиумите треба да ја убедат во идиличната природа на потрошувачкото општество. Од ден на ден, медиумите ги принудуваат децата да размислуваат само за располагање со материјални добра како единствена животна цел и мерка на вредност, а со нивна помош е полесно да се преквалификуваат родителите само во потрошувачи.“[15]

Сето ова не е препознатливо за повеќето читатели, а посебно за младите. Особено вреди да се спомене појавата на славење на одредени луѓе од криминалното милје преку печатот, но и преку другите мас-медиуми кои беа присутни по војната во нашата област. Без да навлегувам во деталите и причините зошто овие и слични луѓе се појавија на првите страници на весниците или на ТВ-екраните, ваквото пишување и прикажување може да создаде погрешна слика за животот кај децата и младите, како и за начинот на кој треба да се бори секој од нас за да стане успешен член на заедницата.

„Медиумите повторно нудат слика на „чувствителни“ мафијаши, „добри крадци“, „успешни“ манипулатори, коцкари и измамници. Насилството е прикажано како средство за остварување на целта, што може да ги охрабри незрелите луѓе да започнат ги следат погрешните примери. Телевизиите веќе не се единствените што ги воспитуваат

[15] Odgovornost medija za prevenciju maloljetničkog prestupništva, Mediacentar, Sarajevo, 2010. str. 2.

децата,туку и сесрдно им помагаат компјутерите, полни со корисни, но и штетни содржини, со кои децата се среќаваат секој ден, оставени со помош на куќиште полно со електронски кола да се воспитуваат самите себеси.“[16]

Ако ги анализираме повеќето содржини што ни ги даваат денешните современи мас-медиуми, можеме да забележиме дека изобилуваат со несоодветна и измислена содржина, што им овозможува на крајните корисници лажна и целосно погрешна слика за животот. Ваквите филмови, натписи во печатот и содржината на интернетот, кои скоро секогаш се обидуваат да бидат претставени како модерен и успешен начин на живот, можат да ги измамат младите и да ги натераат да сакаат да „успеат преку ноќ“, поради што нема да размислуваат како да ја постигнат таа цел.

[16] Odgovornost medija za prevenciju maloljetničkog prestupništva, Mediacentar, Sarajevo, 2010. str. 3.

3. Малолетници и малолетни сторители

Со цел да се избегне стигматизација и етикетирање на деца и млади кои се спротивставиле на законот, неодамнешен тренд кај нас е да се користи терминот малолетничка деликвенција. Затоа, истата и слична терминологија ќе се користи во овој труд со цел да се намали пејоративното значење на досега утврдениот термин „малолетничка деликвенција“ со употреба на зборот „сторител“. На почетокот, корисно е да се дефинира и разјасни поимот малолетник. „Малолетникот е личност со одредена возраст, со посебни биопсихолошки карактеристики, кои се разликуваат од децата и возрасните во степенот на емоционална и интелектуална зрелост.“ [17]

Малолетните лица се разликуваат од возрасните во однос на нивниот степен на емоционална и интелектуална зрелост, како и свесност за нивните постапки и одговорност за нив, што укажува дека малолетните лица се помалку социјално и морално одговорни од возрасните. Непотребно е да се каже дека процесот на растење е многу динамичен процес. Адолесценцијата сама по себе е специфичен период од животот, во кој секоја личност се соочува со различни проблеми што се појавуваат пред него. Исто така, тој е најинтензивниот емотивен период обележан со стекнување знаења и социјални вештини, како и усвојување на разни навики, вредности, ставови и пресуди, кои следат по нас, и кои ни помагаат во текот на животот. Поради горенаведеното, можеме да извлечеме паралела помеѓу адолесценцијата и малолетниците, кои во голема мерка се совпаѓаат едни со други.

Овој период означува многу важен период во растот на секоја личност. Во најкратка смисла, тоа е периодот помеѓу детството и зрелоста. Овој период претставува транзиција, во која младите се на прагот на значајни промени што ги воведуваат во светот на возрасните и независните луѓе. Често се нарекува период кога секоја личност е во фаза на бунт и спротивставување на кој било орган, а често и возраст на збунети лица.

За малолетните лица, едно од основните барања што си ги поставуваат сами на себе е да го изградат свој идентитет и да бараат одговори на многу прашања што им претстојат. На таа возраст, младите имаат специфична потреба да се дружат со врсниците

[17] Buljubašić Suada, Maloljetnička delinkvencija, Arka Press, Sarajevo 2005. str. 18.

и да се вклучат во социјалниот живот на поширокатa заедница преку припадност на одредени групи. Голем број на автори истакнуваат дека дружењето во групи на деца, момчиња и девојчиња од приближно иста возраст и со слични интереси, кои се различни едни од други, има големо влијание врз формирањето на личноста во детството и адолесценцијата. Групата врсници значително влијае на вредностите што детето ќе се обиде да ги постигне, влијае на неговите / нејзините напори за независност и самостојност, како и формирање на бројни лични, а особено социјални ставови.

Со самиот чин на вклучување на поединци во одредена група што општеството ја идентификува како позитивна група која негува и промовира одредени позитивни вредности и цели, можеме да зборуваме за позитивно и социјално прифатливо здружение. Сепак, во некои помалку контролирани услови, малолетните лица се собираат и се идентификуваат со девијантни групи, барајќи слични луѓе со слични ментални и социјални проблеми. Многу често нивното дружење станува обележано со насилство и разни злосторства, кои стануваат дел од ритуалите на групата. Ваквата вклученост резултира во појава на девијантно однесување, кое често ескалира во малолетничка деликвенција и незаконски дејствија што стануваат директна закана за заедницата. „Малолетник е дете или младо лице, кое според дадениот правен систем, може да се третира различно од возрасните во случаи на прекршок. Малолетен сторител е дете или младо лице за кое се тврди дека сторило или за кое е откриено дека сторило кривично дело. Прекршок е какво било однесување (акт или пропуст) што може да се казни според релевантниот правен систем.“[18]

Малолетничката деликвенција е сериозен проблем со кој се соочува нашата земја и модерните општества. Тоа се малолетни лица кои извршиле разни кривични дела. Многу истражувања се занимаваат со појавата малолетничка деликвенција од различни перспективи. Сепак, постојат сè повеќе тенденции на помодерниот и поширокиот пристап на оваа појава на малолетничка деликвенција од еден интердисциплинарен аспект. Во најширока смисла, малолетнички сторител е секое лице кое е под 18 години и кое со своето однесување ги крши правните норми, свесно извршувајќи кривични дела, што мора да следи соодветна социјална реакција.

[18] Strategija protiv maloljetničkog prijestupništva u BiH. Službeni glasnik BiH br.14/2008. str 2.

3.1.Личноста на малолетниот сторител

Секој од нас има своја структура на личноста врз која влијае нашето однесување и нашиот живот како целина. Психолошкиот профил се разликува кај повеќето луѓе, така што малолетните престапници се разликуваат во нивните психолошки карактеристики. Формирањето на личноста е под влијание на голем број фактори, од генетски предиспозиции, до влијанието на околината во која лицето расте.

На адолесцентите како препрека им се наметнува решавањето на многу задачи во многу области, што ја комплицира веќе сложената состојба и создава дополнителен притисок врз нив. Нивната емоционална стабилност се стекнува постепено и е многу чувствителна област. Новоразбудената сексуалност, како и потребата од привлекување на спротивниот пол, имаат силно влијание врз нивното обликување како личност. Во овој период од животот се формираат повеќето морални сфаќања и погледи на животот. Многу често младите не развиваат повисоки морални цели, поради што нивната социјализација и хуманизација се осиромашени. Покрај овие карактеристики, малолетните лица, односно адолесцентите, во овој период од животот ја развиваат својата индивидуалност и се стремат кон поголема независност. Токму во оваа потрага по нивната индивидуалност и идентитет тие имаат силна желба да се дружат со своите врсници и да се вклучат во општеството. Многу често овие групи можат да имаат и девијантно и антисоцијално однесување, што секако има негативно влијание врз младите.

„Периодот на развој е многу важен период во животот на секоја личност. Ова е период кога не се значајни само наследните предиспозиции и биофизиолошката состојба на детето, туку и постојаните и променливи влијанија на надворешните фактори. Каков профил ќе има зрелата личност, ќе зависи од тоа кој ќе биде резултатот од оваа комбинација на внатрешни и надворешни фактори. Врската помеѓу внатрешната ментална хармонија и дисхармонијата во психата на детето е константа која ги одразува карактеристиките на лицата во развој. Од горенаведеното, постои веродостојно тврдење дека личноста на детето е ранлива и е предмет на разни негативни влијанија, поради што

периодот на развој на детето е многу погоден период за развој на разни ментални нарушувања.“[19]

Во психолошка смисла, понекогаш деликвентната личност има одредени и специфични психо-социјални карактеристики (на пример: психопатија, емоционална незрелост, агресија, намалена интелигенција и сл.) и притоа влијае и предизвикува девијантни однесувања. Веќе е познат фактот дека различни психолошки состојби се наоѓаат во психолошката структура на една личност, како и во претходното опкружување. Нарушената семејна структура, нарушените меѓучовечки односи во семејството, присуството на социопатолошки форми на однесување на членовите на семејството, социоекономскиот статус на семејството, социјалната и емоционалната незрелост, дружењето со асоцијални и антисоцијални луѓе, се само некои од факторите што доведуваат до социјално неприфатливо однесување. Сите влијанија што се испреплетени во текот на животот на еден млад човек придонесуваат за начинот на кој тој ќе ја формира својата личност, ликот на самиот себе и на другите околу него.

„Начинот на кој се формира сликата за себе и за другите може да има траен ефект врз манифестацијата на адолесцентната личност. Според нивните ставови за себе, би можеле да ги групираме на три групи:

1. Оние кои покажуваат негативен став кон себе, изразуваат недоверба во своите способности и вредности, недостаток на самодоверба, што може да резултира во тежок успех.
2. Група малолетни лица кои се преценуваат себеси, но тоа не го олеснува, туку само го попречува нивното прилагодување, не можејќи да се помират со идеалната и реална слика за себе, што исто така резултира во неуспеси во решавање на развојните и животните проблеми.
3. Повеќето малолетни лица сè уште немаат изграден однос за себеси, што доведува до збунетост и конфузија поврзана со личните потенцијали и можности.

[19] Daneš Vera, Dijete, vanjski svijet i psihički poremećaji, Dom štampe, Zenica, 2003. str. 9

Бидејќи општите услови на социјалниот живот постојано се менуваат, а во тој процес се јавува внатрешна промена и процес на созревање на младите луѓе, постојните социјални нарушувања во поголема или помала мерка ќе влијаат на условите на нивниот живот, личност и однесување. Некои од основните вредности што адолесцентите сами си ги поставуваат, се однесуваат на потребата за приватност, независност, соодветна финансиска позиција, професионален успех и квалитетна организација на слободното време. Од редовите на оние кои се крајно незадоволни од можноста за постигнување на овие цели, се регрутираат оние кои реагираат на вакви околности со социјално девијантни и криминални форми на однесување.“[20]

Веќе е познато дека нашето непосредно и пошироко опкружување или околина остава значаен белег на менталниот и физичкиот развој на повеќето луѓе. На развојот на личноста на секоја индивидуа, т.е. нејзиното созревање и социјалното обликување, влијаат многу субјективни и објективни фактори. Затоа постојат огромни разлики помеѓу лица од иста возраст. Истиот принцип целосно важи и за малолетните лица. „Во популарна смисла, опкружувањето општо значи околниот свет; сепак, специјалистите се стремат не само за статичката состојба на околниот свет, туку и за активната улога што ја игра околината во однос на секое живо суштество. Современата социологија во својата дефиниција за животната средина воведе нов елемент, имено фактот дека човекот ја доживува животната средина.“[21] Адолесценцијата низ која поминуваат сите е еден вид крстосница во животот, каде е многу лесно да се избере погрешен пат. Социјализацијата како социјален процес за запознавање и вклопување на детето во неговата / нејзината непосредна и пошироката околина е многу важна за правилен психолошки развој на децата и малолетните лица. Животната средина ги обликува и има големо влијание на сите луѓе, а особено на најмладата популација. Децата и малолетниците освен со членовите на семејството, исто така, значително комуницираат и со своите врсници на училиште и во соседството.

Покрај вродените и генетски пренесените црти од нивните предци, во согласност со правилниот процес на воспитување и едукација, децата можат да развијат и нови

[20] Elvira Zvekić, Fenomenologija i pojavni oblici maloljetničke delinkvencije, Fakultet pravnih nauka, Banja Luka, 2010. str.11.
[21] Pinatel Žan, Kriminologija, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo 1964. str. 37.

позитивни погледи на нивната околина, поради што доаѓа до израз соодветниот развој и воспитувањето на детето. Поради изразено нарушување во однесувањето, малолетните сторители многу често се судираат со законот за извршување на полесни и потешки кривични дела. Секое деликвентно однесување во својата суштина предизвикува тенденција да ги надомести чувствата на инфериорност. Младите престапници честопати се во судир не само со животната средина, туку и со законот и полицијата, што во повеќето случаи им предизвикува дополнително чувство на зголемен страв и несигурност.

Во зависност од околината во која растат малолетните лица, тие понекогаш се жртви на сопствените криминални роднини и познаници, што дополнително ги води кон овој начин на живот уште во раниот период од нивниот живот. Повеќето експерти, кои се занимаваат со овој проблем, даваат интересен заклучок дека малолетните сторители во повеќето случаи страдаат од безнадежност. Во таква специфична состојба на умот, тие често ја губат вербата во училиштето, но и во семејството, во кое се чувствуваат запоставени и загрозени. Малолетните престапници најчесто не можат да се прилагодат во училишните ситуации, имаат слабо развиени работни навики, ретко се приврзани за училиштето. Тие сметаат дека училиштето, како и сите училишни обврски е досадно и непотребно, тие традиционално постигнуваат послаб успех во школувањето, почесто повторуваат училишни години, честопати бегаат од училиште, го посетуваат нередовно и најчесто и целосно го напуштаат училиштето.

„Постојат различни гледишта за улогата на личноста, односно нејзините индивидуални психолошки карактеристики за определувањето на социо-патолошкото однесување. Во основа, може да се каже дека има неколку теоретски концепти за тоа. Еден од овие концепти произлегува од фактот дека психолошките фактори играат значајна улога во развојот на социо-патолошките однесувања. Според тоа, социо-патолошки феномени се јавуваат затоа што има лица со одредени ментални дефекти. Во исто време, ова значи дека овој концепт го негира постоењето на социјализација и нејзиното значење за личниот развој. Следејќи ја мислата за овој концепт, можеме да кажеме дека поединци

се раѓаат со одредени психолошки карактеристики што ги водат во светот на социјалната патологија.“[22]

Поради сето горенаведено, можеме да заклучиме дека малолетните лица како популација имаат специфичен развој и специфични лични карактеристики, кои се земени предвид при утврдување на нивната кривична одговорност, но и стандардизација и наметнување кривични санкции против нив.

3.2.Проблемот со рецидивизмот

Поимот рецидивизам може да се објасни како навраќање на извршување на кривични дела од страна на лица кои веќе извршиле кривични дела и за кои најчесто се претходно санкционирани. Главната карактеристика на малолетните рецидивисти лежи во фактот дека тие се занимаваат со криминални активности уште од рана возраст. Тие се социјално погодени, додека нивната психопатична природа покажува дека тие се целосно несоодветни за ресоцијализација. Емотивно тие се многу нестабилни, со просечна или ниска интелигенција, ниско образование, како и многу низок праг на толеранција за фрустрација.

„Рецидивизам е враќање, односно повторно извршување на кривични дела и тоа претставува посебна категорија во рамките на криминалот. Сè поголемо внимание се посветува на проблемот со рецидивизам, бидејќи бројот на повратници (рецидивисти) е значително зголемен.“[23]

Во современата теорија, наидуваме на неколку области, кои секоја од нив се обидува да го објасни овој феномен на свој начин преку различни толкувања. Бидејќи се

[22] Milosavljević Branko, Socijalna patologija i društvo, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja,Beograd, 1997. str. 157.
[23] Buljubašić Suada, Maloljetnička delinkvencija, Arka Press, Sarajevo 2005. str. 212.

работи за различни научни дисциплини, затоа наидуваме и на различно објаснување за овој термин.

Преку призмата на кривично-правно толкување, повратник на сторени кривични дела е секое лице кое повторно сторило исто или кое било друго дело што е спротивно на законот и за кое постои кривична одговорност.

На друго место, криминолошкиот пристап кон овој проблем му посветува нешто повеќе внимание. Така, покрај дефинирање на рецидивизам на многу сличен начин на кривично правно разбирање, укажува на фактот дека повратниците се лица кои извршиле повеќе од едно кривично дело.

Криминолошкиот пристап оди чекор подалеку. За разлика од претходниот пристап, овде се врши еден вид анализа и пронаоѓање на причините за социјално неприфатливо однесување. Примарниот пристап во анализата на причините е да се пронајдат фактори кои имаат силно влијание врз појавата на деликвенција. Така, покрај животната средина и личноста на сторителот, анализирани се и неговото семејно опкружување и семејни односи, невработеност и социјален статус.

Психолошкиот пристап кон рецидивизам укажува на личноста и психолошкиот профил на сторителот. Затоа, повратниците во повеќето случаи се фрустрирани луѓе кои имаат фрустрации уште од раното детство. Во согласност со овие сфаќања, категоријата рецидивисти според нивниот психолошки профил вклучува лажни лица, кои е лесно да се наведат и лесно е да се влијае врз нив за да извршат кривични дела.

„Малолетничката деликвенција се смета за еден од изворите на криминалитет кај возрасните лица. Посебно внимание заслужува рецидивизмот, односно повторното извршување на кривични дела. Рецидивистичкото криминогено однесување е воспоставено во навистина долг временски период и е многу отпорно на обидите за да се смени. Според постојните податоци и набудувања, рецидивисти се околу 10% од осудените лица. Само спорадично, а диктирано отсуство на посебни програми за

рехабилитација и реинтеграција, овие малолетни лица се упатуваат на посебни третмани во рамките на спроведувањето на постојните мерки на засилен надзор.“[24]

Во категоријата повратници не се вклучуваат исклучиво полнолетните сторители на кривични дела. Исто како и возрасните, малолетните престапници честопати се враќаат во истата авантура што ги довела во судир со законот. Важно е да се потенцира дека малолетните сторители на кривични дела со самиот чин, но и неадекватниот процес на ресоцијализација, стекнуваат лоши навики и искуства кои ги водат до слични активности и по стекнувањето на полнолетство.

Типологијата и основната поделба на малолетните лица, рецидивисти, може да се утврдат според критериумите на криминолошка и кривично-правна наука. Во оваа смисла, најважно е претпочитањето на малолетните лица, па според тоа малолетните претстапници рецидивисти се делат на:

- сторители од навика,
- професионални сторители,
- сторителите по тенденција.

- Малолетните сторители од навика обично се сметаат за рецидивисти од асоцијална природа. Кај нив е специфично постепеното занимавање со криминал и со таквото однесување кај нив се раѓа кривична навика.

- Професионалните сторители не се разликуваат од претходните категории во вршењето на кривични дела. Нивната главна разлика е нивната криминална ориентација. Вршат кривични дела како дел од професија или занимање со главниот мотив на користољубивост.

- Сторителите по тенденција или сторителите од страст се лица кои првенствено влегуваат во светот на криминалот со помош на субјективни фактори на нивната личност, а не од социјални фактори. Тие имаат нарушувања на психолошки, психопатолошки или биолошки карактер. Како специфичност на нивниот третман, е тоа што освен изрекување на санкции, се изрекуваат и мерки за безбедност, мерки за третман или терапија.

[24] Strategija protiv maloljetničkog prijestupništva u Bosni i Hercegovini, Službeni glasnik BiH broj 14/08, str. 3.

„Истражувањата покажуваат дека половина од повратниците или две третини од повратниците живеат во градот, но од вкупниот број повратници, од двете популации, две третини доаѓаат од село. Повеќето живеат или живееле во неповолни семејни околности и нарушени семејни односи. Недоволното или нецелосно образование и невработеност, како и раната и долгорочната криминална кариера за малолетни лица, се само некои од нивните основни социјални карактеристики. Во целокупното повратништво, малолетничкиот рецидивизам се смета за особено актуелен феномен затоа што во оваа структура на населението се одвива процесот на созревање и создавање навики на криминално однесување. Во повеќе од две третини од случаите, малолетните повратници се појавуваат во кривични дела против имотот, извршувајќи кражби и тешки кражби.“[25]

Токму оваа млада популација е плодна почва за продолжување на сите незаконски криминални активности. Затоа е важно да се посвети големо внимание на ресоцијализацијата на малолетните престапници сè со цел полесна и поуспешна ресоцијализација и враќање во нивниот секојдневен живот.

[25] Zvekić Elvira, Fenomenologija i pojavni oblici maloljetničke delinkvencije (specijalistički rad), Fakultet pravnih nauka,Banja Luka 2010. str.33.

4. Ресоцијализација и превоспитување на малолетните сторители

За да се справиме со дефинирање на концептот на ресоцијализација, корисно е да го разгледаме концептот на социјализација. Најлесен начин да се опише социјализацијата е да се разгледа како процес на нормално прилагодување на човекот кон околината во која живее истиот. Во процесот низ кој поминува, човекот активно учествува во формирање на одредени норми и врски, кои тој самиот ги прифаќа и се прилагодува. Многу е истражувано за самиот поим социјализација, но исто толку е и напишано за тоа. Од антропологијата до социологијата, но и во другите општествени науки, честа тема на проучување и истражување е токму социјализацијата. Накратко, социјална група е било која група од неколку члена што се здружува и има свои заеднички интереси и свои правила што ги почитуваат и следат сите членови на групата. Затоа, социјалните групи можат да вклучуваат групи како што се: семејство, училишна класа, образовна група или која било слична група на луѓе.

Човекот како свесно битие е истовремено и социјално битие. Однесувањето на секоја индивидуа во рамките на групата зависи од социјализацијата на секоја индивидуа. Секое антисоцијално однесување од страна на некоја индивидуа или слични настани во рамките на социјалната група, може да предизвика тешкотии во заедницата. „Социјализацијата е процес во кој поединецот станува член на социјална група. Да се биде член на група значи дека лицето се идентификува со таа група, ги прифаќа нивните барања, нормите и ги следи нивните интереси... Социјализацијата ги содржи оние процеси со коишто лицето се прилагодува на нормите на групата во која е роден и носи вештини за активно учество.“[26]

Во согласност со претходното разгледување на концептот на социјализација, можеме да дојдеме до дефинирање на концептот на ресоцијализација, што е еден вид

[26] Socijalno učenje - Socijalizacija štićenika odgojnih ustanova , Savez društva defektologa Jugoslavije – Sekcija vaspitača neprilagođene omladine, Beograd 1969. str. 7.

социјализација со одредени специфичности. Затоа, под терминот ресоцијализација подразбираме такво формирање на личност кај малолетните лица кои се наишле во судир со законот, во кое преку процесот на учење, од една страна, се развиваат позитивни однесувања во општествениот живот, а од друга страна, се потиснуваат и искоренуваат стекнатите негативни навики и особини кои се манифестираат како деликвентно однесување. Како што веќе споменавме, поимот ресоцијализација е тесно условен со поимот социјализација и претставува процес на развој на личноста кај малолетните престапници. Во процесот на којшто е подложен, малолетникот учи однесување што социјалното опкружување целосно го прифаќа и во исто време ги потиснува несоцијалните форми на однесување, кои околината ги препознава како неприфатливи, затоа што тие негативно влијаат на интересите на општеството и го спречуваат социјалниот развој во таквото однесување. За разлика од социјализацијата, ресоцијализацијата е активност со која поединци или групи што се спротивставиле на законот се враќаат во општеството. „Во современата теорија и практика, ресоцијализацијата на малолетните престапници посветува големо внимание на воспоставување широк регистар на едукативни мерки против нив. Може да се каже дека тие се основните мерки во системот на кривични санкции против малолетни лица, чија цел е исклучиво превенција и ресоцијализација. Нивната ресоцијализација се постигнува првенствено преку обезбедување на заштита, помош и супервизија, како и мерки за едукација во согласност со соодветното насочување на нивната личност.“[27]

Како и воспитувањето, така и ресоцијализацијата, е во целост планска и организирана активност. Тоа е серија преземени мерки кај малолетникот со цел да се изгради и да се врати изгубената врска со општеството, како и сите вредности што ги поседува секоја заедница. Ресоцијализацијата е тесно поврзана со поимот реедукација на малолетни сторители. Млада личност која наидува во судир со законот или покажува сериозни форми на социјално неприфатливо однесување, треба да се преобрази во насока на повторно донесување и правилно усвојување на општовалидни социјални правила, како и во насока на развој на свесност за негативноста на било која форма на социјално неприфатливо однесување. „Нивната ресоцијализација се постигнува првенствено преку

[27] Mlađenović-Krupčević Rajka, Osnovi penologije, Svjetlost, Sarajevo, 2001. str. 251.

обезбедување заштита, помош и надзор до таа мерка за едукација во линија на соодветно насочување на нивната личност. Малолетните престапници се разликуваат од возрасните престапници не во актите што ги вршат, туку во нивните социјални, психолошки и психо-физички карактеристики.“[28]

Во целиот процес на ресоцијализација и превоспитување, значајно место заземаат и други социјални институции, како што се училиштето, семејството, но и целото социјално опкружување, без оглед на тоа што во самиот процес на воспитување тие успеале на поголем или помал начин или не успеале да ја постигнат основната социјализација на малолетните лица. Во целиот процес на ресоцијализација, неопходно е повторно да се вклучат и ангажираат семејството, училиштето, но и сите други социјални институции. Со успешниот процес на превоспитување и ресоцијализација на најдобар начин, неговите членови се враќаат во општеството и го продолжуваат својот нормален живот со другите членови на заедницата.

Ресоцијализацијата е плански и систематски програмиран процес на корекција на социјално погрешно прилагодени ставови, верувања, вредносни системи и антисоцијално однесување кај младите кои се спротивставиле на законот. Главната цел на ресоцијализација е интеграција или реинтеграција на индивидуата со проблеми во однесувањето во општеството. Постојат различни програми за ресоцијализација кои се применуваат на отворена или затворена заштита.

Искуството покажува дека успешната ресоцијализација е предуслов за целосна слобода и независен и подобар живот и работа на одделенијата на институции за сместување и превоспитување на малолетни лица. Оспособувањето на поранешните одделенија за самостојно живеење и работа е проект за прифаќање и давање помош на лица кои се ослободени од затвор или малолетнички затвор и имаат потешкотии да се прилагодат на социјалното опкружување, како и да помогнат во воспоставување на нови и поздрави односи во рамките на семејството.

Самиот успех на ресоцијализацијата е различен и одреден од голем број фактори. Со тоа се негира потребата да се применат соодветни санкции против сторителот, но

[28] Mlađenović-Krupčević Rajka, Osnovi penologije, Svjetlost, Sarajevo, 2001. str. 226.

особено е важно што преземените санкции укажуваат на потреба осуденото лице да го промени сопственото однесување. „Во едукативната работа со малолетните престапници се применува индивидуалниот метод и методот на групна работа, со акцент на индивидуалната работа, која се планира во зависност од нарушувања на личноста и однесувањето на одделни малолетни лица, степенот на агресија, мотивација и др. За време на оваа работа, воспитачите се обидуваат да создадат клима на доверба, која може да го активира малолетникот во позитивна смисла со примена на различни методолошки процедури во рамките на индивидуалната работа (разговори: соодветно, бесплатно, планирано, насочено). Во таква клима, воспитувачите се стремат кај малолетниците да развијат особини на самодисциплина, лична одговорност и силна социјална мотивација.”[29]

Сето ова има за цел да развие нови позитивни ставови кај малолетните лица со цел да се добие свесност за целокупната состојба, што на крајот ќе резултира во промена на нивните претходни ставови и ментално однесување. Успехот во процесот на ресоцијализација на малолетните лица има двојно значење. Од една страна, се работи за процес насочен кон промена на структурата на личноста, а од друга страна за процес кој има поширок социјални импликации затоа што главната цел е повторно адаптирање и реинтеграција на малолетните лица кои покажале криминално однесување во општеството.

4.1.Институции за ресоцијализација на малолетни сторители

Како што сугерира името, ова се институции кои се занимаваат со ресоцијализација на малолетни лица. Институционалната ресоцијализација е целосно испланиран и систематски програмиран процес на корекција на социјално погрешно прилагодено и антисоцијално однесување. „Воспитната запуштеност е сè поголемо и сложено појавување во модерното општество. Како такво, заслужува посебно внимание и ангажман, така што

[29] Mlađenović-Krupčević Rajka, Osnovi penologije, Svjetlost, Sarajevo, 2001. str. 234.

покрај соодветните експерти, во неговото решение треба да учествуваат и други социјални фактори... Образовната работа со запоставени деца е многу сложена и комплицирана. Сигурно е дека овој процес се реализира преку бројни форми на работа, содржина и методи засновани на научни принципи. Сепак, во целиот овој контекст, едно од најважните места е зафатено со ефектот врз децата во слободното време.“[30]

Главната задача и цел на институционалната ресоцијализација е реинтеграција на малолетните лица со проблеми во однесувањето во социјалното опкружување. Постојат различни програми за третман и ресоцијализација кои се применуваат на овој начин на заштита на малолетни сторители. Доколку се појави потреба, малолетникот се упатува во одредени институции кои им ја нудат потребната помош со своите капацитети, а со своите планирани активности помагаат во најдобрата можна ресоцијализација и враќање на младата личност во секојдневниот живот.

Институционалното третман на малолетни лица е последното средство за третман на малолетничка деликвенција. Поблаги алтернативни мерки обично се користат за лекување на младите луѓе во судир со законот.

Ова се должи на фактот дека самиот чин на одвојување на малолетните лица од семејството и претходното опкружување во кое живееле и сместување во комплетно ново опкружување, во повеќето случаи, предизвикува силна емоционална реакција, која може да предизвика психолошка траума и да ја комплицира постојната состојба. Затоа, вреди да се спомене дека овој метод ексклузивно ги третира малолетните лица на кои не е можно да се применат други законски мерки, а кои биле донесени во посериозен конфликт со законот заради нивното воспитно запоставување.

Постојат два начина на кои се прави ова, поточно постојат два вида на споменати институции. Овде можаат да се наведат институции кои сочинуваат мрежа од установи кои се занимаваат со институционалната ресоцијализација. Во овој поглед, во следниот текст ќе ги наведеме и процесираме сите институции што можат да се класифицираат во:

- институции за отворена заштита и

[30] Socijalno učenje - Socijalizacija štićenika odgojnih ustanova , Savez društva defektologa Jugoslavije – Sekcija vaspitača neprilagođene omladine, Beograd 1969. str. 90 - 91.

- институции за затворена заштита.

4.1.1. Институции од отворена заштита

Овој начин на организирање на институции за ресоцијализација на малолетни лица опфаќа поширок спектар на институции. Најголемата специфичност се гледа во фактот што нив може да ги утврди државата, но и невладините здруженија на граѓани кои се занимаваат со проблемите на малолетничка деликвенција, превенција или заштита на деца и малолетни лица. Затоа, институциите за отворена заштита вклучуваат:

- Центри за социјална работа,
- Семејно советување,
- Младинско советување,
- Малолетнички оддели во полицијата или судовите,
- Разни здруженија и невладини организации.

Како што може да се забележи, во оваа група на институции од отворена заштита, доминантното место го зазема Центарот за социјална работа, како специјално организирана институција, која со своите задачи и тим од стручни лица ги извршува задачите за ресоцијализација на малолетни лица, но и спречување на малолетничка деликвенција. Според својата улога, зазема значајно место во соработката со малолетни лица. Затоа, подетално ќе се занимаваме со улогата и социјалните активности на оваа институција, како и активностите на различни здруженија и невладиниот сектор во целина. Според нивната организација, Центрите за советување се формираат како социјални институции. Обично наоѓаме советодавни центри во други институции, како што се здравствени установи и слично. Во Центрите за советување за семејства и млади, може да се организира активност заради спроведување примарна превенција на малолетничка деликвенција. Во исто време, може е да се работи со малолетни лица кои се спротивставиле на законот, но и со нивните родители, со цел подобро влијание врз малолетниците и подобрување на нивното однесување.

Одделенија за малолетни лица, во судовите и полицијата, се формираат во согласност со новото законодавство, коешто е усогласено со меѓународните принципи, според кои е условено основање на вакви одделенија. Во најкратка смисла, овие специјални одделенија обезбедуваат посебен и поблаг третман на малолетни лица кои се во судир со законот, но и нивно целосно раздвојување во полициските простории или на суд од возрасни сторители. Судскиот или полицискиот третман на малолетни лица ќе се дискутира во следните делови од овој труд.

4.1.2. Институции од затворена заштита

Како што сугерира името, овој вид институција е специфичен по тоа што вклучува сместување на малолетни лица во рамки на своите капацитети. Сместувањето или задржувањето на малолетни лица може да биде со кратко или долго траење. Приемот на малолетни лица се врши по наметнување на одредени мерки против нив, а во согласност со сторени незаконски дејства. Тоа се главно институции од стационарен или институционален тип, а овој вид на институција вклучува:

- Прифатни станици за деца и малолетни лица,
- Засолништа за деца и малолетни лица,
- Дисциплински центри,
- Образовни институции - институции за едукација на деца и млади,
- Образовни поправни домови,
- Малолетнички затвор.

- **Прифатни станици за деца и малолетни лица**

Најважната карактеристика на станиците за деца и малолетни лица е краткорочно сместување за оние кои извршиле прекршоци, кои останале без соодветно сместување во

домови или намерно го напуштиле сместувањето на слични институции. Овој вид институција не е наменет за подолг престој.

Тоа е краткорочно засолниште што има за задача да обезбеди сместување, храна и, доколку е потребно, здравствена заштита. Поради краткиот престој во станицата, малолетникот не се подложува на подлабоки и сериозни третмани. Во повеќето случаи, се утврдува идентитетот и се прават подготовки за враќање кај родителите или во институцијата што ја напуштило.

- **Засолништа за деца и малолетни лица**

Главната разлика помеѓу засолништата за деца и малолетни лица во однос на станиците за деца и малолетни лица е можноста за значително подолго задржување на малолетни лица во овој вид установа. Малолетни престапници, кои веќе биле примени во детска и малолетничка станица и за чие преместување има оправдана потреба, обично се испраќаат во оваа социјална установа. „Засолништата за деца и малолетни лица имаат основна задача да примаат и привремено згрижуваат, набудуваат и „тријажа“ или испраќање деца и малолетни лица во други соодветни институции... Релативно краткиот престој на деца и малолетни лица во засолништето (околу 6 месеци) служи и како еден вид подготовка и прилагодување на животот во затворски услови. Функцијата и задачата на засолништето се рефлектира и во создавање можност малолетните лица кои сториле кривично дело, на кои според судијата им е потребен притвор, да бидат сместени во засолниште наместо притвор.“ [31] За жал, овој вид институционална заштита на малолетни лица во нашата земја не е применета во практика.

- **Дисциплински центри**

За разлика од гореспоменатите институции, дисциплинските центри во нашата земја оживеаја и во пракса. Нивната основна функција е прием и сместување на малолетни

[31] Miković Milanka, Maloljetnička delinkvencija i socijalni rad, Magistrat, Sarajevo 2004. str. 209.

сторители на кои им е изречена дисциплинска едукативна мерка за упатување кон овој вид социјална установа. Сместувањето на малолетни лица може да изнесува најмногу 20 дена непрекинат престој, а во тој период дисциплинскиот центар е должен да обезбеди соодветно сместување и храна. Доколку се појави потреба, малолетникот ќе биде обезбеден со целата неопходна здравствена заштита. На малолетното лице што живее во центарот мора да му биде дозволено да оди на училиште без пречки. Вреди да се напомене дека малолетните лица можат да бидат вработени и како дел од нивниот престој во центарот, а за тоа се предвидени одредени корисни активности што се погодни за малолетните лица.

- **Образовни институции - институции за едукација на деца и млади**

Во ваквите уставови детето или малолетникот може да помине најмалку една, а најдолго три години. Во рамките на институтот, третманот се спроведува со малолетни лица во спротивност со законот, а со нив работат и едукатори, социолози, педагози, психолози, социјални работници, но и службеници за образование, култура и спорт. Раководството на институтот известува на секои три месеци до надлежното судско тело. Одделите на установата се подложени на индивидуално или групно лекување, во зависност од сериозноста на кривичното дело, менталната состојба или други проблеми. Исто така, се спроведува советодавна терапија, ресоцијализација и реформација на ставовите на малолетни лица за различни теми. Досега, индивидуалната работа со малолетни лица се покажа како поефикасна во пракса.

За да се постигнат подобри резултати во работењето со деца и малолетни лица, институтите мора да воспостават најдобра можна соработка со судовите, центрите за социјална работа, како и со сите слични институции кои се занимаваат со работа со деца и малолетни лица, како и здруженија од невладиниот сектор. Важно е да се истакне фактот дека сегашниот законодавец им дава големи овластувања на судовите и центрите за социјална работа да имаат можност за испраќање и сместување на деца и малолетни лица во институцијата за образование на деца и млади. Затоа, споменатата соработка е

неопходна за да се постигне најдобра можна координација помеѓу институтите, судовите и центрите за социјална работа.

- **Поправни домови**

Казнено-поправната установа, како институција која се грижи за малолетни лица кои се спротивставиле на законот, нивното сместување и други објекти, им обезбедува на сите малолетници секаква потребна заштита и помош, како и надзор за понатамошно образование, воспитување и правилен развој.

Согласно законските прописи, мерката испраќање во поправен дом ја изрекува надлежниот суд на малолетниот сторител кој е одвоен од претходното опкружување заради едукативно занемарување и тежината на стореното дело.

Во оваа институција, според него, постојан надзор од страна на воспитачите се применува подолг временски период. Според внатрешната систематизација, еден воспитувач може да работи со максимум десет малолетни лица. Покрај редовната исхрана, секое одделение на оваа институција ја има обезбедено целата неопходна здравствена заштита. Најкраткиот период за кој малолетникот е испратен во установа е една година, а најдолгиот период е пет години.

„Образовната поправна установа е наменета за извршување на воспитната мерка за упатување во Воспитно-поправниот дом, кој е основан за таа намена и кој во процесот на воспитување на малолетникот ја обезбедува целта за извршување на оваа едукативна мерка. Според степенот на обезбедување и ограничување на слободата на малолетните лица и мерките што се применуваат при едукација и третман на малолетните лица, Воспитно-поправниот дом може да биде од отворен и полуотворен тип. Доколку е потребно, може да има затворен оддел во полуотворена институција.“[32]

Институциите од овој вид можат да се формираат посебно за машки и женски малолетнички одделенија. Во нив се сместени малолетни сторители кои се подложени на

[32] Zakon o izvršenju krivičnih sankcija FBiH. Službene novine FBiH, broj 44. član. 201 i 202

третман за превоспитување и ресоцијализација заради посериозни кривични дела, а староста на малолетни лица кои се испраќаат во оваа установа е од 14 до 18 години. За време на престојот во домот, малолетникот може да биде вработен и за одредени работни места што можат да ги извршуваат малолетни лица, за кои што со закон им се гарантира надомест за извршената работа.

Покрај овие активности, се обезбедува задолжителна посветеност со цел малолетните лица да се стекнат со основно и средно образование. „Квалификациите што малолетните лица ги стекнуваат во училиштата, курсевите и работилниците се исто толку важни како квалификациите што нормално се стекнуваат надвор од установата, што може да се види од барањата во оваа одредба дека сертификатите за образование не смеат да покажат дека се стекнати во поправен дом.“[33]

Во текот на целокупниот престој на малолетникот во поправниот дом, надлежниот Центар за социјални работи одржува постојани контакти со малолетникот, но и со неговото семејство и установата во која се сместува малолетникот со цел да се добие увид во целата ситуација во врска со ресоцијализација и подготовка за враќање на малолетникот во семејството и секојдневниот живот.

- **Малолетнички затвор**

Оваа институција е наменета за сместување на постари малолетни лица кои извршиле сериозни кривични дела. Малолетнички затвор е единствената и најтешка казна што може да му се изрече на малолетнички сторител. „Во некои аспекти, таа е слична на казна затвор изречена на возрасни сторители на кривични дела. Сепак, во однос на целите што треба да се постигнат со нејзината примена, оваа казна е близу до воспитните мерки, затоа што во суштина е малолетничка кривична санкција која е функционално поврзана со други санкции изречени за малолетни престапници. Тоа е специфична казна затвор, која, сепак, се разликува од затворот по голем број карактеристики.“[34]

[33] Mlađenović-Krupčević Rajka, Osnovi penologije, Svjetlost, Sarajevo 2001. str. 252.
[34] Mlađenović-Krupčević Rajka, Osnovi penologije, Svjetlost, Sarajevo 2001. str. 215.

Малолетнички затвор е посебен вид казна со која се лишува од слобода малолетен сторител, во однос на изрекување, времетраење, цел и содржина на третманот. Засега, ова е единствената казна предвидена за млади сторители и се изрекува само на постари малолетни лица (16 до 18 години) и помлади возрасни (18 до 21 година), и само за најтешките кривични дела за кои е пропишано со закон казна поголема од пет години затвор. Надлежните судови имаат надлежност за овој вид постапки против малолетните лица и можат да изречат максимална казна затвор од 10 години.

Кривичните санкции, кои имаат за цел да ги ресоцијализираат малолетните лица, вклучуваат казна затвор за малолетници. Иако ова е најтешка и единствена казна за малолетни лица, казната малолетнички затвор има посебен ефект врз малолетниот сторител на кривичното дело. Вреди да се напомене дека ова е последно средство кое го користат судовите и казната за малолетнички затвор се изрекува само во најтешките случаи кога заради тежината на делото не е можно да се применат други мерки предвидени со закон. „Како што веќе беше кажано, малолетните лица на кои им е изречена казна, ја издржуваат во специјални установи наменети исклучиво за оваа намена или во специјални оддели на општите казнени институции. Остануваат во тој дом до 23-та година и исклучително можат да останат во него подолго, но само ако тоа е потребно за завршување на школувањето или стручното оспособување.”[35] За време на издржувањето на казната, на малолетникот ќе му биде пружена сета потребна помош и здравствена заштита, како и соодветно образование и професионален развој. Малолетникот кој издржува казна во малолетнички затвор има право да одржува контакт со своето или семејство преку повремени посети или преписки.

„Осудениот малолетник може да биде пуштен на слобода ако издржи третина од казната, но не пред да помине една година во казнено-поправна установа. За време на условната пресуда, судот може да определи едукативна мерка засилен надзор на надлежниот орган за социјална заштита.“[36]

[35] Mlađenović-Krupčević Rajka, Osnovi penologije, Svjetlost, Sarajevo 2001. str. 216.
[36] Krivični zakon FBiH, Službene novine FBiH 18/05, član 113.

Законот освен што предвидува малолетните осудени лица да бидат разделени од возрасните лица кои издржуваат затворски казни, пропишано е и машките осуденици да бидат одвоени од женските осудени лица.

5. Тешкотии во ресоцијализација на малолетни сторители во Република Северна Македонија

Во секоја земја е воспоставен организиран систем на институции, кој е насочен кон ресоцијализација на лицата. Во нашата земја, во таа смисла, постојат некои институции од ваков вид кои се грижат за малолетнички престапници и зачувување на општеството воопшто. Овие институции се организираат по принципот дека лицата кои се сместени во установата првенствено значи дека нивното однесување не било прифатливо и во согласност со утврдените социјални норми и дека затоа е неопходно да се елиминираат или барем да се ублажат причините за ваквото однесување, за да можат да ја напуштат институцијата како здрави, целосни и социјално прифатени лица.

Самиот престој во овие институции има силно психолошко влијание, поради што мора да се посвети внимание на изборот на санкција, што може да има позитивен ефект врз малолетникот. „Принципот на ресоцијализација е во исто време и крајна цел за пропишување, воведување и извршување на кривичните санкции. Модалитетите на различни методолошки процедури, кои покрај претходно споменатите методи на превоспитување, подразбираат и вклучување во културна, едукативна и физичка реедукација, разни активности за слободно време, во голема мера зависат од доделувањето на соодветната група за класификација. Така, на пример, по вклучувањето во соодветна едукативна група, програмата за третман може да се промени делумно или во целост, во зависност од валидноста на претходно направената дијагноза и постигнатиот успех во превоспитувањето. Исто така, се врши индивидуализација на казната и се

постигнува ресоцијализација со примена на голем број други постапки кон осуденикот при извршувањето на казната.“[37]

Значењето на овој вид институционален третман е дека суштината на казната не е сама по себе, туку дека е во функција на најуспешно враќање на осуденото лице во нормален социјален живот. Како главна тешкотија во целокупниот институционален третман на малолетни лица во нашата земја, постои недостаток на соодветни институции за сместување и ресоцијализација на малолетни лица. Иако постои доста добро регулирано законодавство, со кое строго се утврдува формирање на голем број институции за сместување на малолетни лица, ситуацијата на теренот е доста различна. Во однос на борбата против малолетничката деликвенција, сè уште постои хроничен недостаток на соодветни институции за извршување на воспитни мерки и други санкции против малолетни лица.

IV. ПРЕВЕНЦИЈА НА МАЛОЛЕТНИЧКА ДЕЛИКВЕНЦИЈА

1. Превентивни активности со цел спречување на појавата на малолетничка деликвенција

Превентивното дејствие спрема појавата на криминалитетот и малолетничката деликвенција во најопшта смисла се состои во борба против неповолните услови и проблеми што ги водат возрасните и малолетните лица кон деликвентно однесување. Најпознатите мерки со кои социјалната заедница делува превентивно може да вклучуваат: мерки на заштита на децата и социјална заштита, помош на семејства со нарушени односи и структура на семејството, помош на семејства без соодветна материјална сигурност. Сите наведени мерки се направени со цел да се стабилизираат врските и внатрешната

[37] Mlađenović-Krupčević Rajka, Osnovi penologije, Svjetlost, Sarajevo, 2001. str. 246. – 247

структура на семејството, како и да се помогне во реализација на економски и други семејни функции.

„Со оглед на тоа дека деликвентното однесување на децата и младите се јавува како последица на голем број причини, превенцијата дава најдобри резултати кога ќе се идентификуваат причините и понатамошните активности насочени кон нивно целосно елиминирање или ублажување. Основната цел на превенцијата е да се отстранат причините што можат да ги наведат децата и младите кон активности што се спротивни на позитивните законски регулативи, или со други зборови, целта на превенцијата е да се осигура дека децата и младите не доаѓаат во судир со законот.”[38]

Во современите социјални системи, наидуваме на сè поголемо зголемување на социјално неприфатливо однесување, кое генерално го нарекуваме комплексен феномен, што се состои од разни антисоцијални, девијантни и деликвентни однесувања. Спречување на малолетничка деликвенција на локално ниво е тековен процес кој бара вклучување на целата локална заедница преку широк спектар на програми и услуги. Овој вид на проект обезбедува краткорочна и среднорочна поддршка на различни иновативни и институционални пристапи прилагодени на потребите и ресурсите што се достапни во локалната заедница.

На краткорочна основа, спроведувањето на овие активности ќе го подобри јавното разбирање за проблемот со малолетничката деликвенција, но и преку собирање на податоци и истражување, ќе предложи нови мултидисциплинарни методи за превенција на релевантни институции, невладини организации, како и други субјекти на социјалната заедница кои се занимаваат со правата на децата и малолетничката деликвенција. Во согласност со превентивните активности, родителите, предучилишните установи, училиштата и општеството како целина треба постојано да се грижат за најдобрите начини за спроведување на превенцијата од најраното детство, а не само кога се забележани нарушувања во однесувањето или психосоцијални нарушувања во развојот.

Најважното влијание врз правилниот раст на детето и правилниот психо-физички развој имаат родителите и семејството. Ова најдобро може да се изрази преку грижата и

[38] Buljubašić Suada, Maloljetnička delinkvencija, Arka Press, Sarajevo 2005. str. 171.

воспитувањето на детето. „Ова е најважната обврска и право на родителите. Прво и најважно, станува збор за должност на родителите да ги заштитат своите малолетни деца и да се грижат за нивните животи и здравје. Неисполнувањето на оваа обврска, според тоа, би го загрозило самото преживување на детето. Родителската грижа за детето е особено важна кога детето е мало, кога е неопходна негова секојдневна грижа за исхрана, облека, медицински третман и сè друго што го обезбедува неговиот правилен физички и ментален развој. Родителите можат во најголем степен да придонесат за правилно формирање на личноста на детето според нивниот начин на живот и влијанието врз детето и неговото однесување. Под воспитување во правната литература се подразбира грижа за физичкиот, моралниот и интелектуалниот развој на детето, т.е. социјалното морално и сексуално образование, односно запознавање со правилата на социјалниот живот, формирање на правилен став кон работата, прифаќање и негување на одредени морални квалитети, постојана контрола врз постапките на детето и примена на воспитни мерки.“[39]

Во превентивни активности и организирана борба против сите видови и форми на социјално неприфатливо и криминално однесување на младите луѓе, неопходно е да се вклучат сите сили во класната заедница, едукативната група, домови и други делови каде младите го поминуваат слободното време, затоа што здравата околина е важна поддршка во борбата против негативни импулси од околината.

Рано откривање, дијагностицирање на нарушувањата кај малолетните лица, но и во семејството во кое живее малолетникот, систематско спроведување на соодветни мерки, но и засилен надзор на децата, во повеќето случаи дава задоволителни резултати. Бидејќи малолетните престапници се претежно ученици во основните и средните училишта, нивното социјално неприфатливо однесување може да се потисне само со организирани мерки за образование, превоспитување, ресоцијализација и рехабилитација, кои се во надлежност на професионалните тела на институциите.

„За да можат поефикасно да се спречат различните форми на нарушувања во однесувањето кај децата и младите, сите организирани општества мора да преземат различни активности и мерки, што всушност ја прави самата превенција и тоа не само на

[39] Bubić Suzana, Traljić Nerimana, Porodično pravo, Magistrat, Sarajevo 2001. str. 177.

локално, туку и на национално ниво. Во зависност од дадените околности и услови, сите превентивни мерки мора да бидат отворени за промени и брзи подобрувања, со заедничко делување на државните институции и невладини организации, професионалци и волонтери, и интердисциплинарни форми на соработка."[40]

Со превентивните мерки треба да се занимаваат семејствата, училиштата, социјалните служби. Кога во училиште се забележува дека детето е проблематично, наставниците, педагозите треба веднаш да реагираат. Соодветно на тоа, потребно е да се создадат програми што ќе им помогнат на овие деца и кога веќе сториле кривично дело, тогаш е предоцна за превентивни мерки.

Полицијата и обвинителството се занимаваат исклучиво со последиците, а кога станува збор за малолетни лица, акцентот треба да биде ставен на превентивни мерки. За да можеме да дејствуваме на превенција и сузбивање, нашето сознание за овој проблем мора да започне од фактот дека ваквите однесувања се и социјални и индивидуални феномени, врз кои влијаат и голем број фактори.

Со оглед на веќе нагласената мултидимензионалност на социјално неприфатливите однесувања, превентивните мерки и активности треба да ги вклучуваат учениците, нивните родители, професионалци од образовните институции, но и поширокаата заедница преку тријада на превентивни активности. Превенцијата, поточно нејзината тријада, во најголем дел од литературата, што се занимава со оваа област, е поделена на: примарна, секундарна и терцијарна превенција.

1.1.Примарна превенција

Во најкратка смисла, примарната превенција вклучува преземање на разни мерки од страна на социјалната заедница пред да се појават одредени проблеми во општеството. Кога станува збор за малолетничка деликвенција, ова првенствено значи создавање на

[40] Miković Milanka, Maloljetnička delinkvencija i socijalni rad, Magistrat, Sarajevo 2004. str. 273.

најповолни услови за растење на децата, подигнување на животниот стандард и обезбедување социјална сигурност за целото семејство.

Примарната превенција има како примарна цел најдобро можно подобрување на животните услови на децата и другите граѓани. За таа цел, социјалната заедница издвојува значителни материјални ресурси, дистрибуирани за да им помогне на семејствата кои имаат потреба од нив, со цел да се подобри нивниот материјален статус и да се подобри нивната социјална сигурност.

Примарната превенција е насочена кон создавање на најдобри можни и квалитетни услови за растење и живеење со цел да се обезбедат услови за да не се појават социјално неприфатливи однесувања.

Земајќи го предвид фактот дека сиромаштијата е една од главните причини за криминалот, ова спречува појава на голем број фактори кои доведуваат до криминал кај возрасните и криминално однесување кај децата и младите.

1.2.Секундарна превенција

Овој вид на превенција ја насочува својата акција, пред сè, на проблемот што се појавил, поточно на запирање на понатамошниот напредок. На овој начин, во рамките на секундарната превенција, се идентификува социјалниот проблем и се обезбедува целата неопходна помош за решавање на истиот. Овој вид превенција најчесто се спроведува кај семејства кои од различни причини се наоѓаат во тешка состојба, кога се работи за нивното функционирање. Поради исклучително неповолната состојба и лошите услови за живот во кои се наоѓаат, посебно внимание им се посветува на децата во овие семејства. Од овие причини, постои најголем ризик од малолетничка деликвенција кај најмладите. Покрај спроведувањето на мерките, кои обезбедуваат подобра финансиска состојба, во рамките на семејствата, се прават обиди да се стабилизираат нарушените односи со цел да се зачува семејната структура, како и подобра социјална заштита и воспитување на децата.

Секундарната превенција се фокусира на елиминирање на постојните фактори на ризик и ублажување на нивното негативно влијание врз децата колку што е можно.

Основната карактеристика на секундарната превенција е идентификација на проблемот или идентификација на причината за малолетничка деликвенција и дејствување во насока на целосно сузбивање на проблемот.

1.3.Терциерна превенција

Во рамките на оваа превенција се третираат малолетни лица кои веќе покажале криминално однесување, поради што дошле во судир со законот. Овој вид на превентивни активности е насочен кон најдобар можен третман на веќе манифестиран проблем со цел да се реши. „Иако во пракса, и не само во активностите на Центарот за социјална работа, кога станува збор за нарушувања на однесувањето кај младите луѓе, овој вид превенција најчесто се поврзува со социјалните групи и младите луѓе кои веќе манифестираат некои социјално опасни форми на нарушувања во однесувањето (од кои малолетничката деликвенција се јавува како најтешка форма) терциерната превенција честопати се изедначува со различни мерки на заштита на малолетните лица преземени од социјалната заедница.“[41]

Терциерната превенција, за разлика од претходните форми на превентивно дејство, сепак вклучува различни мерки и активности за третман и ресоцијализација, сè со цел борба против постојното социјално неприфатливо однесување кај децата и малолетните лица.

Поради сериозноста на состојбата и најдоброто превентивно дејствување во рамките на овој третман, неопходно е да се изготви соодветна програма за превенција со која ќе се обезбедат организирани и практични мерки за елиминирање или намалување и

[41] Miković Milanka, Maloljetnička delinkvencija i socijalni rad, Magistrat, Sarajevo 2004. str. 272.

санирање на причините за состојбата во која се наоѓаат малолетните лица, но исто така ќе се намали или целосно елиминира малолетничката деликвенција.

2. Улогата на социјалната работа во превенцијата и воопшто во однос на малолетничката деликвенција

Социјалната работа е дефинирана на различни начини, но од самиот почеток во првите дефиниции се истакна дека социјалната работа вклучува добротворни цели, помагање на сиромашните и хуманоста. Социјалната работа е исто така дефинирана како професија чија задача е да обезбеди помош со цел што подобро прилагодување на поединците и социјалното опкружување, односно професија во служба на развој на поединци, групи и заедници. Во зависност од нивото на развој на општеството, тоа има свои специфични етички, вообичаени, социо-економски, културни, социјални, правни и други карактеристики.

Во согласност со социјалното опкружување во кое работи, социјалната работа ги координира своите активности. Користејќи ги теориите за човековото однесување и социјалните системи, социјалната работа интервенира на места каде луѓето комуницираат со нивната околина. Принципите на човековите права и социјалната правда се фундаментални за социјалната работа. Областите на социјална работа, на посебен начин ја утврдуваат специфичноста на примената на методите, техниките и вештините на социјалната работа на одредена категорија клиенти. Социјалните услуги вклучуваат мрежа на институции, организации и услуги формирани единствено за да имаат корист граѓаните. Услугите можат да бидат разновидни и вклучуваат помагање на луѓето да станат независни колку што е можно, со цел колку што е можно побезболно да се извлечат од неповолната социјална состојба во која се наоѓаат.

Различни форми на пракса на социјалната работа се класифицираат во области кои првенствено се однесуваат на социјална работа со индивидуа, група или заедница, но исто така и според категоријата на корисници која вклучува работа со деца, стари лица и болни, лица со посебни потреби, малолетни сторители и слично. Борбата против сиромаштијата во семејството е многу важен сегмент на превентивни активности насочени кон борба против малолетничката деликвенција, што ја спроведува Центарот за социјална работа.

Последиците од сиромаштијата за едно дете се многубројни и различни. Сиромаштијата значи недоволна или неквалитетна исхрана, лоши услови за домување, послаба здравствена состојба, помалку образовни можности. Сиромашните родители честопати немаат доволно енергија да ги задоволат потребите на детето, да се справат со детето доволно и со квалитет. Почесто, несоодветната родителска грижа за децата е резултат на исклучително непријатна животна состојба. Децата понекогаш се принудени да придонесуваат во семејниот приход со својата работа или да преземаат премногу тешки задачи во домаќинството. Сиромашните семејства доживуваат поголем стрес, притисок и вознемиреност. Сето ова влијае на благосостојбата на детето, неговата мотивација, желба и можност за учење во училиште и за учење во најширока смисла на зборот. Штетата што може да ја претрпи дете заради сиромаштија може да биде развојна, едукативна, здравствена, психосоцијална и психолошка по природа. Во секој случај, сиромаштијата негативно влијае на квалитетот на животот на детето и ги ограничува неговите можности.

Поради непријатниот притисок од сиромаштијата, децата честопати се во искушение да стекнуваат материјални или финансиски придобивки на нелегален начин. Затоа, можеме да кажеме дека социјалната работа со борба против сиромаштијата во семејството директно влијае на намалувањето на малолетничката деликвенција. Во поширок спектар на услуги и активности кои вклучуваат и проучуваат социјална работа, малолетничката деликвенција како социјален феномен го наоѓа своето место во теоретската студија, но и во практични активности за борба против деликвентното однесување на деца и малолетни лица, но и во самиот процес на ресоцијализација на сторителите.

Следејќи еден многу важен принцип, социјалната работа преку своите широки активности и институции, со значителна помош од други социјални институции, вложува големи напори во сите активности за борба и спречување на малолетничка деликвенција, сè со цел да ги заштити правата и благосостојбата на детето. Веќе споменавме дека нашето законодавство ги прифати принципите од меѓународните договори и конвенции, кои јасно ги дефинираат правата и интересите на детето, како и начините и обврските за заштита на тие права.

Интервенцијата на Центарот за социјална работа, како овластено тело за старателство со цел превентивно дејствување врз семејства во кое е присутно насилство врз деца и други членови, вклучува и обезбедување на целата неопходна помош во форма на еднократна парична помош, како и помош при преместување деца или други злоупотребени членови на семејството на сигурно место.

„Во превенцијата, причините кои доведуваат до појава на малолетничка деликвенција бараат низа, пред сè, социјални и економски мерки и интервенции насочени кон намалување на сиромаштијата, создавање работни места, подобрување на образованието, помагање на семејството итн.“[42] Особено внимание се посветува на деца кои не само што се жртви на психо-физичка злоупотреба, туку и самите се сведоци на насилство. Таквите деца по правило, но и во повеќето случаи, се запоставени и мора што поскоро да се оттргнат од таквото опкружување, што им ги дава сите предиспозиции дека ќе тргнат по погрешен пат низ животот. „Органот за старателство е должен по службена должност да ги преземе неопходните мерки за заштита на правата и најдобрите интереси на детето, и врз основа на директно знаење или информации. Известувањето за повреда на правата на детето, а особено за насилство, злоупотреба, сексуална злоупотреба и занемарување на детето, мора да биде доставено без одлагање до органот за старателство од страна на сите тела, организации и физички лица.”[43]

За да биде што е можно поефикасен, Центарот за социјална работа остварува добра соработка со локалната полиција, надлежните судови, но и со самите граѓани. Законот за

[42] Buljubašić Suada, Maloljetnička delinkvencija, Arka Press, Sarajevo 2005. str. 114.
[43] Porodični zakon FBiH, Službene novine FBiH, broj 35/05, član 150.

семејство јасно ги дефинира надлежностите на Центарот за социјална работа со цел да ги заштити правата и интересите на децата и малолетните лица. Според одредбите на тој закон (во членовите 83, 84, 85, 86), Центарот за социјална работа, како надлежен орган за старателство во соработка со сите наведени институции, има надлежност да иницира и спроведува мерки кои директно ги штитат правата и интересите на детето. Затоа, се врши надзор над реализацијата на родителската грижа, доколку се процени дека родителите ја злоупотребуваат својата позиција, на родителите им е одземено правото на живот со детето, што го става детето во ново опкружување. Како најтешка мерка што може да се поведе и спроведе против родителите, тоа е сигурно лишување од родителски права.

Центарот за социјална работа, со широк спектар на овластувања, е надлежен да им помогне на родителите во воспоставување на најнормална материјална и финансиска состојба, но и за подобрување на нарушените лични врски и врски во рамките на семејството, така што децата би имале подобри услови за живеење, особено развој, воспитание и образование. Во случаи на малолетничка деликвенција, Центарот за социјална работа презема активна улога. Во самиот центар има вработени професионалци, но, исто така, доколку е потребно, цели тимови кои многу добро ја познаваат природата на овој проблем и кои се надлежни да преземаат соодветни мерки во согласност со законските одредби.

Во согласност со одредбите на Законот за извршување на казнени санкции, можеме да видиме колку надлежност има Центарот за социјална работа при спроведувањето на воспитни мерки против малолетни лица. Обвинителството и судовите тесно соработуваат со надлежниот Центар за социјална работа. Освен мерката упатување во поправни установи или домови што ги спроведува надлежниот суд, другите мерки против малолетни лица се во целосна надлежност на Центрите за социјална работа. Во овој поглед, Центарот за социјална работа директно спроведува мерки на засилен надзор, додека малолетникот останува во неговото семејство. Покрај своите независни активности во третманот на малолетничка деликвенција, Центарот за социјална работа тесно соработува со судството во сите други активности. Ова е особено видливо во сите постапки со кои малолетникот се испраќа до надлежните институции за превоспитување и ресоцијализација.

Тука, Центарот за социјална работа игра значајна улога во водењето евиденција на малолетни лица, информирање на семејството за почетокот или крајот на извршувањето на одредена мерка, во процесот на упатување, но и за прифаќање на малолетни лица по напуштањето на институцијата каде што бил сместен.

Во домашните институции, поточно во Центрите за социјална работа, како надлежни тела за старателство, условите за работа значително се разликуваат. Ова првенствено е условено од нивниот квалитет на стручен персонал, но и финансиската поддршка на локалната власт. Заедничка карактеристика на Центрите за социјална работа е постоењето на скоро исти или слични тимови кои обично се состојат од: социјален работник, педагог, психолог, лекар, адвокат.

Од наведените членови на тимот, педагогот, социјалниот работник, адвокатот и психологот најчесто се постојани членови во Центарот за социјална работа, додека останатите се повремени членови. Сите наведени експерти се во состојба да се справат со проблемот со малолетничката деликвенција, но и да работат со малолетни лица кои се во судир со законот и да ги третираат одделно во согласност со одреден вид на проблем што го имаат. На овој начин, можеме да видиме внатрешна организација на органите за старателство и поделбата на работата, што им овозможува на специјалистите да се сконцентрираат исклучиво на работата со проблемите на малолетните сторители.

Професионалците од Центарот за социјална работа треба да имаат минимални услови за одредени активности на малолетни лица, што може да послужи за успешно набудување на малолетните сторители и промена на ставовите кон организираната работа. Практичните потреби на органите за старателство при работа со малолетни лица кои се спротивставиле на законот, укажуваат на потребата да се вклучат експерти во нивната работа. Задачите кои произлегуваат од обврските за заштита на малолетни сторители се многу сложени и тешки. Во Центрите за социјална работа, во третманот на малолетни сторители, покрај стручниот кадар, потребни се и соодветни услови за работа, без кои не може да се постигне успех во оваа област. Ова главно се однесува на соодветните простории за работа.

Во врска со ова, секој психолог кој е сериозен во работата со малолетните лица, треба да овозможи соодветни тестови за да ја испита способноста и тестови за да ги испита карактерот на личноста на малолетните лица, покрај тоа, треба да има средства за воспоставување на контакт за да предизвикаат активности во кои ќе се набудува личноста на малолетните лица. Во исто време, просториите што ги користи педагогот треба да бидат опремени со соодветни педагошки и дидактички средства за педагошка работа, кои првенствено имаат за цел да предизвикаат позитивен став на малолетните лица кон наставата. Наведените средства вклучуваат и наставна програма со одредени учебници за училиштето.

Општо земено, сите простории на Центарот за социјална работа, како и просториите што ги користат другите професионалци, треба да имаат пријатно опкружување кое предизвикува расположение на малолетните лица за брзо и лесно воспоставување контакт и меѓусебна соработка помеѓу нив и вработените во органите за старателство. Во согласност со моменталната состојба, ниту еден Центар за социјална работа ги нема сите потребни услови што ги овозможуваат наведените активности на малолетните лица, поради што не може да се очекува дека ќе бидат исполнети сите утврдени услови. Во согласност со позицијата за задоволување на оптималниот проблем, Центарот за социјална работа треба да создаде професионални и технички услови за непречено функционирање на разни делови (уметнички, технички, литературни, спортски активности и сл.), во кои ќе биде овозможено квалитетна соработка со малолетните лица.

Токму со реализација на наведените активности, што овозможуваат спортување и други рекреативни активности на малолетниците, се постигнуваат две основни цели. На прво место, набудувањето се врши во природни услови, што овозможува најдобар можен спонтан израз на личноста на малолетните лица во одредени социјални групи. Второ, вклучувањето во овие активности има за цел да се воспостави најдобриот можен трансфер за други социјално корисни и конструктивни активности на малолетните лица, што ќе го олесни нивното вклучување во работата и социјалните групи во социјалното опкружување. Другите наведени услови треба да ги обезбедат надлежните институции кои се надлежни за тоа, а во согласност со нивната надлежност и законска обврска, но увидот во состојбата на теренот ни го кажува сосема спротивното.

3. Улогата на другите социјални институции во борбата и спречувањето на малолетничката деликвенција

3.1.Улогата на училиштето во спречувањето на малолетничката деликвенција

Децата поминуваат многу време на училиште сè додека не бидат целосно независни, поради што училиштето игра важна улога во животот на секое дете. Затоа, училиштето на одреден начин ги обликува младите кон нивната целосна социјална независност. Во раните денови на животот, времето поминато на училиште и во училишната средина влијае на нас скоро исто колку и времето поминато во семејството. Во процесот на учење што се одвива во училиште, покрај знаењето, детето се стекнува и со големо животно искуство. „Преку овој процес на учење, човекот се стекнува со знаење, ги развива своите способности и развива ставови за надворешниот свет што го опкружува, но и за самиот себе, што го одредува неговото однесување и целокупното функционирање. Во оваа интеракција на индивидуата и околината, тој ја развива и формира сопствената слика за себе, себеперцепција, самосвесност, како посебна димензија на личноста.”[44]

Ако воспитно-образовните процеси во училиштето бидат подобро усвоени од страна на детето, тогаш се подобрува неговата самосвесност за себе и своите постапки. Секоја промена во неговата околина детето силно ја чувствува, а во повеќето случаи тоа влијае на самото формирање на неговата личност. Целиот процес на едукација и воспитување на детето е сериозен, сложен и многу чувствителен процес. Накратко, тоа е резултат на серија процеси во кои се случуваат сложени интеракции помеѓу детето и неговата околина.

Општеството му ја доверува на училиштето улогата да го промовира развојот на новото, затоа што училиштето не само што ги пренесува постојните вредности, туку со

[44] Rošić Fehim, Uloga roditelja u formiranju djetetove ličnosti, TDP Sarajevo, 2008. str. 125.

исполнување на своите социјални задачи, мора да ја обучи младата генерација да најде нови вредности и нови начини на размислување и затоа училишниот живот станува иманентна и перманентна еволуција, не само еволуција во преземањето на нови образовни содржини и изнаоѓање начини за нивно пренесување, туку и еволуција во однос на дејствување врз развојот на личноста на учениците, пред сè, во развивањето на нивната свест за себе, за светот што постои и се формира околу поединецот и околу училиштето.

Училиштето е место каде се врши усогласување на образовните процеси од семејството со процесите што се одвиваат во училиштето како социјална установа. Образованието на секое дете му дава упатства за еманципација. Тоа е суштинска крстосница во животот каде секој си избира свој пат кој во повеќето случаи го следи целиот свој живот. Со школувањето се разбиваат ланците, посебно на затворените општествени групи, како што е семејството.

„Имајќи го во предвид самиот поим за социјализација, кој подразбира обука на младите за адекватен живот во заедницата, т.е. независност, што подразбира подготвеност да се грижат за себе и за другите, училиштето треба да биде вистинското место за ‘образование за живот’.[45] Училиштето, според својата улога, игра голема улога во образованието, но и значајна улога во социјализацијата на децата. Како и другите образовни институции, после семејството, училиштето е најважната социјална група во која детето влегува и има значително влијание“.

Тоа е многу динамично опкружување, во кое детето ги учи социјалните вредности, социјално прифатливите однесувања, стекнува знаење и развива способности. Како што ниту еден податок или индикатор за зголемувањето на криминалот не може да се гледа изолирано и одделно, така и појавата или зголемувањето на малолетничката деликвенција не може да се гледа одделно. Тука има голем број причини. Опкружувањето во кое престојува, како и сите општествени настани околу него, ја обликуваат секоја личност и со тоа секое дете. Училишното опкружување е значајна алка во самиот процес на социјализација на детето. Во училишна средина, многу карактеристики и вештини доаѓаат до израз кај детето.

[45] Škola i mentalno zdravlje, Priručnik za nastavnike, Grin, Gračanica 2005. str. 287.

На прво место, овде се подобруваат неговите интелектуални, но и адаптивни способности. Сосема нов и досега непознат начин на живот, како и мноштво обврски што самото училиште ги предизвикува, имаат значително влијание. Во некои случаи, сето ова може да предизвика различни реакции кај децата. Во некои случаи, непознат амбиент може да резултира во притисок на кој не можат да одолеат сите деца. Покрај теоретското учење, преку системот на училишно образование, децата на прво место се стекнуваат со знаења и вештини кои ќе им служат во текот на понатамошниот живот.

Децата во училиштето се запознаваат со разни ситуации, преку кои се стекнуваат не само со нови вештини, туку и со вредно искуство. На училиште, како и на други места каде што децата остануваат подолго или се собираат повремено, можно е да се пронајдат некои од факторите кои можат директно или индиректно да предизвикаат појава на малолетничка деликвенција.

Наставни, но ненаучни настани создаваат специфично опкружување, чие влијание се чувствува при собирањето на децата во разни формални и неформални групи, што исто така може да биде причина младите да влезат во некои незаконски активности. Можно е да се спроведат мерки за примарна превенција преку вообичаени училишни програми, како и преку дополнителни наставни и воннаставни активности. Во рамките на редовните наставни активности, можно е на учениците да им се укажат сите стапици и заобиколувања што им се закануваат и дека може да спаѓаат во нивните секојдневни животи. Обезбедувањето практични знаења и вештини, со кои тие ќе станат поотпорни на сите предизвици со кои се соочуваат, е исто така дел од наставните, но и воннаставните активности.

Веќе споменавме дека училиштето, односно основното образование, е правно обврзувачко за децата и младите луѓе, поради што децата поминуваат голем дел од времето во училиште. Токму заради ова, можно е и неопходно да се спроведат низа активности со децата да се изврши одреден вид на набудување со цел да ги откриеме првите фактори на ризик кои укажуваат на можноста за деликвентно однесување. Во самиот процес на надгледување и следење на улогата на наставниот час, педагогот, но и другиот наставнички кадар, имаат значајна улога.

Училиштето, како и секое друго опкружување кое зближува голем број луѓе или деца, скоро секогаш може да содржи одредени видови на насилство, кои честопати се претвораат во изобилство на деликвенција.

„Насилството меѓу врсниците е честа појава. Прогонството во училиштата и интернатите е присутно со векови. Иако феноменот на врсничко насилство кај учениците во училиштето не е нов, за него малку се зборува во нашата педагошка литература и во стручниот развој на наставниците, така што тие се слабо подготвени за решавање на проблемот со училишното насилство.“[46]

Токму појавата на помали или поголеми нарушувања во однесувањето, агресивното однесување кон другите деца, училишната и социјалната сопственост, непослушност, хиперактивност, невнимание и недостаток на интерес, слаб успех или намерно отсуство од настава, можат да бидат сигурни показатели дека детето е под влијание на негативните влијанија, кои понекогаш доаѓаат од неговата околина или од самото семејство.

Доколку се забележат и препознаат навреме, можно е да се дејствува со превентивни активности во кои би биле вклучени и други експерти од оваа област доколку е потребно.

3.2.Превентивна улога на семејството

Во современата криминолошка литература, можеби ниту еден друг социјален фактор не бил толку истакнат и истражуван во врска со појавата на криминалитетот, како што е случајот со семејството. Студијата за криминогено влијание на семејството се фокусираше пред се на проблемот со „уништено семејство“. Тоа е колапс или дефект на семејството, како основна клетка, исходот од сите можни подоцнежни нарушувања, што директно влијае на понатамошниот развој на детето. Ова мислење се развило под влијание

[46] Škola i mentalno zdravlje, Priručnik za nastavnike, Grin, Gračanica 2005. str. 241.

на психоаналитички сфаќања, но и заради нивно навлегување во сите области на криминологијата, вклучително и во областа на малолетничката деликвенција. Семејството како основна социјална и многу важна социјална група е неизбежна околина на секое човечко суштество.

Секое семејство се разликува едно од друго и многу е тешко да се дефинира кое е нормално и стабилно семејство. Семејството, како и здравата семејна средина, му овозможува на секое дете услови за нормален раст. За секое семејство со регулирани внатрешни односи, можеме да кажеме дека е основа на општеството и силна основа во напуштање на малолетни лица и најдобра можна социјализација. Позицијата на детето во семејството е исто така условена од субјективното искуство на неговата позиција од страна на самото дете.

Позицијата на детето во рамките на семејството е многу важна, и не се однесува исклучиво на односот родител - дете, туку вклучува и односи меѓу деца, браќа и сестри, што е многу важен елемент на социјалната клима во рамките на семејството. Родителите се оние кои треба да ја преземат главната улога во воспитувањето и образованието на своите деца. Семејството, како и здравите семејни врски, му даваат на детето удобно опкружување во кое ќе порасне. Обрнувањето внимание, семејната топлина и родителската љубов се силна основа за нормален емоционален, когнитивен и социјален развој на детето. Покрај генетските предиспозиции, детето преку соодветно воспитување, но и други семејни влијанија, ги усвојува нормите што ќе следуваат во текот на животот. Малолетничката деликвенција е одредена од фактори поврзани со личноста и исто така со фактори од социјалното опкружување. Важен фактор за појава на малолетничка деликвенција може да биде едукативно занемарување како одземање на младите од образовна грижа и соодветно дејствување, односно отсуство на свесно, планирано и намерно влијание врз нивниот развој и формирање, што родителите се должни да го обезбедат на своето дете.

Присуството на родителите, односно старателите, се смета за многу важно во сите судски постапки поврзани со малолетни лица, освен во посебни случаи кога тоа е контрадикторно или има други правни пречки. На овој начин е посочена одговорноста и

важноста на семејството во решавањето на проблемите, но и нејзината важност за спречување на криминално однесување на деца и малолетни лица.

Многу често, родителите чии деца се во судир со законот, честопати се чувствуваат виновни, но ретко го признаваат тоа, или воопшто не сакаат да го признаат. Справувањето со проблемот е тежок процес, што првенствено претставува признавање на лична одговорност, а не вина.

Затоа, улогата на родителитете и семејството во превенцијата и ресоцијализацијата на малолетните лица е од големо значење. Квалитетното растење, воспитување и здрава семејна средина се најдобра превенција не само за појавата на малолетничката деликвенција, туку и за други нарушувања што се јавуваат кај деца. На многу специфичен начин, семејството ги социјализира и ги подготвува децата за социјално независно живеење. Доколку оваа семејна задача се постигне на најдобар можен начин, шансите за појава на антисоцијално однесување кај децата се значително намалени на минимум.

Планирањето и надзорот на слободното време на децата е многу важен факт за правилно воспитување и превентивно делување. Планирањето на слободно време, како и вклученоста на децата во спортски и културни активности од страна на родителите или старателите, значително влијаат на нивната оддалеченост од нелегални активности. За разлика од споменатите семејства, постои и не толку мал број со нарушени односи. При обидот да се утврдат вистинските причини за деликвентно однесување, семејството станува можен криминоген фактор, поради што разни промени во самото семејство и нарушувањето на структурата на семејството бараат посебно внимание. Малолетните престапници почесто доаѓаат од поголеми семејства, но и не толку мал број сторители доаѓаат од нормални семејства.

Покрај горенаведените причини, разводот или разделбата на родителите, но и загубата на еден или двајцата родители е трауматско искуство за секое дете. Поради овие причини, родителите честопати не успеваат во својата улога на воспитувачи, што го зголемува ризикот од малолетничка деликвенција. Сите антисоцијални феномени во рамките на секое семејство, како и нарушувањето на хармоничните односи, силно се рефлектираат на сите нејзини членови. „Семејното насилство е било какво дејствие што

предизвикува физичко, психичко, сексуално или економско оштетување или страдање, како и закани од вакви дела, или неизвршување должности и внимание што сериозно ги спречува членовите на семејството да ги уживаат своите права и слободи по принципот на еднаквост во јавноста или приватната сфера на животот.“[47]

Насилството и злоупотребата на децата создава длабока и трајна траума за самите деца. Злоупотребата и насилството врз детето силно влијаат врз неговиот развој, како и психо-физичката стабилност и социјалниот живот. Речиси во сите случаи, децата кои биле жртви на насилство прераснуваат во нови насилници. Нарушените односи во семејството многу се одразуваат на нејзините најмлади членови. Точно во семејства каде е забележителен изглед на разни форми на патолошко однесување, како и насилство врз деца, вообичаено е децата да започнат да покажуваат слични форми на однесување во раните фази од животот. Примарната превенција што го вклучува семејството се заснова на решавање на нарушените односи во рамките на семејството, но и на спречување на насилство врз деца, што ги елиминира негативните ефекти не само врз децата, туку и на другите членови на семејството.

3.3.Улогата на невладиниот сектор во превентивните активности во спречувањето на малолетничката деликвенција

Демократските и модерните општества се карактеризираат со постоење на три сектори. Првенствено станува збор за јавноста, односно јавниот сектор, приватниот сектор и граѓанскиот сектор, во кој спаѓаат т.н. граѓанско општество. Во најопшта смисла, можеме да кажеме дека граѓанското општество се самите граѓани кои активно и слободно се мешаат во сите сфери на општествената активност и во кои имаат свој интерес. Уште од времето на Античка Грција (политиката на koinon) и Рим (societas civilis), се среќаваат првите форми на слична организација на граѓаните. Во средниот век, но и до 18 век,

[47] Zakon o zaštiti od nasilja u porodici, Službene novine FBiH, broj 22/05, član 6.

богатите жители започнале самостојни или заеднички иницијативи за отворање болници, сиропиталишта, училишта и слично. Не кон крајот на 18 век, наидуваме на посериозна организација, кога граѓанското општество било препознаено како институција, која има за цел да ги заштити и да ги научи граѓаните како ефикасно да се заштитат од негативното мешање на државата. За време на 19 век, терминот се среќава во контекст на тековните општествени промени. За време на социјалистичката ера, појавата и зајакнувањето на која било форма на модерното граѓанско општество не е забележано во оваа област.

Граѓанското општество во нашата земја е во полн цут по завршувањето на војната. Затоа сме сведоци на појава на разни здруженија, федерации и фондации кои се борат за одредени интереси и права на граѓаните во Македонија. Поради ова, се појавуваат толку малку здруженија кои се справуваат со малолетничка деликвенција на различни начини. Организациите на граѓанското општество многу често се нарекуваат независен, непрофитен, невладин или трет сектор, и секое од овие имиња го истакнува само еден аспект на овие организации. Во светот е вообичаено да се користи терминот НВО[48], што значи граѓански и невладин сектор.

Во тој контекст, треба да се потенцира дека кога зборуваме за невладиниот сектор, не зборуваме за апсолутно исклучување помеѓу Владата и овие организации, затоа што Владата инвестира одредени средства во непрофитниот сектор, но тоа не треба да влијае на работата и активностите на организациите. Организациите на граѓанското општество, всушност, работат со Владата во идеални услови за да обезбедат одговорно исполнување на своите ветувања. Главниот столб на невладиниот сектор се состои од здруженија и фондации кои не се финансираат од буџетот, што ги прави независни во нивните активности.

Од друга страна, многу невладини организации во Македонија се финансираат од градски, кантонски, ентитетски и државни буџети, со што значително се намалува нивната финансиска независност. Невладиниот сектор, исто така, обично се нарекува граѓанско општество или трет сектор. Затоа, граѓанското општество, кое исто така се нарекува граѓанско општество, па дури и поширок концепт на отворено општество, е општество на

[48] Engl. nongovernmental organization – nevladina organizacija

граѓани. Граѓанското општество е просторија за маневрирање на граѓаните, алтернативните групи, интересни групи, невладини организации, ново социјално движење преку кое граѓаните активно работат во општеството, вршејќи притисок врз државните органи и институции да се борат за што поголема слобода и автономија.

Тоа значително се разликува од поимот општество во поширока смисла, означувајќи ги граѓаните кои дејствуваат во јавната сфера и истите дејствуваат јавно и вршат значително влијание.

Социјалното дејствување, создадено од граѓанското општество, е само она дејствување кое е насочено кон јавната работа, интерес што ја засега целата заедница. И овде, во Македонија, постои не толку мал број здруженија што го сочинуваат домашното граѓанско општество. Неодамна, забележавме појава и активности на не толку мал број здруженија и фондации кои директно се справуваат со проблемите предизвикани од малолетничка деликвенција, но и прашања од страна на младите и родителите. Здруженијата во своите активности имаат целосна слобода на дејствување, со што се борат да ги постигнат своите интереси. Затоа, здруженијата и сличните организации можат легално да организираат курсеви и предавања за родители и млади, да се појават јавно преку ТВ и печатени медиуми, што би привлекло внимание на појавата и опасностите од малолетничка деликвенција. Најсилното дејствување на граѓанскиот сектор се манифестира во соработка со слични здруженија, но и со други владини или невладини институции, чија цел е да ја спречат и да се борат против малолетничката деликвенција кај нас.

3.4.Улогата на полицијата во третманот и спречувањето на малолетничката деликвенција

Улогата на полицијата, како и обемот на нивните активности, во секое општество е јасно дефинирана. Заедно со воената компонента, полицијата припаѓа на организиран систем на социјална принуда, кој се грижи за внатрешна заштита, за заштита на јавниот ред и мир, за спроведување на законот и за заштита на државниот ред во целина. Полицијата скоро секогаш е прва што стапува во контакт со малолетничко насилство и незаконска активност на малолетни лица кога веќе е сторено дело од оваа категорија.

Во групата на кривично одговорни деца на возраст од 14 до 18 години, законот најчесто го кршат деца на возраст од 16 и 17 години. Забележителен е феноменот дека и помалите деца доаѓаат во судир со законот. Особено загрижувачко е зголемувањето на бројот на деца под 14-годишна возраст кои се кривично неодговорни, како кај сторителите на прекршоци, така и меѓу сторителите на кривични дела. На ваквото однесување често му претходи, или придружено со зголемен број на занемарувања, прекини и испуштања од редовно образование, особено средно и основно образование. Момчињата се поизразена група на малолетни сторители, а урбаната средина почесто е околина каде што малолетничката деликвенција е присутна или поизразена. Најчести кривични дела се дела против имот (проценети на 90% во структурата на сторени дела), а во многу помал број се дела против животот и дела против јавниот ред и мир.

Ова е само еден дел од кривичните дела што се откриваат и се евидентираат преку полицијата. Од друга страна, полицијата има и свои развојни програми во кои превентивното дејствување игра значајна улога. Превентивната акција против малолетничката деликвенција влегува во истата област. Поради сложените врски на современиот живот, превентивната работа честопати не може да се постигне исклучиво со помош на полицијата, туку со дејствување заедно со други институции. Затоа, честопати е неопходно да се создадат нови структури на соработка и да се бараат нови средства и начини на работа со цел да се спречат или намалат причините за објективни опасности и стравови на граѓаните. Колку што граѓаните можат да се потпрат на заштитата на

полицијата, тие мора да бидат свесни за фактот дека тие исто така мора да дадат свој придонес и поддршка на органите на државната безбедност во нивната работа.

Затоа постојат спротивставени мислења за улогата на полицијата во спречувањето на малолетничка деликвенција. Од една страна, наоѓаме мислења дека превентивното дејствување на полицијата е задолжително и дека е дел од нивните секојдневни активности, додека од друга страна, на полицијата ѝ е доделен дел од работата за одржување на јавниот ред и мир, додека проблемите со превенцијата треба да се решат од сите други социјални институции, првенствено од областа на социјалната работа. Во превентивната работа на полициските структури, првенствено се разгледува можноста за позитивно влијание на полицијата врз процесот на воспитување и едукација на деца и малолетни лица. Важноста и улогата на семејството и училиштето во процесот на социјализација на младите луѓе, а со тоа и во спречувањето на нивното криминално однесување, е од круцијално значење.

Земајќи ја предвид улогата на семејството во процесот на едукација во секојдневната работа на полицијата, постои поголема потреба од сериозно вклучување на полицијата во спречувањето на семејно насилство, чии жртви, директно или индиректно, во повеќето случаи се нејзините најмлади членови. „Работата на спречување на малолетничка деликвенција е една од најпребирливите и одговорни области на полициското дејствување. Ова е уште повеќе затоа што, барем во наши услови, првиот контакт на малолетен сторител со полицијата е најчесто првиот контакт со целиот казнено-поправен систем. Искуството покажува дека овој прв контакт има пресудно влијание врз формирањето на идните ставови на младите луѓе, како кон надлежните органи на општеството во целина, така и кон законодавството и институционалниот третман, од што зависи ефектот на казнените санкции наметнати врз малолетните сторители.”[49]

Лишувањето од слобода и затвор на малолетни лица се применуваат само во исклучително оправдани случаи, регулирани со закон. Доколку се користат овие методи, неопходно е да се осигура дека тие ќе траат што е мошно пократко и дека малолетните

[49] Miković Milanka, Maloljetnička delinkvencija i socijalni rad, Magistrat, Sarajevo 2004. str. 334

лица се целосно одвоени од возрасни сторители. Па така и во случај на малолетничка деликвенција, полицијата е должна да го изврши својот дел од обврските пропишани со закон. Во согласност со споменатите законски регулативи, полицијата по службена должност е должна да ги приведе и да ги евидентира сите сторители на кривични дела. Полициските службеници се овластени со закон да приведат и притворат малолетник кога постојат валидни услови за тоа. Малолетник на возраст под 14 години не може да биде приведен од полицијата. Откако со проверката се утврди дека е малолетник, а заради стореното дело има потреба да се продолжат полициските акции, полицијата веднаш ги известува родителите и ги поканува да дојдат во полициската станица. По приведувањето, полициските службеници мора да ги известат родителите за причините за приведување и задржување и исто така се должни да ги известат за законските права на малолетните лица. Малолетникот или неговиот родител можат да побараат ангажман на адвокат, до чиешто пристигнување полицијата нема да ги започне своите постапки.

„Од сите фази на судска постапка против малолетни лица, лишувањето од слобода и останување во полициски затвор после тоа, е најчувствителната фаза. Според правилата на Пекинг (правило 10), родителите или старателите мора веднаш да бидат известени за приведувањето на малолетникот, а ако тоа не е можно, тогаш тоа мора да се направи што е можно поскоро“.

Во согласност со правната основа, но и меѓународните стандарди што ја регулираат оваа област, полициската постапка кон малолетни лица треба да ги содржи следниве активности и постапки.

Во однос на малолетните лица, ова значи:

- лишувањето од слобода мора да се изврши на законски начин;

- за лишувањето од слобода треба веднаш да им биде соопштено на родителите или старателите;

- за секое лишување од слобода треба веднаш да биде известен социјалниот работник, кој ќе ги следи и ќе им укаже помош на децата уапсени за какво и да било дело;

- од детето не треба да се земаат никакви изјави без присуство на родител, старател или социјален работник;

- треба да има посебни простории за малолетни лица во полициската станица, каде што треба да бидат одвоени од возрасните во секое време;

- треба да има малолетничко одделение во полициската станица за да води евиденција и да работи на овие случаи и

- малолетни лица треба да бидат изведени пред суд за сослушување во рок од 48 часа од лишувањето од слобода во присуство на старател, социјален работник и обвинител.

Судот мора, без одлагање, да ја разгледа можноста за ослободување, а контакт меѓу службите за спроведување на законот и малолетниот сторител треба да биде со почит кон правниот статус на малолетникот, да се грижи за неговата благосостојба и да се избегнат штетни последици, со целосно почитување на околностите на случајот. Пред притворање на малолетник, судот треба да провери дали е извршено законско сослушување.

Веќе видовме дека сите полициски акции против малолетник мора да бидат извршени во присуство на родител - старател. Во ситуации кога не е можно да се обезбеди присуство на родител или старател, социјалниот работник ќе биде присутен наместо родителите преку полициските операции.

Во други околности, обавувањето на разговор со малолетникот со цел да се соберат потребните информации за настаните што предизвикале приведување на малолетникот, може да се спроведе и надвор од службените полициски простории, во училишните простории во присуство на директорот на училиштето, педагогот или психологот. Третманот на малолетни лица, кои за првпат сториле кривично дело, т.е. млади луѓе кои не сториле кривично дело, но го привлекле вниманието на полицијата кон самите себеси заради бегање од дома и слично однесување, е од големо значење за малолетната и сè уште психофизички неразвиена личност.

Токму непрофесионалното, површно и несоодветно однесување на припадниците на полицијата може понекогаш да ја зголеми недовербата на малолетните лица во полицијата, но и индиректно да ја зголеми манифестацијата на криминално однесување кај младите. Важно е да се потенцира дека првиот контакт на полициските службеници со децата и младите е од големо значење заради фактот дека сторителите на злосторството се малолетни и незрели лица. Внимателниот третман на нив, како и различниот третман во однос на возрасните кај децата и малолетните лица може да имаат позитивен ефект. На овој начин, на децата може да им се покаже дека згрешиле и дека нивното однесување е погрешно, што во голема мерка би им помогнало и олеснувало да ја разберат и разберат сериозноста на ситуацијата во која се наоѓаат.

За време на контактот со малолетните лица, полициските службеници не смеат да користат средства за присилба против малолетни лица. Доколку се докаже дека малолетникот сторил прекршок, тогаш полицијата поднесува извештај до надлежниот прекршочен суд. Доколку, во спротивен случај, се утврди дека малолетникот извршил сериозно кривично дело и постојат оправдани причини за притвор, полицијата ќе поднесе извештај и ќе поведе постапка во која ќе биде вклучено обвинителството со цел да се спроведе пред надлежен суд. Полицијата е должна да го извести надлежниот орган за старателство за сите незаконски дејства извршени од малолетни лица, за да може да преземе соодветни мерки од центарот за социјална работа.

Во Македонија, во последните десет години, се забележува значителна полициска активност наречена „Полицијата и граѓаните“. Со помош на оваа програма, полицијата со помош на организирани активности се поврзува со локалните цивилни институции, но и со самите граѓани. Вреди да се спомене дека програмата „Полицијата и граѓаните“ може значително да ги вклучи полициските службеници и едукативната работа на полицијата во предучилишните установи и училишните установи за спречување на деликвентно однесување, како и нови начини на ангажирање на полицијата во спречување на насилство во училиштата и создавање можности за ангажирање на полицијата во организирање на слободното време на малолетните лица.

Основната цел на овој модел на полициска работа е спречување на криминалот и слични проблеми, што подразбира директна или двострана комуникација меѓу граѓаните и полицијата на локално ниво. Полициските службеници, кои имаат контакт со деца и малолетни лица, спроведуваат превентивни активности преку постојана соработка со родителите, посвоителите или старателите на малолетни лица, како и со образовни, социјални и здравствени институции, локални медиуми и невладини организации и други вклучени социјални субјекти во социјалната средина кои се занимаваат со правата и проблемите децата и малолетничката деликвенција. Превенцијата станува сè поважна задача за полицијата затоа што се сфаќа како граѓанска обврска. Ова значи дека превенцијата може да смета на долгорочно финансирање од буџетот. Имајќи предвид дека полициската превенција не се оценува однадвор, нејзините резултати нема да бидат лесно видливи. Полициската превенција, дури и кога е добро дизајнирана и ефективна, мора да биде надополнета со партнерства од граѓани и други тела за превенција.

Во некои градови, полицијата е директно вклучена во проекти за спречување или иницијативи. Полицијата има директна комуникација и соработка со Јавното обвинителство, што го обработува случајот од полицијата, како и со Центарот за социјална работа. Полициските службеници на двата ентитета едногласно ја потенцираат потребата Центрите за социјална работа да посветат поголемо внимание на превентивната работа со деца, за која полицијата веќе ја идентификувала како ризична, најчесто преку контакти со малолетни лица кои сториле прекршок. Понекогаш полициските службеници не се доволно информирани за законските обврски на Центрите за социјална работа и очекувањата од центарот честопати се во согласност со овој недостаток на информации.

Доколку се постигне соработката на полициските сили, домашните експерти од оваа област, како и локалните институции и здруженија кои се занимаваат со малолетничка деликвенција, тоа би резултирало со развој на многу подобра стратегија за борба против овој проблем, но и практични чекори на терен што би резултирале во многу подобра имплементација во превентивните активности.

4. Специфичност на социјалната реакција за малолетничката деликвенција во светот и во нашата земја

Нашата држава, како меѓународно правно лице, е потписник на неколку важни меѓународни договори. На тој начин, таа презеде обврска да ги утврди и спроведе преземените должности и обврски од споменатите меѓународни документи. Специфичноста на темите опфатени во ова поглавје се рефлектираат во меѓународните конвенции и документи поврзани со правата на детето, кои се прифатени и вклучени во домашното законодавство. Во согласност со горенаведените меѓународни конвенции и други документи, секое дете и малолетно лице мора да имаат посебна и сосема поинаква позиција пред законот во однос на возрасните. Сите нивоа вклучени во работата со малолетните сторители мора да имаат унифицирано и фокусирано дејствување.

„Сите вклучени страни треба да го слушаат и почитуваат детето. Детето на соодветен начин се информира за секоја ситуација, охрабрено да ги искаже своите ставови и да учествува во овој процес во согласност со неговото ниво на разбирање.“[50]

Најчестите форми на малолетничка деликвенција се рефлектираат во различни форми на антисоцијално однесување, разни форми на прекршоци, имотни деликти и деликти против животот. Постојат специфични институционализирани превентивни заштитни, семејни закони и процедурални кривични типови на социјална реакција на овие однесувања, што е значително различно од социјалната реакција на деликвентните однесувања на возрасните. Овој вид социјална реакција кон малолетните лица ги има своите корени во меѓународните стандарди и прописи што се вградени во домашното законодавство.

[50] Kvalitet za djecu, Standardi brige o djeci bez roditeljskog staranja u Evropi, SOS Kinderdorf International predstavništvo u BiH, Sarajevo, str. 12.

„Македонија веќе е во процес на модернизирање на своите закони и нивно прилагодување кон меѓународните стандарди, што ќе биде дополнително засилено во процесот на пристапување во Европската Унија. Меѓународните стандарди, развиени за малолетничката деликвенција, кои се фокусираат на правата на децата во спротивност со законот, треба во најголема мерка да се почитуваат или да се земат како водич во процесот на подобрување на законодавството за малолетничка деликвенција, политика и практика. Најважните меѓународни стандарди за оваа област се:

- Стандардни минимум правила на ООН за спроведување на малолетичка правда, Пекинг, 1985 (Пекиншки правила);
- Конвенција за права на детето, усовена од страна на Генералното собрание на ОН на 20 ноември 1989;
- Насоки на ООН за превенција на малолетничка деликвенција, Ријад, 1990 (Ријадски насоки);
- Правила на ООН за заштита на малолетни лица лишени од слобода, 1990 (Хавански правила);
- Стандардни минимум правила на ООН за мерки за незатварање (Токиски правила).

Не само во активностите што припаѓаат на социјалната работа, туку и во борбата против малолетничката деликвенција, главната алатка со која практично се реализираат активности од областа е Центарот за социјална работа. „Центарот за социјална работа претставува една од клучните институции на ниво на локална заедница, во чиј обем на работа со спречувањето на малолетничка деликвенција, односно сите форми на социјално неприфатливо однесување на децата и младите, зазема посебно место. Ваквата определба произлегува не само од обврската за спроведување на разни стратегии, т.е. развој на програми за превенција, туку и од искуството, веќе потврдено во пракса, дека Центрите за социјална работа честопати се фактор за поврзување на координацијата и иницирање на најнамерната и сеопфатна акција за спречување на криминалот.“[51]

Следејќи ги одредбите на овие меѓународни документи во нашето законодавство, направена е значителна реформа и усогласување со меѓународните стандарди. Секое

[51] Miković Milanka, Maloljetnička delinkvencija i socijalni rad, Magistrat, Sarajevo 2004. str. 324

општество, вклучително и нашето, со воведување на овие принципи во домашните закони, ја покажува својата волја да одговори на различен начин од вообичаеното, што пропишува кривичната постапка, како одговор на незаконското однесување на малолетните лица. Во повеќето случаи, вонсудските дејства доаѓаат до израз, освен кога тежината на стореното дело бара построго постапување со воведување казнени санкции. Користењето на овој начин на третман на малолетните сторители е првенствено важно затоа што малолетникот не влегува во системот на предистражување, што му дава голема можност да го поправи своето однесување колку што е можно повеќе. На овој начин, малолетникот добива шанса да го продолжи својот нормален живот, без кривични досиеја што ќе му создадат потешкотии во иднина.

На второ место, секоја стигматизација на детето што може да се случи за време на судските постапки во кои малолетникот би учествувал, се избегнува на најбезболен можен начин.

Сето ова има за цел да укаже на малолетникот преку едукативни препораки, кои сами по себе го ублажуваат третманот за стореното дело, а самиот ефект на воспитните препораки ќе го одведе детето или малолетникот до заклучок дека тој повеќе не треба да стори исти и слични дела. „Овој модел се нарекува модел за пренасочување или диверзионален модел. Истражувањата, во земји кои имаат диверзионален модел, покажуваат дека малолетните лица кои се пренасочуваат од формално судење извршуваат значително помалку нови кривични дела. Ова значи дека само неколку малолетни лица повторно извршуваат кривично дело по пренасочување, за разлика од малолетните лица кои се соочуваат со судење. Една од причините за примена на диверзионалниот модел е фактот дека малолетниците кои некогаш биле обележани како престапници кои минуваат низ судењето продолжуваат да вршат кривични дела и како возрасни.“[52]

Поради добрите резултати прикажани во пракса, овој модел како алтернативна форма на социјална реакција на малолетничка деликвенција сè повеќе се воведува во многу земји низ целиот свет. При неподнесувањето на кривично обвинение, малолетникот има голема шанса да ја сфати својата грешка и да го поправи своето однесување.

[52] Buljubašić Suada, Maloljetnička delinkvencija, Arka Press, Sarajevo 2005. str. 126.

4.1.Образовни препораки

Во последните 15 години, Македонија спроведе значителна реформа и усогласување на својата легислатива со меѓународните стандарди. Поради оваа причина, препораките за образование за првпат се појавуваат во домашните кривични закони, како форма за подобрување и усогласување на постојниот правен систем со меѓународните стандарди.

Образовните препораки се најблаг правен инструмент за реакција на малолетни сторители на кривични дела. Примарната важност на криминално-политичката акција за малолетничка деликвенција треба да се даде на вонсудските форми на интервенција, а особено на препораките за едукација. Овој пристап кон проблемот на малолетничка деликвенција е алтернатива на кривично гонење и воопшто за кривична постапка. Образовните препораки се истовремено најблага форма на формална реакција на кривично дело извршено од малолетни сторители, тие се исто така инструмент за заштита на правата на малолетните лица, кои се значително поевтини и поблаги од другите санкции за малолетни сторители пропишани со кривично право. Доколку не се применуваат образовни препораки и ако постојат формални услови за домашно и меѓународно право, тогаш може да се заклучи дека правата на малолетните лица се значително повредени.

Според нашето кривично право, условите се дефинирани, како и целта за примена на едукативни препораки за малолетни лица. Основната цел на едукативните препораки е да не се поведува кривична постапка против малолетнички сторител и да се применуваат едукативни препораки за подобро влијание на малолетникот да не изврши исти и слични кривични дела во иднина.

За да се применат овие препораки воопшто, мора да бидат исполнети и одредени услови, кои исто така се јасно дефинирани. „Спрема малолетник сторител, може да се применат едукативни препораки за кривични дела со пропишана парична казна или затвор

до три години. Образовни препораки против малолетник може да ги примени надлежниот обвинител или судот за малолетни лица.“[53]

Кривичниот законик предвидува осум видови на препораки за едукација што може да ги издаде надлежниот обвинител или судија за малолетници.

Постојат следниве едукативни препораки во нашиот кривичен закон:

- лично извинување,

- надомест на штета на оштетената страна,

- редовно посетување на училиште,

- работа во корист на хуманитарна организација или локална заедница - прифаќање на соодветно вработување,

- сместување во друго семејство, дом или установа,

- третман во соодветна институција,

- посета на едукативни, психолошки и други центри за советување,

Законот предвидува овие препораки да не траат подолго од една година од денот на изрекувањето. Дозволено е да се замени една изречена препорака со друга препорака или да се откаже целосно ако се појави потреба. При изборот на едукативната препорака, мора да се воспостави соработка помеѓу родителите или старателите на малолетникот и надлежниот Центар за социјална работа, со цел најдобро да се утврди соодветна препорака што може најдобро да влијае врз малолетникот. Во последниот избор на препораки за едукација, надлежниот обвинител или судија мора да ги земе предвид интересите на малолетникот и интересите на оштетената страна.

Издадената образовна препорака во никој случај не смее да влијае врз животот, работата или редовното образование на малолетни лица.

[53] Krivični zakon FBiH, Službene novine FBiH 18/05, član 80.

Законодавството ги утврди сите услови за употреба на препораки за едукација, но состојбата на терен укажува на една сосема поинаква ситуација. „Искуството од пракса покажува дека во Македонија обвинителите и судиите за малолетни лица ретко даваат едукативни препораки, објаснувајќи го тоа со фактот дека не постојат правила за процедурите за изготвување на образовни препораки, но и потребни услови за примена на повеќето законски препораки за образование.“[54]

[54] Miković Milanka, Maloljetnička delinkvencija i socijalni rad, Magistrat, Sarajevo 2004. str. 145.

V. КРИВИЧНО-ПРАВНА ПОЛОЖБА И ИНСТИТУЦИОНАЛЕН ТРЕТМАН КАЈ МАЛОЛЕТНИТЕ СТОРИТЕЛИ

1. Кривично-правна положба кај малолетниците и малолетничкото правосудство

1.1.Кривично-правна положба кај малолетниците

Криминално-правната положба на малолетни лица отсекогаш се разликувала од правниот статус на возрасните сторители и се разликувала првенствено во поблага казна, а потоа и во изрекување на посебни санкции за малолетни лица. Во минатиот век, развојот на кривичното право за малолетни лица се движеше во насока на зголемување на диференцијацијата како постепено и целосно раздвојување од општото кривично право, така што денес веќе можеме да зборуваме за малолетничко кривично право како посебна гранка на кривичното право. Историски, процесот на раздвојување на малолетни лица во посебна категорија сторители започна со постепено воведување на посебни санкции за малолетни сторители. Видовите и сериозноста на санкциите што се пропишани и се применуваат за малолетни лица се сè уште главните критериуми за проценка на вредноста на секое национално законодавство за малолетниците.

Децата имаат право да ги искажат своите ставови за сите прашања што се однесуваат на нив и да кажат што мислат во судските постапки, директно или преку советник. На секое дете мора да му се даде соодветно значење според возраста и зрелоста на детето. Според тоа, правилата во Пекинг содржат серија препораки за земјите членки на меѓународната заедница во врска со усвојување на видови санкции и третман на осудени малолетни лица. Овој процес најдобро се гледа во оние земји што го регулираат криминалниот статус на малолетни лица со посебен правен акт надвор од општото кривично право.

Во нашата држава кодификација на малолетничкото законодавство се изврши со Законот за малолетничка правда[55] од 2007 година. „ЗМП внесе сосема нов приод во постапувањето со децата и малолетниците, поаѓајќи од начелата на кои почива Конвенцијата на ООН за правата на детето, документите на ООН во однос на методите што треба да бидат застапени при постапување со деца и малолетници, превенирање на малолетничката делинквенција, како и имплементација на препораките на Советот на Европа.“[56]

Начелата на кои се заснова законот се всушност најдобриот интерес на детето, помош и заштита на малолетникот и на неговите права, правилна социјализација, воспитување и превоспитување, грижа, ресторативна правда со посебен акцент врз улогата, превенција на малолетничката деликвенција, интересите и положбата на оштетениот и заштита на детето жртва од кривично дело.

Основни цели на реформата содржана во ЗМП се превенцијата за заштита на децата од виктимизација и криминализација. За постигнување на ваквата цел, надлежните органи ја применуваат ресторативната правда во своето постапување и им даваат приоритет на превентивните заштитни и воспитни мерки, а лишувањето од слобода се предвидува како последно средство. Исто така, предвидени се бројни гаранции што се однесуваат на заштита на децата како жртви и сведоци во кривичната постапка.

Во 2013 година донесен е и Закон за заштита на децата. Заштита на децата се остварува преку обезбедување на определени права, средства и облици за заштита на децата.

„Во примената на одредбите од овој закон се тргнува од принципите на заштитата на правото на живот и развој на детето, заштитата на најдобриот интерес на детето, обезбедување на минимум стандард за секое дете под еднакви услови, исклучување на каква било форма на дискриминација, почитување на правото на детето на слобода и

[55] Законот е објавен во „Службен весник на Република Македонија“, бр.48 од 12 јули 2007 г.
[56] Лажетиќ Бужаровска Гордана, Нанев Лазар, Кошевалиска Олга. Меѓународни документи за спроведување на малолетничка правда – Современи текови во постапувањето со малолетниците. (Даскал Камче Кавадарци, Кавадарци, 2012 година). стр.34

безбедност на личноста, на сопствено мислење и слободно изразување, здружување и образование, услови за здрав живот и остварување на други социјални права и слободи на детето.“[57]

1.2.Малолетничко правосудство

Малолетничка правда, во потесна смисла, вклучува третман на деца (момчиња и девојчиња под 18 години) кои се спротивставиле на законот. Во поширока смисла, се однесува на третманот на децата од моментот кога тие се во судир со законот, утврдување на основните причини за тоа и спречување на ваквото однесување и реинтеграција на децата. Како што сугерира името, во овој случај тоа е сосема нов и различен пристап и самата врска во третманот на малолетничка деликвенција. Во согласност со меѓународните правила и обврски, воведено е правило дека малолетните лица треба да се издвојат како посебна правна категорија, односно да се пропишат соодветни закони за нив, кои ја регулираат областа на посебна правна реакција на малолетничката деликвенција.

Терминот малолетничка правда или правосудство за деца, како што честопати се нарекува, најчесто се однесува на системот за малолетничка правда, за кој се тврди или се открива дека сторило кривично дело, и системот што во принцип ја дефинира заштитата и унапредувањето на правото на детето на фер третман. Основната карактеристика на малолетничката правда е тоа што не само што се занимава со постапувањето со деца кои прекршиле законска одредба (кои се во спротивност со законот), туку се занимава и со причините што доведуваат до извршување на кривично дело, како и со мерки за спречување на такво однесување.

Малолетник под 14-годишна возраст не подлежи на правна или кривична одговорност. Затоа, јасно е дефинирано дека малолетни лица имаат и мора да имаат различен кривично правен статус и третман во однос на возрасните сторители. Многу

[57] Закон за заштита на децата („Службен весник на Република Македонија“ бр. 23/2013), член 4.

земји ги усогласија своите закони со меѓународните норми, затоа се донесуваат посебни закони и се формираат специјални судови кои се однесуваат исклучиво на малолетни лица. Современите трендови во кривичното право се широко присутни и кај нас.

Системот за кривично правосудство за малолетници, за разлика од кривичното правосудство за полнолетни лица, ги признава децата кои се во судир со законот како жртви, земајќи го предвид фактот дека малолетните лица немаат соодветна зрелост (морална, когнитивна, психолошка, емоционална) да бидат третирани како полнолетни сторители на кривични дела. Системот за кривично правосудство за малолетници ја препознава подложноста на децата на експериментирање, виктимизација, вклученост во деликвентно однесување и дека проблемите со кои се соочува малолетникот во детството или адолесценцијата може да има долгорочни последици. Огромното мнозинство малолетни лица, кои се во спротивност со законот, се жртви на небрежност, експлоатација на тешки економски и социјални услови. Овие малолетни лица имаат потреба и имаат право на соодветна грижа, заштита и можност за социјална реинтеграција.

Со воспоставувањето на системот, којшто постапува со малолетните лица кои се спротивставиле на законот, сите компоненти на системот мораат да ги усогласат својата работа и активности со меѓународните стандарди и принципи. Областа на малолетничка правда е поделена на две полиња на дејствување против малолетни лица. Прво и основно е превенција со која се преземаат мерки за да се спречат децата и малолетните лица да влезат во ситуација кога го кршат законот и заштитата на децата и малолетните лица кои веќе дошле во судир со законот.

Малолетничка правда има за цел да создаде, односно да воспостави фер и хуман систем на правда за децата што и ги претставува целите на Законот за малолетничка правда, а тоа е „остварување на приоритетен интерес и заштита на малолетниците од криминал, насилство и на кој било облик на загрозување на нивните слободи и права и нивниот правилен развој; заштита на малолетните сторители на дејствија што со закон се определени како кривични дела и прекршоци од поврат, нивна социјализација, воспитување и превоспитување, помош и грижа за малолетниците и заштита во постапката пред судот и другите органи на нивните слободи и права загарантирани со

Уставот на Република Македонија, Конвенцијата за правата на детето и другите меѓународни договори за положбата на малолетниците во системот на правда, ратификувани согласно со Уставот на Република Македонија.“[58]

Системот за малолетничка правда се состои од бројни компоненти: вклучени лица, начин на работа, процедури, установи и сл. Аспектите на управувањето со малолетничка правда се однесуваат и на начинот на кој полицијата приведува и испрашува деца; пристап на адвокатите и обвинителите; начинот на кој судиите донесуваат одлуки за вина и казна; третман од персоналот во институциите; сместување; образовни, рекреативни и безбедносни услови во институциите; како и програми за рехабилитација и реинтеграција.

Домашното право пропишува и препораки за едукација што ги применуваат овластени обвинители или судии за малолетни лица за оние малолетни лица кои сториле кривично дело со пропишана парична казна или затвор до три години. Во кратка смисла, целта на овие препораки не е да се поведе кривична постапка против малолетникот, под услов тој да го признае делото и изрази подготвеност да се смири со оштетениот.

За разлика од редовната и општата кривична постапка, која е покрената против возрасни сторители на кривични дела, кривичната постапка против малолетни лица се карактеризира со голем број на специфики. Во постапката против малолетни лица, одредени принципи не се валидни или значително модифицирани, додека некои други принципи, кои воопшто не постојат во општата кривична постапка, добиваат важност или го немаат значењето што го постигнуваат во постапката против малолетните лица. Важно е да се потенцира дека принципот на законитост е еден од основните принципи на кривичната постапка, но и правната практика воопшто. Според тоа, тоа подразбира должност, право и обврска на обвинителот да преземе кривично гонење кога постои основано сомнение дека одредено лице сторило одредено кривично дело и за кое постапката се поведува по службена должност.

Во најкратка смисла, изрекувањето санкции против малолетни сторители е во ексклузивна надлежност на судот, кога надлежниот обвинител иницира подготвителна постапка и предлага мерка против малолетникот. Во фаза на предлагање мерка или

[58] Закон за малолетничка правда, „Службен весник на РМ“ бр. 87 од 12.07.2007 година, член 2

санкција против малолетен сторител, во процесот на одлучување се вклучени експерти - педагози и психолози, како вработени во Центрите за социјална работа, по што предлогот се доставува до судијата за малолетни лица на надлежниот суд, којшто земајќи ги предвид мислењата на експертите и обвинителите, донесува конечна одлука. За разлика од принципот на законитост на кривично гонење, принципот на можност е целосно спротивен принцип што значи дека не мора да се презема кривично гонење против сторителот на кривично дело. Овој принцип не го овластува обвинителот арбитрарно, по своја дискреција, да одлучи за гонење или негонење на сторителот, но во согласност со неговата проценка за целесообразност на кривично гонење во одреден случај, гонење може или не мора да се преземе, и покрај фактот дека се исполнети сите потребни услови за поведување на кривичната постапка.

Ова е најизразено во случај на постапка против малолетни лица со принцип на можност за кривично гонење. Во согласност со принципот на можност, обвинителот, како единствен овластен за поведување кривична постапка против малолетни лица, може, иако има докази дека малолетникот сторил кривично дело, да не поведе постапка против него.

Суспензијата е дефинирана како прашање на поведување постапка кога има докази дека е сторено кривично дело со цел да се спречи изрекување на осуда и нејзините негативни ефекти. Правните системи на многу европски земји предвидуваат суспензија во сите фази на постапката, препознавајќи ги штетните последици од казната што не влијаат на ресоцијализацијата на малолетните лица.

Главниот критериум за одлучување да не се започне кривична постапка е секогаш ист. Принципот на можност во малолетничката правда е важно средство за спроведување на рационална и хумана политика на социјална реакција кон малолетни лица, на кои помош, грижа и заштита може да им се обезбеди и надвор од судот во рамките на службата за социјална заштита.

Законот предвидува можност обвинителот да не бара поведување на кривична постапка за малолетник, иако постојат сите докази од кои постои основано сомнение дека малолетникот сторил кривично дело, за кривични дела казниви до три години затвор или парична казна, да одлучи ако смета дека не би било целисходно да се води постапка

против малолетникот. Обвинителот исто така може да користи иницирање на кривична постапка против малолетник во случај кога е во тек извршување на казна или воспитна мерка против малолетникот. Во тој случај, тој може да одлучи да не побара поведување на кривична постапка за друго кривично дело, доколку, со оглед на тежината на тоа кривично дело, како и казната или едукативната мерка што се извршува, нема да има смисла во водење на постапки и изрекување кривична санкција за таа работа. Кога во наведените случаи обвинителот донесува своја одлука, во која не е потребно поведување кривична постапка против малолетникот, обвинителот е должен да го извести органот за старателство и оштетениот за својата одлука, наведувајќи ги точните причини.

Во исто време, обвинителот е должен да го извести надлежниот орган за внатрешни работи за неповедување кривична постапка против малолетникот, доколку тоа тело поднесе кривична пријава против малолетникот. Постојниот закон кој се занимава со оваа област никаде не ја утврдува експлицитно целта на постапката против малолетните лица, но во некои одредби зборува за (не) искористеноста на спроведување на постапките, т.е. (не) целесообразноста за примена на санкции против малолетни лица.

Од овие одредби произлегува дека нема да се покрене постапка или да се изрекуваат санкции за малолетник доколку нивната цел може да се постигне без водење на кривична постапка. Ова значи дека кривичната постапка против малолетник е во функција на постигнување на воспитно-заштитна цел на санкции за малолетници. Во текот на циклусот на социјална реакција, особено чувствителна алка е извршувањето на малолетничките санкции, бидејќи секое погрешно или несоодветно постапување со осуден малолетник може да предизвика трајни и непоправливи последици во неговиот живот. Искуството од пракса покажува дека кај нас оваа мерка многу често се применува, што често има контрапродуктивно дејство. На тој начин, малолетни лица кои извршиле опишано кривично дело се ослободени без санкции.

2. Воспитни мерки

Во најкратка смисла, целта на воспитните мерки, пропишани со кривичното право, е да се обезбеди соодветна заштита и помош на малолетните лица кои извршиле сериозни кривични дела, како и надзор над нив, нивна професионална обука во институциите, да го развијат чувството за одговорност за кривичното дело и ситуацијата во која се наоѓаат.

„Воспитните мерки се основен вид санкции против малолетни лица. Воспитните мерки можат да бидат изречени на сите возрасти на малолетни лица, т.е. помлади и постари малолетни лица. Исто така, тие претставуваат алтернативна санкција, која, покрај препораките за воспитување, може да се изрече само на помладите малолетни лица, односно на возраст од 14 до 16 години и претставуваат единствена можна кривична санкција што може да се изрече на таа возраст на малолетникот. Така, воспитните мерки претставуваат друг, потежок вид алтернативни санкции, бидејќи тие претставуваат алтернатива на малолетнички затвор и други мерки на изолација на малолетен сторител. Тоа е еден вид санкција што одговара на педагошкиот статус на малолетникот и на прогнозата на неговото понатамошно однесување.“[59]

При изборот на воспитна мерка, надлежниот суд ги има предвид сите околности што можат да влијаат за изрекување на мерката за која се оценува дека неговата цел ќе биде најдобро остварена. Целта на воспитните мерки е да се ублажат или целосно да се елиминираат нарушувањата во однесувањето со реедукација и примена на соодветен третман во установата. На овој начин, им се помага во нивното воспитување, превоспитување, правилен развој или третман на малолетните лица. Примената на воспитните мерки како основна цел има превентивно влијание врз малолетните лица во иднина да вршат кривични дела. Покрај тоа, значително влијае на развојот на свеста кај другите малолетни лица кои не се во судир со законот, да не се зафаќаат со слични

[59] Izvršenje alternativnih mjera za maloljetnike: pravni, institucionalni i praktični problemi, CPRC, Centar za istraživanje politike suprotstavljanja kriminalitetu. Sarajevo, 2010. str 19.

авантури. Покрај тоа што е санкција за малолетни сторители, воспитните мерки претставуваат значителна заштита и помош на малолетникот.

Ова се рефлектира на фактот дека им се дава директна помош на лицата кои се грижат за малолетникот, но и на фактот дека малолетникот во повеќето случаи под влијание на воспитните мерки е отстранет од семејството или социјалното опкружување што негативно влијае на него, за да би го елиминирале негативното влијание врз животната средина, но исто така да го спречат и секое понатамошно извршување на кривични дела и антисоцијално однесување на малолетното лице.

„Преку образовниот процес, малолетниот сторител на кривичното дело собира соодветно знаење и формира ставови кон разни социјални вредности, што му овозможува да води социјално корисен живот во заедницата. Споменатата воспитна активност се реализира првенствено преку разни социјални институции, т.е. групи, како семејство, училиште, работна околина и слично. Превоспитувањето е исто така форма на образование, чија основна насока е, преку подолг воспитен третман, отстранување на штетните последици од воспитувањето и градење на потребните предуслови за соодветно социјално однесување. Процесот на преквалификација на малолетни сторители најчесто се спроведува во соодветни образовни институции, со примена на индивидуални и групни терапевтски методи на работа, опширно и стручно образование, вежбање, спортски, културни и забавни активности и др.“[60]

Со помош на изречените воспитни мерки, овие наоди и ставови се формираат кај малолетни лица кои се спротивставиле на законот, со помош на кои ја сфаќаат целата неправилност на патот по којшто тргнале. Со правилна и навремена примена на воспитните мерки, можно е во подолг временски период со примена на соодветни наставни методи, да се постигне елиминација на штетните последици од воспитувањето на образованието и насочување на малолетните лица кон социјално прифатливо однесување. Преквалификација на малолетни лица со помош на воспитни мерки обично се изведува во соодветни образовни институции и со постојан надзор, каде на организиран и професионален начин, заедно со редовно образование и спортско-културни активности, се

[60] Miković Milanka, Maloljetnička delinkvencija i socijalni rad, Magistrat, Sarajevo, 2004. str.53.

применуваат индивидуални и групни методи. Со примена на воспитни мерки и сместување во институции, на прво место е неопходно да се развие чувство на лична одговорност кај малолетни лица за стореното незаконско дело. Образованието и стручното оспособување на малолетните сторители да се стекнуваат со знаења и вештини, што во голема мерка ќе им служат за вклучување во социјално корисни активности по напуштањето на установата.

Изборот на воспитни мерки, исто така, влијае на процесот на преедукација и ресоцијализација на малолетните лица. Судот гарантира дека изборот на соодветна едукативна мерка има најдобро влијание и благосостојба врз малолетникот. Исто така, вреди да се напомене дека изрекувањето на воспитните мерки против малолетни лица треба да биде насочено кон благосостојбата на малолетните лица, а треба да се земат предвид нивната возраст и нивните карактеристики. Потребно е малолетникот да се вклучи колку што е можно повеќе во процесот на спроведување на воспитните мерки. На овој начин, малолетникот ги менува своите претходни ставови, лоши навики, но го развива и продлабочува чувството за одговорност кон своите постапки од минатото и во иднина.

На малолетен сторител на кривично дело може да му се изречат следниве воспитни мерки:

- дисциплински мерки: укор или упатување во Дисциплински центар за малолетници,

- мерки на засилен надзор од страна на родителите или старателот, згрижувачко семејство или од страна на Центарот за социјална работа и

- заводски мерки: упатување во Воспитна установа или во Воспитно-поправен дом.

Дисциплински мерки се изрекуваат спрема малолетник кога не постои потреба од потрајни мерки на воспитување, а особено ако сторил кривично дело од непромисленост или лекоумност.

Мерки на засилен надзор се изрекуваат спрема малолетник кога постои потреба од потрајни мерки на воспитување, превоспитување или лекување со соодветен надзор, а не е потребно негово целосно одвојување од дотогашната средина.

Заводски мерки се изрекуваат спрема малолетник кога постои потреба од потрајни мерки на воспитување, превоспитување или лекување и негово целосно одвојување од дотогашната средина. Траењето на овие мерки не може да биде подолго од пет години, но најмногу до наполнети 23 години.[61]

Целта на извршувањето на воспитните мерки е заштита, образование, воспитување и превоспитување, социјализација, помош и грижа за децата за да се обезбеди правилен развој на нивната личност.[62]

[61] Закон за малолетничка правда, „Службен весник на РМ“ бр. 87 од 12.07.2007 година, член 31
[62] Член 309, ЗИС, Службен весник на РСМ, број 08-2584/2

3. Дисциплински мерки

Спрема децата сторители на кривично дело, се преземаат следниве дисциплински мерки:

- Укор;
- Упатување во Центар за деца.

Укор се изрекува ако е доволно и само прекорување на малолетникот за стореното кривично дело. При изрекувањето на укорот на малолетникот, ќе му се укаже на штетноста од неговата постапка и ќе се предупреди дека во случај на повторно извршување кривично дело, спрема него може да биде изречена друга кривична санкција.[63]

Судот ќе ја изрече мерката Упатување во Дисциплински центар за малолетници кога е потребно со соодветни краткотрајни мерки да се изврши влијание врз личноста и поведението на малолетникот. Малолетникот на кого му е изречена оваа мерка, судот може да го упати во Дисциплински центар:

- на определен број часови во текот на денот во празнични денови и тоа најмногу во четири празнични денови едноподруго,

- на определен број часови во текот на денот, но најмногу еден месец или

- на непрекинат престој на определен број денови, но не повеќе од 20 дена.

При изрекувањето на оваа мерка судот ќе води сметка за тоа со нејзиното извршување малолетникот да не изостане од редовната настава или од работата. Во дисциплинскиот центар малолетникот ќе врши работи што одговараат на неговата психофизичка состојба. Кога ќе изрече упатување во Дисциплински центар, судот може да

[63] Закон за малолетничка правда, „Службен весник на РМ“ бр. 87 од 12.07.2007 година, член 33

определи за време и по извршувањето на оваа мерка малолетникот да се стави под засилен надзор на центарот, за период не подолг од шест месеца.[64]

4. Мерки на засилен надзор

Мерки за засилен надзор спрема малолетни сторители се:

- засилен надзор од страна на родителите, т.е. старателите;
- засилен надзор од страна на згрижувачко семејство, и
- засилен надзор од страна на Центарот за социјална работа (ЦСР).

4.1.Засилен надзор од страна на родителите, т.е. старателите

Судот ќе изрече мерка на засилен надзор од страна на родителите или старателот ако родителите или старателот пропуштиле, а се во можност да вршат надзор над малолетникот.

Кога судот ќе ја изрече оваа мерка, ќе им наложи на родителите или на старателот одредени должности во поглед на мерките што треба да се преземат за воспитување на малолетникот, за негово лекување и за отстранување на штетните влијанија врз него, а може да им даде и потребни упатства.

При изрекувањето на оваа мерка судот може да определи Центарот да го провери нејзиното извршување и да му укажува помош на родителот или старателот. Судот дополнително ќе одлучи за престанок на ова проверување со тоа што тоа не може да трае помалку од една година ниту подолго од три години.[65]

[64] Закон за малолетничка правда, „Службен весник на РМ“ бр. 87 од 12.07.2007 година, член 34
[65] Закон за малолетничка правда, „Службен весник на РМ“ бр. 87 од 12.07.2007 година, член 35

4.2.Засилен надзор од страна на згрижувачко семејство

Ако родителите или старателот на малолетникот не се во можност да вршат надзор над него или ако тоа основано не може да се очекува од нив, малолетникот ќе му се предаде на згрижувачко семејство, кое сака да го прими и кое има можност да врши засилен надзор над него.

Извршувањето на оваа мерка ќе се запре кога родителите или старателот на малолетникот ќе се здобијат со можност да вршат засилен надзор над него или кога според резултатите на воспитувањето и превоспитувањето, ќе престане потребата од засилен надзор.

При изрекувањето на оваа мерка, судот ќе определи Центар за да го проверува времетраењето на нејзиното извршување и да му укажува потребна помош на семејството на коешто му е предаден малолетникот.[66]

4.3.Засилен надзор од страна на Центарот

Ако родителите или старателот не се во можност да вршат засилен надзор над малолетникот, а не постојат услови за предавање на малолетникот на згрижувачко семејство заради вршење ваков надзор, малолетникот ќе се стави под надзор на Центарот. Судот дополнително ќе одлучи мерката да престане, со тоа што нејзиното траење не може да биде пократко од една, ни подолго од три години. За времетраењето на мерката малолетникот и натаму останува да живее кај своите родители или други лица кои го издржуваат, а засилениот надзор врз него го врши Центарот. Ако малолетникот не може да остане во семејството во кое живеел, Центарот ќе го смести во воспитна установа и ќе

[66] Закон за малолетничка правда, „Службен весник на РМ“ бр. 87 од 12.07.2007 година, член 36

се грижи за неговото школување или вработување, за издвојување од средината што штетно влијае врз него, за потребното лекување и за подобрување на приликите во кои живее.[67]

4.4.Посебни обврски кон мерката засилен надзор

При изрекувањето на некоја од воспитните мерки на засилен надзор, судот може на малолетникот да му одреди една или повеќе посебни обврски, ако тоа е потребно за поуспешно извршување на изречената мерка.

Судот може на малолетникот да му ги одреди особено овие обврски:

- да му се извини лично на оштетеното лице,

- да ја поправи или надомести штетата предизвикана со кривичното дело,

- редовно да го посетува училиштето,

- да не изостанува од работното место, да се оспособи за работа што одговара на неговите способности, наклонетости и физичка сила,

- да прифати работа,

- да му забрани употреба на алкохолни пијалаци, дрога и други психотропни супстанции,

- да се упати во соодветна здравствена установа или советувалиште,

- полезно да го користи слободното време,

- да не контактира со лица кои штетно влијаат врз неговата личност,

[67] Закон за малолетничка правда, „Службен весник на РМ“ бр. 87 од 12.07.2007 година, член 37

- да се подложи, остручи и преквалификува заради задржување на работното место што го зазема или за создавање претпоставки за вработување,

- да овозможи увид и да прифати совети во врска со распоредувањето и трошењето на платата и другите приходи што ги остварува,

- да се вклучи во работа на хуманитарна организација, комунална, еколошка или невладина организација и

- да се вклучи во одредена спортска, културно-забавна организација или здружение со обврска да ги посетува редовните проби или тренинзи.

Судот може, по предлог од Центарот, да ги измени или укине посебните обврски што ги одредил.

При одредувањето на обврските од ставот 2 на овој член, судот посебно ќе им укаже на малолетникот и неговите родители, посвоителот, односно старателот дека во случај малолетникот да не ги исполни обврските мерката може да биде заменета со упатување во дисциплински центар или со заводска мерка.

Центарот врши постојан надзор и му помага на малолетникот во исполнувањето на одредените обврски, соработува со родителите, односно старателот и го известува судот најмалку еднаш на шест месеца за постигнатиот успех во спроведувањето на посебните обврски.[68]

[68] Закон за малолетничка правда, „Службен весник на РМ“ бр. 87 од 12.07.2007 година, член 38

5. Заводски мерки

Кога постои потреба од потрајни мерки на воспитување, превоспитување или лекување и целосно одвојување на малолетникот од дотогашната средина, се изрекуваат заводските мерки, а траењето на истите не може да биде подолго од пет години, но најмногу до наполнети 23 години.

На малолетното лице можат да му бидат изречени следниве заводски мерки:

- Упатување во Воспитна установа;
- Упатување во Воспитно поправен дом.

5.1.Упатување во Воспитна установа

Судот може да го упати во Воспитна установа малолетникот врз кој треба да се обезбеди постојан надзор од страна на стручни лица (со стручна и школска подготовка за воспитувачи) заради воспитување, превоспитување и правилен развој.

Во Воспитната установа малолетникот останува најмалку шест месеца, а најмногу три години. При изрекувањето на оваа мерка, судот не го определува нејзиното траење, туку за тоа дополнително одлучува.[69]

[69] Закон за малолетничка правда, „Службен весник на РМ“, бр. 87 од 12.07.2007 година, член 39

5.2.Упатување во Воспитно-поправен дом

Малолетникот спрема кој треба да се применат потрајни и засилени мерки за воспитување и превоспитување и негово целосно одвојување од дотогашната средина, судот може да го упати во Воспитно-поправен дом.

При одлучувањето дали ќе ја изрече оваа мерка, судот посебно ќе ја земе предвид тежината и природата на стореното дело и околноста дали спрема малолетникот порано биле изрекувани воспитни мерки или казна малолетнички затвор.

Во Воспитно-поправен дом малолетникот останува најмалку една година, а најмногу пет години, односно до наполнета 23 година. При изрекувањето на оваа мерка судот не го определува нејзиното траење, туку за тоа дополнително одлучува.

Судот ја преиспитува потребата од престојот во Воспитно-поправниот дом секоја година.[70]

[70] Закон за малолетничка правда, „Службен весник на РМ“ бр. 87 од 12.07.2007 година, член 40

6. Важноста на изрекување и спроведување на соодветни санкции против малолетните сторители

На почетокот, важно е да се напомене дека изрекувањето и примената на санкции против малолетни сторители немаат за цел да остварат негативно влијание врз малолетникот преку ваквиот третман. Сите санкции изречени и применети на малолетникот се секогаш во функција на постигнување на воспитно-заштитната цел на малолетникот. Сите санкции против малолетни лица се пропишани со закон. „Така, сите малолетнички казнени санкции, целото кривично право за малолетни лица, се предмет на единствена непосредна цел, да се обезбеди нивна преквалификација и правилен развој преку обезбедување заштита и помош на малолетни сторители, надзор, стручно оспособување и развој на нивната лична одговорност.“[71]

Тие треба да овозможат силно влијание врз воспитувањето на малолетникот, развојот на неговата личност и јакнењето на неговата лична одговорност со истите средства што се користат за постигнување на целта на воспитните мерки и казнување со малолетнички затвор, односно со обезбедување соодветна заштита, грижа, помош и постојан надзор на малолетникот. Затоа, влијанието на воспитувањето врз малолетниот сторител треба да започне што е можно поскоро. На овој начин, можеме да имаме едукативен ефект врз малолетникот пред извршувањето на изречената воспитна мерка или казната затвор за малолетници. Истиот третман може да се примени за време на судската постапка против малолетници и продолжува со извршување на изречената санкција, која има за цел да постигне единствен и интегрален едукативен процес во третманот на малолетен сторител.

Секое дете, кое е обвинето за кривично дело, има право да се третира на начин што предизвикува чувство на достоинство и лична вредност на детето, земајќи ја предвид возраста на детето, желбата да се реинтегрира и да преземе конструктивна улога во

[71] Mlađenović-Krupčević Rajka, Osnovi penologije, Svejtlost, Sarajevo, 2001. str. 226.-227.

општеството. Судскиот систем треба да промовира права, безбедност, подобрување на нивното ментално и физичко здравје и желба за рехабилитација.

Извршувањето на изречените санкции е последната и најтешката фаза во сложениот процес на кривично-правната реакција кон малолетните сторители на кривични дела, од која зависи конечниот успех или неуспех на целото општество во борбата против криминалот. Поаѓајќи од идејата дека семејството е најприродно опкружување за воспитување и едукација на младите, денес предност се дава на оние санкции што се спроведуваат во кругот на семејството на малолетникот. Оваа идеја произлезе од правилата во Пекинг, кои препорачуваат малолетно лице да не се одвои од родителскиот надзор, освен ако тоа не е неопходно заради околностите на неговиот случај. Покрај тоа, на истото место беше искажан ставот за најмалата можна примена на институционални мерки, така што сместувањето на малолетни лица во установата е „последно средство и треба да трае што е можно пократко“.

Поради тоа што е донесена заедничка одлука за формата на грижа, идната организација темелно се подготвува да го прими детето. Вклучувањето на детето мора да биде постепено и не смее да предизвика најмала вознемиреност. Транзицијата кон ново сместување е организирана како процес, чија главна цел е да се обезбедат најдобрите интереси на детето и благосостојбата на сите релевантни страни. Бидејќи веќе се осврнавме на оваа тема, вреди да се спомене дека овој вид институционален третман се применува само кога се трошат сите алтернативни и многу поблаги мерки и кога тежината и сериозноста на сторено кривично дело, како и едукативното занемарување на малолетникот, бара ваков вид интервенција. Како прво, сите санкции предвидени со закон против малолетни лица служат за нивно превоспитување, ресоцијализација и заради вклучување на малолетниот сторител во нормалниот тек на животот по успешно спроведениот третман. Со други зборови, нивното значење и цел на прво место е благосостојбата на децата и малолетните лица кои дошло во судир со законот.

Малолетните лица се разликуваат од возрасните во однос на степенот на емоционална и интелектуална зрелост, како и свесност за нивните постапки и одговорност за нив, што укажува дека малолетните лица се помалку социјално и морално одговорни од

возрасните. Поради оваа причина, и без оглед на фактот дека тежината на стореното кривично дело е иста, децата и малолетните лица се третираат поинаку и многу поблаго од возрасните. Ние претходно потенцираме дека надлежноста за санкционирање на малолетни лица е во ексклузивна надлежност на судовите.

Центрите за социјална работа имаат ограничувања кога се работи за институционализацијата, и само оние деца кои се многу запоставени или оние чиј живот и развој е спречен од неповолни семејни околности или од несоодветна грижа од нивните правни старатели можат да бидат упатени во образовна институција. Институциите треба да обезбедат заштита и помош на малолетни лица со цел да се обезбеди нивно образование, воспитание и соодветен развој. Институциите треба да им дадат помош на малолетните лица за преземање на одговорна улога во општеството. Групата експерти што ја сочинуваат оперативната единица (вклучително психолог, педагог, социјален работник, доктор) треба да ги проценат психофизички карактеристики на малолетникот и да утврдат индивидуална програма за работа со него.

Санкциите што се применуваат на малолетни лица, во исто време не значат и акт на казнување. Со наметнување соодветна санкција, малолетникот во посебни случаи е одвоен од околината што негативно се одразува врз него, ставена под посебен третман што вклучува работа со професионалци, што резултира во превоспитувањето на малолетникот и негово вклучување во нормален живот. Не смееме да заборавиме дека малолетните лица се посебна група која заеднички се карактеризира со ментална и физичка незрелост и затоа имаат посебен и многу поблаг третман од возрасните. Иако го сторил кривичното дело на овој начин, малолетникот добил шанса да го поправи своето минато и да продолжи со неговиот нормален начин на живот. Во согласност со меѓународните принципи, алтернативните санкции треба да се применат на малолетни лица колку што тоа е можно. Примарната цел, но исто така и самата идеја за примена на алтернативни санкции, не е да се влијае врз решението на проблемот со малолетничка деликвенција преку затвор.

Затоа, нивната суштина е во извршувањето на кривичните санкции во рамките на заедницата (а не во изолација) во согласност со целта на казнување (рехабилитација и

реинтеграција) и на тој начин да влијаат на заштитата и безбедноста на заедницата на долг рок. Покрај тоа, искуството на некои земји (на пример, Шведска, Латвија, Русија) сугерира дека примената на алтернативни санкции за малолетни лица е економски многу поевтино решение од затвор. Алтернативните санкции, иако се пропишани со кривичното право, ретко се изрекуваат. Проблемите што најчесто се истакнуваат како причина за ретката примена на овие санкции се недостаток на прописи со кои детално се уредува наметнување и извршување на алтернативни санкции и недостаток на соодветна инфраструктура (институции, програми, надзор). Примената на алтернативни санкции, сепак, зависи не само и исклучиво од правната и институционалната рамка, туку и од практиката на учесниците во системот на кривична правда (полиција, обвинители, судии) кои треба да се засноваат на разбирање на можноста за алтернативни санкции за влијание врз малолетничкото однесување и убедување дека овој вид санкција целосно ја исполнува целта на казната.

7. Институционален третман на малолетните сторители во Македонија

7.1.За институционалниот третман на малолетните сторители

Може да се каже дека институционалниот третман на малолетните лица ја вклучува секоја систематизирана и теоретски основана постапка што се спроведува во институциите со малолетните престапници, која има за цел да го намали антисоцијалното и деликвентното однесување и рецидивизам. Притоа, се почитуваат меѓународно прифатените норми, како и правата на осудените лица, како и специфичните правила за примена на судските постапки против малолетни лица, што може да се нарече институционален третман на малолетни лица.

Институционализацијата е основната карактеристика на македонскиот систем на мерки и санкции спрема децата во ризик и децата во судир со законот.

Институционалниот третман на децата во ризик и децата во судир со законот се ориентира од поранешниот социјалистички систем, којшто се потпираше врз илузионистичката идеја на општествено единство, еднаквост и солидарност, истовремено задржувајќи ги традиционалната улога и влијанието на семејството врз остварувањето на функциите на подигање и заштита на децата.

Во сферата на детската заштита, доминантна улога имаат институциите на извршната власт и јавната администрација - министерствата, јавните установи за образование, здравство и други дејности, воспитно-поправните заводи и други. Тие се соочуваат со слабеење на принципот на општествена солидарност, единство и општествена одговорност на сите општествени субјекти за проблемите на децата, од една страна, и со современите процеси на распад на традиционалното семејство и неговите основни функции за подигање на децата, од друга страна.

Недоволно обмислената мрежа од институции, недоволни според своите капацитети, кадровска, материјална и стручна опременост, непостоење поголема координација помеѓу институциите што потпаѓаат под ингеренции на различни министерства, непостоење изедначени критериуми за надзор над нивното работење, различни извори на финансирање, непостоење единствени бази на податоци и други фактори, претставуваат низа слабости на институционалниот систем за грижа и заштита на децата.

Во институционалниот третман на малолетни престапници, кои имаат усвоено негативни навики и ставови, во повеќето случаи се работи на нивна корекција, поточно на ресоцијализација на нивната личност во целина. Институционалниот третман комбинира специфична практика на третман на малолетни сторители, што првенствено се фокусира на насочување на социјалниот развој на малолетните лица, но исто така и стимулирање на позитивните црти кај малолетните лица, нивните интереси и желби. Институционалниот третман на малолетни сторители се однесува и на давање стручна помош за развој на посилно чувство на социјална одговорност, чија цел би била да ги поправи веќе донесените негативни црти и навики кај малолетните лица. Со оглед на личноста на малолетниот сторител, најважно во институционалниот третман е да се утврди

доминантен вид третман што ќе се примени за него. Во овој вид на третман, индивидуалниот пристап игра клучна улога во лекувањето на малолетните престапници. Индивидуален план за нега се создава за време на процесот на одлучување и понатаму се развива и имплементира во текот на целиот процес на грижа за деца без родители. Целта на овој план е да се следи севкупниот развој на детето. Во суштина, индивидуалниот план за грижа го дефинира статусот на детето во развој, поставува цели и мерки и објаснува кои ресурси се потребни за да се помогне во целокупниот развој на детето. Секоја важна одлука донесена во текот на грижата за дете без родителска грижа е регулирана со овој план.

Со стручна помош, тие треба повторно да стекнат позитивен став кон социјалното опкружување што го изгубиле порано, поради што тие дошле во сериозен судир со законот. Самиот процес во кој ги менуваме нашите ставови во позитивна смисла е квалитетот на нашата личност, што се постигнува преку едукација, начин на живот во општеството, но исто така и стекнат преку искуства во социјалната заедница. Во институционалниот третман врз малолетниот сторител, присутни се сите влијанија кои општеството ги врши врз него, со цел да се овозможи нормален социјален развој на малолетникот кој дошол во судир со законот. Во самиот третман, малолетниот сторител треба да го промени ставот кон социјалното опкружување, но и да започне критички да се оценува себеси и неговото однесување. Во исто време, спречено е продлабочување на постојните пречки во развојот, што има за цел да спречи понатамошно деликвентно однесување.

Главната цел на институционалниот третман на малолетникот со антисоцијално девијантно однесување, е неговата најуспешна ресоцијализација и реинтеграција во нормални општествени текови. Институционалниот третман вклучува посебна практика на лекување на малолетни сторители, што се фокусира на насочување на нивниот социјален развој. Ова е првенствено за стимулирање на позитивни црти кај малолетните лица, потоа стимулирање на нивните интереси, желби, аспирации. На овој начин, на малолетните лица кои дошле во судир со законот им се помага да развијат чувство на социјална одговорност, како и да ги поправат своите негативни црти и навики што ги довеле во ситуација во која се наоѓаат.

Во институционалниот третман на малолетни сторители кои имаат усвоено негативни навики и ставови, институциите работат на нивна корекција, поточно на ресоцијализација на нивната личност како целина. Преку институционален третман, малолетните сторители треба да повратат позитивен став кон социјалното опкружување што претходно го изгубиле. Преку споменатиот третман, малолетниот сторител треба да го смени сегашниот став кон социјалното опкружување и околината, но и критички да се процени себе си и неговото / нејзиното однесување. Процесот на промена на ставовите кај малолетните лица не е лесен процес. Промената на ставовите во позитивна смисла се однесува на квалитетот на личноста, што првенствено се постигнува преку воспитување, начин на живот и искуства во општеството.

Ваквиот третман спрема малолетните сторители се однесува на сите влијанија што општеството ги извршува врз него со цел да се овозможи нормален социјален развој на малолетниот сторител и да се спречи продлабочување на пречките за неговиот развој. Сето ова има за цел да спречи понатамошно деликвентно однесување. Така разбрано и прифатено постапување со малолетен сторител вклучува организиран систем на едукативни и социјални мерки. За да бидат успешни, овие мерки мора постојано да се спроведуваат од првиот момент кога се открил малолетниот сторител, до последниот момент кога сериозно се разгледува можноста за престанокот на посебната грижа за малолетниот извршител на кривични дела.

Веќе споменавме дека главниот фокус во институционалниот третман на малолетни сторители треба да биде развојот на позитивни црти на интерес, способности, желби, позитивни склоности, како и создавање социјални ситуации кои овозможуваат подобра социјализација. Аверзијата на воспитувачите во институциите е честа појава кај малолетните лица. За да се избегне таквото психолошко расположение на спротивставување, кое може да се случи меѓу малолетните сторители и оние чија задача е да ги ресоцијализираат нив, во третманот со нив мора да се избегне инсистирање на нивното малолетничко минато, но исто така да се потенцираат идните и новите перспективи што му се дадени на малолетникот. За време на институционалниот третман, детето е поддржано со цел да ја оформи својата сопствена иднина, но и во развојот на самодоверба за да стане независна и активна членка во општеството. Малолетникот кој

поминал низ институционален третман има пристап до образование и има можност да стекне животни вештини и да прифати позитивни социјални вредности. Сето погоре, му помага на малолетникот да развие самодоверба, сила и безбедност да се справи со сите проблеми. Веќе споменавме дека малолетен сторител е личност во развој, поради што подлежи на посилно влијание на надворешни и внатрешни фактори во процесот на учење, а третманот има за цел да обезбеди непречен социјален развој. Третманот на малолетни сторители треба да биде организиран, единствен и, пред сè, сеопфатен. Одредени видови на третман за малолетни лица не се строго обележани.

За да се постигне задоволителен резултат, третманот со малолетни сторители мора да се подели на две форми, имено вонинституционално и институционално, што вклучува третман во дом или установа.

VI. ЕМПИРИСКО ИСТРАЖУВАЊЕ

1. Анализа на истражувањето

Овој дел од магистерскиот труд содржи резултати и анализи на истражувања спроведени на терен помеѓу малолетниците и професионалците кои се задолжени за ресоцијализацијата на малолетниците. Во овој дел ќе биде разгледан компаративниот метод, којшто се состои во споредување на претходно идентификувани и објаснети системи на темата на која се прави истражувањето, во земјите од интерес, кои треба да послужат како добри практики, а овде ќе бидат прикажани резултати од анализи во Република Северна Македонија и Република Босна и Херцеговина. Во компаративниот метод најчесто се користи комбиниран пристап, со поврзување на функционалниот и струкутралниот метод за правно компаративно истражување.

За спроведување на истражувањето во двете земји се изготвени анкетни прашалници, коишто сега ќе ги споредиме. Во Република Северна Македонија истражувањето е извршено во КПУ за малолетници во Охрид, додека пак во Република

Босна и Херцеговина истражувањето е извршено во Институтот за едукација на машки деца и млади лица „Хум“ Сараево, како и КЈУ Дисциплинскиот центар за малолетници Сараево.

1. Во КПУ Охрид казната затвор ја издржуваат вкупно девет лица коишто се на возраст од 18 до 22 години.	1. Во Институтот за едукација на машки деца и млади лица „Хум“ Сараево има вкупно осум лица на просек од 16,6 години.
2. На прашањето за нивната семејна состојба, повеќето од нив доаѓаат од повеќечлено семејство, со двајца родители.	2. На прашањето за нивната семејна состојба, повеќето од нив доаѓаат од повеќечлено семејство, но повеќето од нив се со само еден родител, ретко кои со двајца, а застапени се и такви коишто се без ниту еден родител.
3. На прашањето за семејството од коешто доаѓаат, какво е според нивното мислење, повеќето се изјасниле дека потекнуваат од сиромашно семејство, некои од просечно, а имало и такви коишто не знаат од какво семејство потекнуваат.	3. На прашањето за семејството од коешто доаѓаат, какво е според нивното мислење, повеќето се изјасниле дека потекнуваат од сиромашно семејство, некои од просечно, а имало и такви коишто не знаат од какво семејство потекнуваат.
4. На прашањето за какви кривични дела ја извршуваат казната, повеќето се изјасниле за кражба (5), 3 за убиство и 1 за кривично дело криумчарење мигранти.	4. На прашањето за какви кривични дела ја извршуваат казната, повеќето се изјасниле заради имотна корист, додека пак некои одговориле заради подобар статус помеѓу врсниците.
5. Во врска со тоа како го поминувале слободното време, одговориле дека	5. Во врска со тоа како го поминувале слободното време, одговориле дека

го поминуваат почесто сами, со гледање телевизија, слушање музика, вежбање, работа во кујна и други активности.	нивните воннаставни-дополнителни активности може да се организираат многу подобро, некои пак одговориле дека споменатите активности се целосно задоволителни. Никој не одговорил дека не е задоволен или дека понекогаш е задоволен од активностите.
6. На прашањето како се задоволни од условите во установата, тие се изјасниле дека кон нив често се применува физичка сила од страна на затворската полиција, сместени се во супстандардни услови, кои може да претставуваат причина за нехумано постапување и немаат слободни активности, чијшто недостиг негативно влијае врз нивната ресоцијализација.	6. На прашањето како се задоволни од условите во установата, тие се изјасниле дека се задоволни од условите и од односот на персоналот кон нив.

Од веќе извршеното истражување и направената компарација врз истото, можеме да забележеме дека малолетните сторители на кривични дела и во РСМ и во РБХ се соочуваат со скоро слични проблеми во институциите во коишто престојуваат. Разлики постојат во задоволството од условите, но тоа е логично поради тоа што станува збор за различни видови на институции и со различни третмани

VII. ЗАКЛУЧОК

Ресоцијализацијата е испланиран и систематски програмиран процес на корекција на социјално несоодветните ставови, верувања, вредносни системи и асоцијално однесување кај младите луѓе кои влегле во судир со законот. Главната цел на ресоцијализацијата на малолетниците кои влегле во судир со законот, е нивното интегрирање во општеството. Дефиницијата за ресоцијализација, која претставува еден вид на социјализација со одредени специфики, укажува на тоа дека терминот ресоцијализација значи такво формирање на личност кај малолетници кои влегле во судир со законот, во кој преку процесот на учење од една страна се развиваат позитивни однесувања во општествениот живот, а од друга страна ги потиснуваат и искоренуваат стекнатите негативни навики и одлики кои се манифестираат како деликвентно однесување. Постојат различни програми за ресоцијализација кои се применуваат при отворена или затворена заштита.

Во самиот процес на кој е подложен, малолетникот учи однесување кое социјалното опкружување целосно го прифаќа и истовремено ги потиснува несоцијалните форми на однесување што околината ги препознава како неприфатливи, бидејќи тие негативно влијаат на интересите на општеството и го попречуваат социјалниот развој во таквото однесување. За разлика од социјализацијата, ресоцијализацијата е активност со која поединци или групи, кои влегле во судир со законот, се враќаат во општеството. Затоа, ресоцијализацијата е целосно испланирана и организирана активност што вклучува голем број преземени мерки против малолетниците со цел да се изгради и врати изгубената врска со душата, како и сите вредности што ги поседува секоја заедница. Ресоцијализацијата е секогаш тесно поврзана со поимот за превоспитување на малолетни престапници. Модалитети на различни методолошки процедури, кои покрај претходно споменатите методи на превоспитување; вклучуваат вклучување во културно, образовно и физичко превоспитување. Млада личност која влегла во судир со законот или покажува сериозни форми на социјално неприфатливо однесување, треба да се превоспитува во насока на повторно и правилно усвојување на општоприменливите општествени правила, како и во насока на развој на свеста за негативноста на која било форма на социјално

неприфатливо однесување. Ресоцијализацијата на малолетните престапници се постигнува првенствено со обезбедување заштита, помош и надзор и мерки за реедукација во насока на правилно водење на нивната личност. Принципот на ресоцијализација е истовремено и крајна цел на пропишување, изрекување и извршување на кривични санкции против малолетни сторители на кривични дела. Успехот во процесот на ресоцијализација на малолетниците има двојно значење. Од една страна, тоа е процес насочен кон промена на структурата на личноста, а од друга страна, тоа е процес кој има поширок општествени импликации бидејќи неговата главна цел е повторно прилагодување и реинтеграција на малолетници кои покажале криминално однесување во општеството.

Малолетните престапници не влегуваат доброволно во институциите за ресоцијализација. Ова најчесто се постигнува како резултат на санкционирање од страна на суд или друга институција. Затоа, се јавува проблемот со нивниот недостаток на мотивација и желба да учествуваат во процесот на сопствената промена. Нашата земја не може да се пофали со успех на ресоцијализацијата на малолетниците кои влегле во судир со законот. Постојат голем број системски недостатоци на сите нивоа. Како главна тешкотија во ресоцијализацијата и целокупниот институционален третман на малолетните лица во нашата земја е тоа што недостасуваат соодветни институции за сместување и ресоцијализација на малолетниците. Токму заради овој хендикеп, ретко се даваат едукативни препораки во РСМ. Не е можно да се обезбедат попрецизни информации за тоа колку од овие препораки се дадени во врска со бројот на потенцијални случаи кога тие можат да бидат дадени, бидејќи овој однос не се следи. Недостатокот на едукативни препораки се должи на недостаток на упатства и неразвиена инфраструктура за нивно спроведување.

Иако постои добро регулирано законодавство во оваа област, што строго го одредува формирањето на голем број институции за сместување на малолетни лица, ситуацијата на теренот е сосема поинаква. Мора да нагласиме дека самото сместување на малолетни лица во институциите не е доволно за нивна ресоцијализација. Неопходно е да се обезбедат сите потребни услови за нивниот престој, образование и работа во институциите. За жал, во нашите постоечки услови, не постои само проблем во

постигнувањето на неопходните услови за сместување на малолетници, туку и недостаток на цели институции каде што ќе бидат сместени малолетните престапници.

Малолетничката деликвенција не е само по себе едноставна област, ниту е лесна за проучување. Во зависност од нивото на развој, секое општество има свои специфики кои се рефлектираат во етички, социјални, вообичаени, социјални, економски, културни, правни и други карактеристики или норми. Сведоци сме на многу честото појавување на малолетници како извршители на многу сериозни злосторства, од сериозни кражби или употреба на ладно или огнено оружје, до убиства. За тоа сме предупредувани скоро секој ден од црни хроники во весниците, како и од ТВ-извештаите во вестите. Дали на овој вид социјален изглед и однесување на малолетните лица влијаеше долгорочното нарушување на социјалните односи или тешката економска состојба, или пак семејството е одговорно за сè на крајот?

Нашата држава, како и општеството како целина, сè уште не нашле соодветен одговор на овие појави. Единствената забележана реакција или обид да се одговори на претстојниот бран малолетничка деликвенција е усвојување на низа акциони планови, стратегии, подзаконски акти, додека скоро и да немаше конкретни потези. И покрај големото медиумско внимание, не се преземени значајни чекори за иницирање поголема и посериозна акција во РСМ, сè со цел борба против овој негативен социјален феномен. Се дискутираше за причините за овој социо-патолошки феномен, со посебен акцент на улогата на семејството, училиштето и врсниците и неопходната социјална реакција на овој феномен. Засега, единствената светла точка ја покажа теренското истражување, кое се однесува на ентузијазмот и мотивацијата на професионалци, кои и покрај тешките услови, работат на ресоцијализација на малолетните престапници, но и на многу голем процент на испитани малолетници, кои се подготвени да ја променат моменталната состојба. Како специфичност во нашиот судски систем, постои многу честа употреба на принципот на можност кон малолетниците. Гледајќи ги официјалните записи, можеме да видиме дека ова навистина не придонесува за намалување на малолетничката деликвенција. На овој начин, малолетниците кои извршиле посериозни злосторства честопати се ослободуваат од гонење со цел позитивно да влијаат врз нив за да се поправи нивното однесување. Од друга страна, обвинителството може да прибегне кон оваа мерка поради недостаток на

наведените институции кои се занимаваат со ресоцијализација на малолетници, но и рано откривање и идентификување на проблеми во однесувањето кај малолетниците.

Без оглед на сите постоечки проблеми, очигледно е дека имаме изграден правен систем што може добро да ги регулира појавата и проблемот со малолетничката деликвенција, само главната пречка е проблемот што постојните закони не се применуваат доволно, а понекогаш и не се во пракса. Поради тоа, има многу одложувања во процесот или неможноста да се дејствува со цел соодветно да се реагира против малолетничката деликвенција и сите феномени што ја сугерираат оваа појава. По анализата на моменталната состојба, како и нивото на малолетничко насилство и деликвенција, реакцијата на овие или слични појави речиси секогаш следи кога е веќе доцна, односно кога кривично дело е веќе извршено од страна на малолетникот. Сето ова укажува на недоволна и бавна реакција на нашите надлежни тела и институции. Без оглед на сè, нашата држава мора итно да преземе соодветни и пред сè конкретни мерки за основање на образовни институции, поправни установи и други потребни институции, како и преземање на други неопходни чекори за решавање на проблемот со малолетничката деликвенција. Сегашната состојба укажува дека сите идни мерки мора да вклучуваат реални, конкретни, насочени и сеопфатни активности на терен и не само површно решавање на проблемот. Сите сме биле сведоци на досегашната пракса, кога се усвојуваа различни акциони планови и стратегии на различни нивоа на власт, но немаше практична корист од ова.

И, конечно, сите мора да се запрашаме што треба да се стори за да се поправи веќе постоечката состојба? Дали да се продолжи со утврдената практика или суштински да се промени ставот кон овој проблем, што би ја подобрило самата реакција, што секако би влијаело на намалување на постојната негативна статистика.

Искрено се надевам дека со овој труд ќе дадам свој скромен придонес во разјаснувањето на концептот на малолетничката деликвенција, но исто така ќе им дадам и моја помош на сите идни студенти и истражувачи кои ќе се занимаваат со вакви или слични проблеми.

VIII. КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Алексоски, С. (2010). Криминологија, УГД, Штип;
2. Арнаудовски, Љ. (2007). Криминологија, Скопје;
3. Арнаудовски, Љ. (2006). Малолетноста како критериум за дефинирање на казнената одгворност на децата и малолетниците, Македонска ревија за казнено право и криминологија бр.3;
4. Арнаудовски, Љ (1984). Малолетничкопрестапништво, Скопје;
5. Арнаудоски, Љ, Дракулески-Груевска А. (2013). Пенологија (првдел), Скопје;
6. Арнаудоски, Љ, Дракулески-Груевска А. (2013). Пенологија (вторделл), Скопје;
7. Бачановиќ, О. (2002). Деца во судир со законот, Правата на детето и малолетничка правда, Здружение за заштита на правата на детето;
8. Бужаровска-Лажетиќ, Г. ,Нанев Лазар, Кошевалиска Олга (2015). Кривично постапување спрема деца во ризик и во судир со законот;
9. Бужаровска- Лажетиќ, Г. (2013). Авторизирани предавања по малолетничко казнено право, УКИМ;
10. Бужаровска-Лажетиќ, Г. (2011). Овластувањата на центрите за социјална работа и на јавниот обвинител во малолетничка правда;
11. Велкова Т. (1999). Повторот кај малолетните сторители на кривични дела, 2 Август, Штип;
12. Игњатовиќ, Ѓ. (2007). Криминологија, Београд;
13. Кајзер, Г. (2000). Криминологија, Скопје;
14. Камбовски В. (2004). Казнено право општ дел;
15. Камбовски В. (2006). Казнено право- општ дел, Скопје: 2 Август Штип;
16. Камбовски В. (1976). Ресоцијализација и класна суштина кривичног права, ЈРККП, Београд;
17. Камбовски В.,Велкова Т. (2008). Малолетничка правда, Скопје;
18. Матевски. Н, (2004). Казнено процесно право, посебен дел, Правен факултет, Скопје;

19. Нанев, Л. (2003). Положбата на малолетникот во кривичната постапка, Кавадарци: Совет за превентива против малолетничка деликвенција;
20. Нанев, Л. Кошевалиска, О. (2018). Малолетничко казнено право; Универзитет „Гоце Делчев“, Штип;
21. Сулејманов, З.(2003). Криминологија, Скопје;
22. Abadinsky, H. (1987). Crime and Justice-An Introduction. Chicago: NelsonHall Publisher;
23. Ajanović, Dž. & Stevanović, M. (1998). Školska pedagogija, Sarajevo, Prosvjetni list;
24. Albert R. Roberts (2004). Juvenile Justice Sourcebook, Past, Present and Future, Oxford, University Press;
25. Bećirević, M. (2007). Inkluzija Romske djece u BiH: Osnovne poteškoće i kako ih prevazići, Sarajevo, Fond otvoreno društvo BiH;
26. Buljubašić, S. (2005). Maloljetnička delikvencija, Sarajevo, Arka Press;
27. Buljubašić,S. i grupa saradnika (2004). Godišnji izvještaj o stanju maloljetnika u BiH, Sarajevo, Opservatorij za promociju i zaštitu prava maloljetnika u BiH;
28. Bubić,S. & Traljić,N. (2007). Roditeljsko i starateljsko pravo, Sarajevo, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu;
29. Bubić,S.& Traljić N. (2001). Porodično pravo, Sarajevo, Magistrat;
30. Bubić,S.&Traljić N. (2007). Bračno pravo, Sarajevo, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu;
31. Bichi, R. (2005). Stanje djece u BiH, Ostvrt na stanje i životne priče djece bez roditeljskog staranja u BiH. Sociološko istraživanje, Sarajevo, Opservatorij za promociju i zaštitu prava maloljetnika u BiH;
32. Daneš,V.(2003). Dijete, vanjski svijet i psihički poremećaji: psihopatološka interakcija ličnosti u razvoju sa njenim vanjskim okruženjem, Zenica, Dom štampe;
33. Dervišbegović,M. (2003). Socijalni rad teorija i praksa, Sarajevo, Zonex;
34. Dervišbegović,M. (2006). Zadaci škole u socijalizaciji djece s poremećajima ponašanja, Godišnjak 2006. Sarajevo, FPN;
35. Cerić,H.& Alić,A. (2005). Temeljna polazišta inkluzivnog obrazovanja, Zenica, Hijatus;
36. Ćatić, R., (1997). Slika o sebi djece nepotpunih i potpunih porodica, Tešanj, Planax;
37. Grupa autora, (2005). Maloljetnici za maloljetnike, Sarajevo, Amici dei Bambini;

38. Grupa autora (2010). Odgovornost medija za prevenciju maloljetničkog prestupništva, Sarajevo, Mediacentar;
39. Grupa autora (2010). Izvršenje alternativnih mjera za maloljetnike: pravni, institucionalni i praktični problemi, Sarajevo, CPRC, Centar za istraživanje politike suprotstavljanja kriminalitetu;
40. Giddens, A. (2003). Sociologija, Beograd, Ekonomski fakultet Beograd;
41. Termiz, Dž. (2005). Metodologija društvenih nauka, Sarajevo, Šahinpašić;
42. Hrustić, F. (2003). Odgoj za toleranciju, Tuzla;
43. Obradović, V. (2008). Delinkventno ponašanje-empirijska studija, Sarajevo;
44. Miković, M. (2004). Maloljetnička delikvencija i socijalni rad, Sarajevo, Magistrat;
45. Milosavljević M. (2005). Reforma sistema pravno-institucionalne zaštite maloletnih prestupnika, Socijalno humanitarno udruženje Sačuvajmo decu, Beograd;
46. Mlađenović-Krupčević, R. (1982). Kriminologija, Sarajevo, Svjetlost;
47. Mlađenović-Krupčević, R. (2001). Osnovi penologije, Sarajevo, Svjetlost;
48. Rošić, F. (2008). Uloga roditelja u formiranu djetetove ličnosti, Sarajevo, TDP;
49. Sekulić, B. (2006). Individuum i nasilje – Otvorena pisma protiv rata, Sarajevo, Rabic;
50. Šamić, M. (2003). Kako nastaje nučno djelo, Sarajevo, Svjetlost;

Законски прописи

1. Закон за заштита на децата (Службен весник на Република Македонија, бр.98/2000; 17/2003;65/2004; 113/2005; 98/2008; 107/2008;83/2009;23/2013);
2. Закон за правда на децата (Службен весник на Република Македонија бр. 148/2013);
3. Закон за малолетничка правда (Службен весник на Република Македонија, бр.87/2007, 103/2008, 161/2008 и 145/2010);
4. Закон за извршување на санкциите (Службен весник на Република Македонија, бр.2/2006; 33/2015);
5. Закон за кривична постапка (Службен весник на Република Македонија, бр. 150/2010);

6. Кривичен законик (Службен весник на Република Македонија, бр.37/96,80/99,4/2002,43/2003,19/2004,81/2005,60/2006,73/2006,7/2008,139/2008 и 114/2009;);
7. Закон за прекршоците (Службен весник на Република Македонија, бр.62/2006; 51/2011).

Интернет-литература

1. https://en.wikipedia.org/wiki/Juvenile_delinquency;
2. https://youth.gov/youth-topics/juvenile-justice;
3. https://www.bjs.gov/content/pub/pdf/Jdfcjs.pdf;
4. https://akademik.mk/deca-zhrtvi-na-krivichni-dela-i-deca-vo-sudir-so-zakonot/;
5. http://www.maclc.mk/Upload/Documents/Tatjana%20Velkova(1).pdf;
6. http://www.maclc.mk/Upload/Documents/Oliver%20Bacanovic.pdf;
7. https://www.pravdiko.mk/zakonska-regulativa-na-polozhbata-na-detsata-zhrtvi-i-svedotsi-na-krivichni-dela-vo-rm/;
8. https://nwb.savethechildren.net/sites/nwb.savethechildren.net/files/library/Zastita-i-postupanje-sa-djecom-i-maloljetnicima-u-krivicnom-postupku.pdf;
9. https://www.ombudsmen.gov.ba/documents/obmudsmen_doc2013020406155853bos.pdf;
10. http://arhiva.mup.gov.rs/cms_cir/decaipolicija.nsf/Vodic%20kroz%20prava%20maloletnih%20ucinilaca%20krivicnih%20dela.pdf.